GRÓF VAY SÁNDOR MUNKÁI
HETEDIK KÖTET

GRÓF VAY SÁNDOR

A PALATINUS-HUSZÁROK

BUDAPEST
ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG
V., Arany János-utca 1 a Magyar Tudományos Akadémia épületében.

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu

TARTALOM

A PALATINUS-HUSZÁROK.
POÉTA-SZÍV.
„SHOPPING”.
BÁRCZYNÉ FÁNKJA.
EXTRA HUNGARIAM
DALMÁCIÁBÓL.
FIUME KORMÁNYZÓI.
TOMPA MIHÁLY ÉLETÉBŐL.
METTERNICH LEVELEIBŐL.
PÜNKÖSD.
A ZÖLDSZEMÜ SZÖRNY.
EGY RÉGI MAGYAR FŐÚR ÉS UDVARA.
DIÁKSZERELEM.
RÉGI URAK FÜRDŐZÉSE.

Nagyanyám emlékének.

A PALATINUS-HUSZÁROK.

Mi, akik még a hetvenes esztendőkben voltunk gyerekek, sokat hallottunk *a palatinus huszárjai*-ról.

A nagymamák emlékezetében élénken éltek még a feketecsákós, sötétkék dolmányos, nyalka tisztek. A napoleoni háborúkat követő hosszú szélcsend alatt Nógrád, Borsod és Gömör vármegyékben állomásozott egy-egy *Major-Divisio*, és sem táncban, sem udvarlásban nem fáradt ki a *palatinus huszárja*.

És a *palatinus huszárjai* is visszaálmodták ifjú koruk daliás napjait. Véres csatákat a francia ellen, aztán a vidék idillikus állomásait. Búcsúkat széles Heves vármegyében, névnapokat Borsodban, Gömörben, mikor reggelig szólt a muzsika egy-egy Ragályi- vagy Szentmiklóssy-portán.

A Bessenyey és egyéb író-katonák epigonjai még poétikusok is voltak. Akárhány vezetett naplót, meg írt érzékeny verseket.

Ezt bizonyítja egy 1820-ból való, csupa árkuspapirosból összefűzött napló-féle, amelybe egy akkori palatinus huszár-ezredbeli főhadnagy írta bele viselt dolgait.

Ahogy forgattam a lapokat, néhol el is mosolyodtam. Manapság egy ötödik gimnázista kevésbé tud lelkesedni, mint akkor tudott egy huszártiszt.

Nyolc teljes lapon át például dicsér egy falut. Talán a Rima, mentén, talán a Karancsalján volt ez a falu s valami ottani tündér talán meg is babonázta egy kicsit, mert még azt is följegyzi róla, hogy „- - a palócos *Anflug* olyan különös *charme*-ot ád beszédjének!”

Véletlenül maradt ez a versekkel, szerelmes tirádákkal tarkázott napló, komoly írások, akták közt, amelyek a százéves fennállását most ünneplő *12. Princ of Wales*, hajdan palatinális huszárezred történetét tárgyazzák.

És én is csak épen egy pillanatig felejtettem szememet a kis huszárocska ábrándos sorain. Mintha ebben a nagy, sivár szürkeségben még irígyeltem volna is egy kicsit, és mintha vágyódtam volna én is zúgó tölgyerdők árnyában léptetni lovammal, mint ő, akit Anno 1820-ban bizonyosan epedve várt az ideálja, aki palócosan ejtette a szót.

Olvasva a komoly írásokat, látjuk, hogy a hadseregnek nem volt magyarabb ezrede, mint a palatinus-, vagyis *nádor-huszár*-ezred. Már létesülése is szorosan összefügg a magyar érdekekkel, mert 1800-ban a franciák ellen állították fel, akik I. Napoleon alatt később be is törtek az országba. Legénysége a legmagyarabb vidékekről való volt: a jász, a kún és a hajdú kerületekből, tisztjeit pedig a rendes hadseregből nyerte először.

Az első inzurrekció alkalmával tömegesen jelentkeztek a magyar ifjak, és csakhamar, teljes három Divisióval, készen állott az ezred.

Első parancsnoka Hertelendy Gábor, a híres obester lett, akinek indulóját lelkesen zúgták a harcba indulók:

Ezredem vér mezején vezetem -
Győzni vagy halni tanulj seregem.

Hertelendy Gábor az 1799-iki casanoi csatában már megszerezte magának a legnagyobb katonai kitüntetést, a Mária Terézia-rendet, s félisten hírében állt a huszárok előtt. Még kitörőbb lőn a legénység öröme, mikor az 1800 október 28-án megtartott első szemle után,

Ferenc császár József nádort nevezte ki az ezred tulajdonosává, aki után az ezredet *Palatinus-huszár Regement*-jének mondották:

A tisztikar, az ezred fölállításakor, következőkből állt: Jász- és Kún-kerület:

Ezredparancsnok: Hertelendy Gábor.

1-ső Major: Illésy Sándor.

1-ső kapitányok: Németh István, Pethes Ignác, Zombory Pál, Kormos István.

2-od kapitányok: Nagyszigethy Szily Antal, Ürményi Nepomuk, Horváth József, Majláth Károly.

Főhadnagyok: gróf Klobusiczky Ignác, gróf Haller László, Németh Károly, Busán Lajos, Balajthy Ferenc, Baky Ignác, Kvassay István, Mészely Ignác.

Hadnagyok: Széll János, Pethes Antal, Horváth Miklós, Magyar György, Balajthy Gergely, Hertelendy Imre, Reuss János, Drágossy Sámuel.

A hajdu-városok tisztjei:

Alezredes: Csanády József. Első kapitányok: Oláh Jakab, Csanády Imre. II-od kapitányok: Nagy Ferenc, Várkonyi Imre. Főhadnagyok: Petykó Mihály, Draveczky Miklós, Nagy Ignác, Csoháry József. Alhadnagyok: Fodor János, Sárói Szabó János, Komáromy Antal és Vecsei Péter.

Minden *Divisio* két svadronyból és az ezred 1233 emberből állott.

1800 október 26-án a teljesen készenlétben levő ezred a győrmegyei Sz.-Mártonba indult, onnan pedig, novemberben, a Lajtha melletti Bruckba masirozott, ahol 1801-ben, április 17-én maga Ferenc császár tartva a szemlét, nagyon megdicsérte a legénységet.

Miután az első fölkelő sereget, anélkül, hogy tűzbe vitték volna, feloszlatták, a *palatinus huszárokat* gróf Kollonics Brigádejába osztva, Mosony és Pozsony vármegyékbe küldték állomásra.

1802-ben Nyitra megyébe helyezték át az ezredet s itt szeptember havában, Érsekújváron, tartották első ünnepies zászlószentelőjét. A zászlót Wiltt püspök szentelte meg és József nádor mondta a beszédet, akit Alvinczy táborszernagy parancsnokló Generális, és több más katona és polgári kitünőség kisért oda erre a szolemnitásra.

A lunnevillei béke miatt a *palatinus huszárjai* meglehetősen soká nem léptek akcióba.

Végre 1805 július havában megkapták a parancsot a franciák ellen való készülődésre. A rég várt parancs nagy lelkesedést keltett, s az ezred a vágújhelyi táborban egyesülve, szeptember 6-án már Ausztriába, Welsbe érkezett.

Itt *Latour* - Chevauxlegers, továbbá *Stuard, Erbach* és *Colloredo József* Gránátosokkal együtt gróf Riesch altábornagy parancsa alá helyezték a nádor-huszárokat, akik 1805 október 9-én kapták meg a tűzkeresztséget. Mecséry tábornok vezetése alatt Leipheimból Günzburgba „masirozott" ugyanis az ezred, mikor a francziák megtámadták a Duna hídját. A Blanken-stein-huszárok is közbeléptek erre, megtámadták az ellenséget, de a franciáktól visszaverettek. Ez alkalommal Csanády József alezredes súlyos sebet kapott.

A palatinus-huszárok rendkívüli bátorságáról tanúskodik *Hohenzollern-Hechingen* herceg altábornagy jelentése is, amelyben az 1805 okt. 18-án megvívott nördlingeni csata után, következőket írja a haditanácsnak: „A derék palatinus-huszárezred csodát mívelt vitézségével. Egyes szakaszok egész ezredeket támadtak és kergettek meg. Mikor az ellenség zöme átkelt az Eggen s a völgyet is elözönlötte, a vitéz huszárok még akkor sem tágítottak. Olykor az

ellenségtől körülfogva harcoltak, de mindíg ki tudták vágni magukat s egészen Ulmenheimig hatoltak. Ulmenheimot már ekkorra megszállta az ellenség, de semmi sem tudta visszariasztani a vitéz palatinus-huszárokat, ők még itt is keresztül törték magukat az ellenségen."

A franciák elvágták az útat Nördlingen felé s a sötét éjszakában, egyre űzetve az ellenségtől, már nem volt más út, mint a menekülés. Hertelendy Nördlingen és Gopfingen között keresztül is vágta magát s a Wesnitzt elérve, csapatait szerencsésen átvitte Csehországba. De fogságba estek ott Oláh, Szobek, Haller és Andrássy kapitányok 80 közlegénnyel együtt.

Amint olvassuk a további feljegyzéseket, valóban látjuk, hogy a hős jász és kún fiúk a végletekig harcoltak.

Nagy Gábor közhuszár már négy sebből vérzett, mégis elvánszorgott azért a kocsiért, amin aztán Kállay hadnagy az ezred pénztárával menekülhetett.

Mizsey Pál káplár alól kilőtték a lovat. Gyalog védte tovább az ezred zászlaját, s bár nehéz sebeiben majd leroskadt már, sikerült neki a drága kincs megmentése.

A memmingeni vár kapitulációjánál Illéssy őrnagy és Horváth kapitány voltak jelen, akik a magukat megadott francia tiszteket *becsületszóra* elbocsátották.

Linz ostrománál különösen kitüntek Balogh András őrmester, Zorád József káplár, aki egymaga húsz ellenséget vágott le, és a legnagyobb ágyútűzből saját lován mentette ki Németh főhadnagyot.

A hadiszerencse azonban nem kedvezett Ferenc császár fegyvereinek. Az austerlitzi csata után, 1805 december 26-án, tudvalevőleg megkötötték a pozsonyi békét s a *palatinus huszárjai* megint hazamentek a régi garnizonokba, Nyitrába, Barsba, Hontba, Nagy-Tapolcsányba a *törzszsel*.

És megint lehetett udvarolni és verselni - táncolni hosszú téli éjszakákon át Szemeréden, a Hellenbach-kastélyban, Baráthi Huszároknál, meg végig arra, amerre az Ipoly sárgásan szennyes habjaiba pereg le a nyárfalevél. - Oda is dobhatott holmi elhervadt virágot, ezekbe a habokba, amit szerelmes kéz szakított lázas, mámoros éjszakában, egyik-másik ifjú gavallér, mikor megszólalt a másfelé intő trombita-szó...

Miután 1808-ban Hertelendyt *Brigadérosnak* nevezték ki - Csanády József lett *a palatinus-huszárok* ezredese.

József nádor 1808 január 23-án Bécsből levelet írt Hertelendy Gábornak, amelyben a leghízelgőbb dicséretekkel árasztotta el, fölkérve őt, hogy az ezred költségére festesse le magát, a kép hátuljára pedig írja föl sajátkezűleg az életrajzát; mert ezt a képet, a nádorhuszárok mindenkori parancsnokának a székhelyén kell majd tartani: *„a nagy hősre való örök emlékezetnek okáért."*

A kép máig megvan, Hertelendy Gábort palatinus-huszár ezredesi egyenruhában ábrázolva, hátulján pedig, a vitéz katona meglehetősen szálkás betűivel ott áll a következő önbiographia:

„Nevem hertelendi Hertelendy Gábor. Születtem 1742 szeptember 7-én, a vasmegyei Gosztonyban. Szülőim Hertelendy Antal és Csányi Erzsébet voltak, mind a kettő régi magyar nemes familia sarjadéka. Iskoláimat Kőszegen végeztem és 1759 február 27-én álltam be a gróf Kálnoky-féle huszárezredbe. Miután nyolc évig és három hónapig mint közlegény szolgáltam, 1767 június 1-én megkaptam a káplár-sarzsit. 1772 április elsején ugyancsak gróf Kálnoky ezredében már ezred-adjutáns voltam, 1776 május 1-én főhadnagy, május 21-én 1783-ban másodkapitánynyá, 1787-ben pedig *svadronyossá* léptettek elő. 1794 január 15-én *„Obristwachmeister"*, 1797 augusztus 24-én alezredes, 1800 október 17-én az újonnan felállított *palatinus-huszárezred* parancsnokává nevezett ki Ferenc császár. Ezt az ezredet

legjobb törekvésemmel hét éven keresztül vezettem, talán feljebbvalóim megelégedésére, s miután 1808 január 22-én *Brigadérosnak* nevezett ki a felség, átadtam utódomnak, Csanády József ezredesnek."

Igy írt magáról az a magyar katona, aki hős volt a hősök közt, akinek babér övezte fegyverét, s akit ma is Hadik és Laudon mellett emleget hadi históriánk. Szerényen, egyszerűen, mint igaz nemeshez illik, aki sohasem tartja érdemnek azt, ha szóval, karddal avagy tollal kell tenni a hazáért.

I. Napoleon, miután a szövetséges seregeket Jena, Eglau és Friedlandnál megverte, hatalmas kézzel kezdte intézni Európa sorsát. Az 1808-iki spanyol királyság fölállítása után azonban a türelmét vesztett Ferenc császár is újra fegyverhez nyult.

A lengyelországi csatározásokból jutott ezután rész a palatinus-huszároknak, akiknek Raszynnál nagy része volt abban, hogy az ellenség Varsó felé vonult s több mint 1500 embert vesztett.

Az ütközetben különösen kitünt Pilisy József káplár, aki, noha több lándzsadöféstől vérezett, bátorította még néhány társát, s utána nyargalva a Beniczky főhadnagyot elfogott pikásoknak, vissza is hozta a megmentett tisztet.

Ugyancsak a lengyelországi csatatéren kitüntek Bundás Ferenc és Nagy Pál közlegények, akik Trszemá-nál kapitányukat, Szily Antalt hozták ki az ütközetből.

Szily Antal egyik legbátrabb katonája volt a palatinus-ezrednek, aki a *varsói hercegségben* folyt csatározásokban oly nagy sebet kapott, hogy tovább ebben a háborúban nem vehetett részt; de csakhamar megkapta a Mária Terézia-rendet.

A krakkói attakban különösen kitüntek gróf Lázár József főhadnagy, Gaiger Sándor alhadnagy, Zach János ezredtrombitás, Harsányi Péter és Soltész György közlegények. Különösen Harsányi Péter érdemel említést, aki fél óráig védte magát karabélylyal, mert Magyar kapitány kardja eltörvén, a magáét átadta tisztjének.

1809 július 15-én kurir hozta a hírt, hogy a hatalmak Znaimban fegyverszünetet kötöttek s a nádor-huszárokat már 1809 augusztus 17-én Pereszlényben, Nyitrában találjuk.

1810-12-ben állt Napoleon császár hatalma tetőfokán. 1810 április 11-én tartotta nászát Mária Luizával, a *„Cézárok leányá"*-val, akinek uszályát öt királynő vitte ebből az alkalomból. A béke évei voltak ezek s a palatinus-huszárok is legfölebb *parádéztak*.

Igy 1810 október 29-én megjelentek Budán. Alvinczy generális temetésén, majd 1811-ben azon a karrusszelen, amelyet április 19-én, Ferdinánd főherceg születésnapjának tiszteletére a pesti *Batthyány*-kertben rendeztek.

1812 augusztus 22-én, Ferenc császár rendeletére, Bécsbe ment az ezred s tisztjei, valamint 32 altiszt és 32 közlegény résztvettek abban a lovagjátékban, amelyet a szép Ludovika császárné névünnepén Laxenburgban József főherceg-nádor rendezett.

Napoleonnak Oroszország elleni hadjáratához 30.000 embert kölcsönzött Ausztria. Ezek nem igen álltak tűzben, de annál többet szenvedtek a hideg és éhség miatt. Különben a nagy császár serege is és köztudomású, hogy Niemenen 1812 júniusban átment 270.000 katona közül, 1813 január havában csak 4000 ember került vissza. Ebben a nevezetes esztendőben az úgynevezett *csehországi Armádiá*-nál verekedtek a *palatinus-huszárok*, s legvitézebb vezérük Meskó József altábornagy volt. A corbitzi magaslatokon el is fogták egy alkalommal a Murat parancsnoksága alatt harcolt Latour-Marbourg francia lovasok ezt a jeles katonát.

A híres lipcsei csatában - 1813 augusztus 18-án - százharmincnyolc palatinus-huszár halt hősi halált s most emlékoszlop hirdeti dicsőségüket ott, ahol poruk elvegyült idegen föld hantjával.

A három napon át tartott ütközet után, amelyben az ezredből kiváltképen kitüntek: Magyar és Németh századosok, Schön József őrmester, Szedmeik Péter, Mezei Ferenc, Balogh Mihály és Urbanovics József közlegények, József nádor 1813 október 29-én *napiparancsban* dícsérte meg ezredét, amelyben kiemelte különösen: *„rettenthetlen hidegvérét, összetartását és oroszláni bátorságát."* Végezetül pedig külön köszönetet mondott Illéssy ezredesnek, *páratlan önfeláldozásáért*.

1814-ben, Ferenc császár bevonulása alkalmával Párizsba ment a palatinus-huszárezred.

Midőn április 8-án, a charentoni sorompónál lóra ült Ferenc, az orosz cár, a porosz király, s az összes Párizsban lévő miniszterek és dignitáriusok eléje jöttek és a ragyogó díszbe öltözött palatinus-huszárezreddel élén, indult befelé a pompás menet.

Saint-Cloudban, május 20-án, I. Sándor orosz cár az ezred tisztjei közül többet kitüntetett; így a Wladimir-rend III. osztályát kapták: Illéssy ezredes, báró Orczy és Szerelem kapitányok, a negyedik osztályút pedig Tóth főhadnagy.

Ugyancsak a palatinus-huszárok kísérték Napoleon császár nejét, Mária-Luiza osztrák főhercegnőt is, mikor Párizst elhagyta.

A véres háborúkra, a párizsi fényes napok után hosszú békesség következett. Napoleon dicsősége örökre bealkonyult Waterloonál. Hazamehettek a magyar huszárok is.

1816 április 16-án osztották ki Gyöngyös főterén az *ágyúkeresztek*-et azoknak a bátor legényeknek, akik a *palatinus huszárjai*-ból 1814-15-ben különösen kitüntették magukat.

A régi ezredparancsnok, Hertelendy Gábor tűzte mellükre az érmet, megható beszédet mondva, amely könyet csalt a legvénebb, három kapitulációs huszár szemébe is.

Különös dicséretet kapott még Lukrovits Mihály és Orczy László, két legjelesebb tisztje az ezrednek, aztán pedig diszlokálták a *palatinus huszárjait* Heves, Borsod és Gömör vármegyékbe.

Hertelendy nyugalomba lépett, de kedves ezrede iránti szeretetből ennek törzshelyén, Gyöngyösön maradt lakni. Itt is érte utól a halál, 1820 június 20-án.

Huszárjai szobrot emeltettek a hős vezérnek s a vörös márványpiramis ma is büszkén hirdeti a gyöngyösi temetőben:

Itt nyugszik
méltóságos HERTELENDY GÁBOR úr
császári ‘s királyi altábornagy
Mária-Therésia jeles rend’
keresztes vitéze
és a ns. Nádori lovas ezred
alkotója;
Kimult e’ világbúl Gyöngyösön,
életének 78-ik évében Sz. Iván hava
18-án 1820-ik esztendőben.
*
Tisztelőji az érdemnek
e’ nagy lelkü ősz vitéznek
emlékül állították.

Itt záródik a palatinus-huszárok történetének legérdekesebb fejezete.

Fennállása óta ötvenkét csatában vett részt az ezred s utoljára 1866-ban, Königgrätznél állt tűzben.

A *nádor-huszárok* egyike volt azoknak a magyar ezredeknek, amelyek ott hagyták a sasos zászlót, mikor megszólalt az a vérünket még ma is fölpezsdítő nóta:

Kossuth Lajos azt üzente -
Elfogyott a regimentje...

Szellő sugása, hullám harsogása átvitte hangját messze cseh földön állomásozó huszárjainkhoz is, akiknek attól fogva nem volt többé maradásuk.

Schlanból Sréter Lajos kapitány és Dessewffy hadnagy vezették haza a huszárokat, Cseh-Leipából pedig Virágh és Hollán hadnagyok. Jókai egyik legszebb regényében, *A kőszívű ember fiai*-ban az ő utolérhetetlen festésével leír ilyen *dezertálást*.

Magyarnak kell ahhoz lenni, hogy ezt meg is értsük... Emlékezni, hogy egyszer, valamikor, saját édes apánk is beszélt nekünk ilyesmit. Mikor pattogott a szenelőben a szép, fehér gyertyánfa és elibénk tettek lószőrforgós csákót, meg egy-két attilát, ami *akkor, régen* egy nagyon fiatal huszárgyerek mellét szorította. Egy fiatal huszárét, akit elhagyott dúsgazdag atyja, el egész hatalmas rokonsága, akinek nem maradt senkije, semmije a hazán kívül, mikor elszökött annak a nótának a hangjára...

És azután elveszett a *haza* is, és minden. Álommá lett a múlt, de annak a *mythos*-nak az emléke ma is megdobogtatja a szívünket, ma is olyan különös forróság hevít, ha fölhangzik *az a nóta*.

Száz éves fordulóján a palatinus-huszárezred fölállításának, jól esett *emlékezni* régi fényről, régi ragyogásról.

POÉTA-SZÍV.

Bolyongok néha. Itt-ott. Keresném a helyet, ahol nem emlékezném semmire. Nem fájna semmi. Mert örök igazságot mond kitünő poétánk, Endrődi Sándor:

Ne menj soha ama tájra,
Ahol egykor boldog voltál -
Nincs szomorúbb temető a
Láthatatlan sírhantoknál.

Rossz, piszkos olasz házak, olasz sikátorok, rongyos gyerekek, ordítozó árusok... Ilyen egyforma mindenütt. Velencétől Rómáig. Mégis olyan egészen más szemmel lehet mindezt látni...

Az idő tébolyító lassúsággal halad. Olyanformán, mint ahogy Heine utolsó versében megírta. Abban a versben, amelyet pathetikus, nagy betükkel, reszkető kézzel rótt fel és reszkető hangon olvasott el Lady Lucynek. Lady Lucynek, akiről Zangwill *„Dreamers of the Gheto"* cimű könyvében megírja, hogy látogatta meg a *pauvre Harryt* párizsi *matrácsírjában*.

Catherine, az ápolónő, odanyújtotta a nagy folio-ívet a majdnem haldokló költőnek. Az Avenue Matignon harmadik számú bérkaszárnyájának ablakán pazar fénynyel ragyogott be a párizsi nap. Lent lüktetett, zsibongott, forrt a városok városának élete. Mámorító levegő terjengett a gesztenyefák sudarai fölött, a szökőkút szórta fehér sugarát és lángoló pirosságú virágok izzottak a Rond Point-en.

Az ágy mellett ült Lady Lucy, finom arcán a szépség, a születés és a műveltség hármas arisztokráciájával. Arcszíne a fénytelen elefántcsontra emlékeztetett, keskeny finom kezét pedig odatette a halálra váló poéta egyik kezére, amelyből még most is perzselő, duló láng áradt felé. De hangja már csak tompán, fátyolozottan mormogta a strófát.

Wie langsam kriechet sie dahin
Die Zeit, die schauderhafte Schnocke...

Aztán, mintha régi érzései, régi versei örvénylettek volna fájó, agyongyötört agyában, álmodozva mondotta:

- *Lucy Liebchen*... mikor még eremben piros vér csörgedezett, számomra minden asszony egy világ volt... Köröttem ezernyi fülemile zengett... *Nicht wahr?* De ma... *hulla vagyok* - és a holt emberek nem éreznek és nem mondanak mesét...

Szegény halott poéták! Boldogtalan álmodói egykor az életnek... A ti gyötrelmeiteket, a ti szerelmeiteket más mondja el. Más, más - mint ahogy elmondják a most élő, gyötrődő, vergődő poétákét újra mások...

Eszembe jut ennél a passzusnál egy régi, igen érdekes napló, amely nemrégiben került kezeimbe.

Eötvös Józsefnek, a *Karthauzi* irójának egy ifjúkori szerelméről találtam abban érdekes följegyzéseket.

Amolyan szentimentális, bánatos szerelem volt az, aminőt a mult század húszas, harmincas éveinek ifjai, leányai éreztek. Akik *Werther keservei*-t olvasták és gyepes sírhalomra boruló fűzfát rajzoltak egymásnak az emlékkönyvébe.

Rendkívül érdekes a naplóban báró Prónay Albert tóalmási kastélyának leírása. Az ottani életmilieu. Maga az öreg báró, a jeles hazafi, mikor a napló kelt, özvegykedett már. Nejét, egyik

szép Ráday grófnőt, korán vesztette el. A ház lelke, spiritus familiarisa, azontúl Kánya Juli lett, a pesti ág. evang. gimnázium kitünő tanárának, későbbi igazgatójának, Kánya Pálnak nővére. Naplóíró megjegyzi: „Tiszteletet parancsoló alak volt az öreg báró. Hosszú, sötétbarna kaputrokkot viselt, fehér finom battiszt-bodrokkal a mellen. Lassan beszélt s majdnem minden mondatát azzal kezdte: *„in der That”*. Akkoriban még németül társalogtak a legkiválóbb hazafiak is, az volt általában a szalonok nyelve.

Ebben a kastélyban, a remek parkban, „amelyet nagy fák két részre osztottak s mindenütt soha nem látott külföldi virágok, növények virultak” - írja naplóíró, - gyakran sétálgatott Kánya Juli egyik intim barátnőjével, Pruzsinszky Ninával. Pruzsinszky Nina Jász-Fényszaruban lakott, nagybátyjánál, egy nyugalmazott katonatisztnél, nem messze Tó-Almástól.

„- - azt hiszem, soha sem láttam szebb leányt, - mondja a napló; - karcsú, hajlékony, hullámos, göndörös hajjal. Többnyire fehér ruhát viselt. Színes selyem, széles szalag-övvel.”...

Prónayéknál évenként hagyományos szokás volt, Sz.-István napján bált adni. Temérdek négylovas hintó gördült ilyenkor a tóalmási kastély udvarára s még a tiszttartónak, Bodroghynak a háza is megtelt bálozó ifjakkal. Ennek a Bodroghynak az egyik fia, Sándor, lett a későbbi jeles festő. Az ország legtávolibb részeiből, Turóc-, Nyitramegyéből is jöttek vendégek s a hölgyek „mesés fényt fejtettek ki ruházkodásukban. Igazi tündérlátványt mutatott a nagy terem, közepén óriás csillárral, a felgyujtott fali gyertyatartók. Minden virágdíszben úszott s a zenekar vídám hangzatai mellett járták a *langaust*.”

Ebben a nagy teremben siklott tova a sárgára viaszolt parketten Eötvös József Pruzsinszky Ninával. Eötvös József, akit még akkor *Pepi*-nek neveztek, s aki ábrándos német verseket olvasott föl a tó-almási park *Theseus-templomában*.

Abban a korszakban még rajongtak a mythologiáért. Minden főúri kertben pihenő helyeket neveztek el istenek, istennők neveiről. A tavakat, szigeteket is kedvelték, à la *Rousseau-sziget*, s a tó-almási parkban négy tó hűvös hullámaiba mártották galyaikat a szomorú fűzek. A *Theseus-templom* is egyik tó partján emelkedett, két oldalt nyitott oszlopos épület, márvány padozattal. Sűrű fák védték a nap hevétől, s fülemile csattogása vegyült belé Pepi báró olvadó hangjába, amelylyel *Gessner idylliumai*-ból citált a szép Ninának.

Talán áll még fekete, vékony, aranyozott lábaival az ébenfa clavecin is, amelyen Nina játszott Schubert-dalokat sötétszemű lovagjának, s megvan a szoba az óriási mennyezetes ágygyal, amelyben gödöllei tartózkodása alkalmával, egy éjszakát Tó-Almáson töltve pihedt *anyánk*, Mária-Terézia: s amely épen úgy fölkeltette annak idején naplóíró figyelmét, mint a „fehértapétás szoba, veres chinai rajzokkal, lehetetlen alakú madarakkal.”

Forró nyári délutánokon ebben a szobában üldögélt Kánya Julival gyakran Pruzsinszky Nina, ha átaljött látogatóba. Rendesen temérdek levelet hozott magával. Sűrűn teleírott, öt-hat oldalas levelek voltak ezek. *Pepi levelei.* „- - mikor ezeket olvasgatták, engemet kiküldtek, - írja a naplóíró - de azért a szomszédszobába, akaratom ellenére is átalhangzott egy-két mondat. Nagyon sokszor ütötte meg fülemet, az *ewig, sehr unglücklich*, meg az *unverändert* szó...

A beszédből kivettem, Pepi báró hozzátartozói nem akartak beleegyezni a frigybe, s a szerelmes ifjú folyton lamentált Ninának. Nina is sokat sírt, de ha aztán jó levél jött, arca fölvidult s jókedvűen járták be a kertet. Ilyenkor fölmentek az Aurora-dombra is. Nina azt állította, ha odamegy, onnan okvetlenül meglátja a Tó-Almásra sietó ideált.

Ritkán jöhetett Fényszaruba, az öreg, mogorva, penzionált kapitányhoz még ritkábban. De temérdek virágot küldözött Ninának - Pestről, sőt Bécsből is. Ezek az akkori posta lassúsága miatt természetesen mindig igen hervadtan érkeztek. Ám azért Nina boldog volt. Selyem

vánkoskát varrt számukra, abba gyűjtötte az elszáradt rózsákat, violákat, s azt mondta: ha meghal, tegyék koporsójába.

Egyszer, István-nap után is eljött Eötvös József. Akkor igen sokáig ültek együtt Pruzsinszky Ninával egyik tó partján s a leány álmodozva mondotta:

- Maga olyan szép leveleket ir. Úgy-e, ha meghalok, históriát ír rólam?

A báró szemeit ellepték a könyek:

- Nina, Nina! én előbb halok meg, mint ön. Vagy halljunk meg együtt..."

Podmaniczky Károlyné is emlegetett ilyesmit s anyai nagyatyámnak mesélte egy ízben: Eötvös József ifjúkorában, valami boldogtalan szerelme miatt öngyilkos akart lenni. Búskomorságba is esett tényleg, - de erről a dolgok folyamatával szólunk.

A tó-almási kertben állt az *Ámor-barlang* is. Néhány kőlépcső vadrózsákkal körülfuttatott földalatti nyílásba vezetett, amelyet sűrű felfutókkal lugas-szerű boltozat vett körül. Körül kőpad futott s igen alkalmatos helyül kínálkozott meditációkra, boldogtalan szerelmeseknek is. Ide jött el utóljára Pruzsinszky Nina, s elhozta Eötvösnek egy csomó levelét: „az utolsók - az én halálos ítéletem" mondotta Nina zokogva. Szép, fehér kezeit tördelte és szinte eszméletlenül borult a kőpadra. Valóban úgy volt. Eötvösnek környezete annyira ellenezte *Pepi báró* szerelmét, hogy nem érzett magában többé erőt a küzdelemre.

- Azt hittem, felesége leszek, boldogok leszünk, s ime mindennek vége - vége."

A naplóban aztán csak kevés van még, mert az illető elkerült Tó-Almásról. Megjegyzi azonban: „- - igen, igen szomorú román volt ez, de szememben Pruzsinszky Nina örökké egy dicső regény-hősnő maradt."

A szegény kis Nina nem élte túl ezt a szerelmét.

Meghalt. Mert abban a bolond nagy érzésben meg lehet ám halni tulajdonképeni öngyilkosság nélkül is.

Eötvös József, szerelmének tragikus végével, a szó teljes értelmében búskomorságba, lelki apathiába esett. Hosszú útra indult s Franciaországban bolyongva, a Chartre-ban meglátogatta a karthauziak szomorú zárdáját. Az ott szerzett benyomások s szerelme emlékének hatása alatt iródott meg aztán a világlitteratura egyik legszomorúbbb könyve, a *Karthauzi*, amelynek lapjaira annyi köny hullott ábrándos ifjak, lányok szeméből. Pruzsinszky Nina szép, göndörfürtös feje, karcsú alakja lebegett a rajongó *Pepi* lelki szemei előtt, mikor ezeket a sorokat írta, akinek a tó-almási kertben egyszer kimondott óhajtása így betelt: *históriát* írt róla, az, akit annyira szeretett, aki őt annyira szerette.

Közéletünknek később kimagasló alakja, litteraturánk egyik fényessége lett Eötvös József, de borongó kedélye mindig megmaradt s bizonyos melanchólia jellemezte minden sorát; ettől nem is tudott szabadulni...

- A genie, mint a gyöngy a kagylóban, nem csupán ragyogó betegség-e? - kérdezte Lady Lucy a szegény, haldokló Heinétől. - Nincs-e mindenütt Golgota, ahol egy nagy szellem elmondja gondolatait?

- Nem tudom - válaszolt köhögési rohamában fuldokolva a *pauvre Harry*. - Már nem tudok semmit. Azt hiszem, paradoxonnak születtem... Sok *mindent* akartam, sok minden gyújtott lángolásra, lelkesedtem; de látom, az emberek nem érdemesek a megváltásra. Don Quichotte és Sancho Panzának lenni egy személyben gyötrelmes. Oh, Lucy, mein Lieb, semmi, semmi se vagyok már, csak a modern ember tragédiája, aki nem hisz, akit nem szeret már asszony, akit nem értett meg senki. Még a saját szüleim sem értettek meg soha... és te is csak rövid

időre, vagy egészen nem is, Lucy, mein Lieb... És most mindennek vége. A szegény beteg bohócot nemsokára becsomagolják skatulyába, és nem játszik többé ebben az ostoba báb-színházban, Adieu Lucy, adieu mein Lieb... Finita la commedia.

A *matrác-sír* fölött pedig tündöklött Párizs káprázatos napja. Lent zsibongott, zajlott az élet és a holt költő száraz, csókra szomjas ajkát a túlvilágon talán már húrik csókja zárta le, mint Abdullah ben Osman száját, aki nem tudott soha eleget csókolni.

„SHOPPING”.

A vásárlás nem is némely, hanem a legtöbb asszonynak valóságos mániája. Ha nézzük őket, amint a Koronaherceg-, Dorottya- vagy Bécsi-utca gyalogjáróján lépkednek, azt látjuk, hogy fejük állandóan jobbra vagy balra van fordítva, a szerint, hogy melyik oldalon van érdekesebb vagy feltünőbb kirakat. S milyen csodás éles tekintet! Csak egy pillantás s az emelet magasságú, szoba mélységű, ezerféle látnivalóval telt kirakat minden zugát, minden kincsét meglátta. S még idegenben is az asszonyok legtöbbjének, Velencének legérdekesebb része a Szent Márk-tér csillogó, csábító boltjai; Rómának - óh, dehogy is a Circo Massimo, - a szűk Corso, Párizsnak a Louvre, de nem ám a nagy múzeum, hanem a hatalmas áruház, ahol megtalálja az ember minden szükségletét, a bölcsőtől a koporsóig. S így végigmehetnék egész Európán, sőt bizonyára így van ez a glóbus tulsó oldalán, Newyorkban és Melbourneben. A boltozás, a vásárlás is „az örök nőiesség” egyik vonása.

Napjainkban, mikor az ipar és kereskedelem már annyira kifejlődött, könnyű a vásárlás. Hej, de más volt dédapáink idejében, amikor rendesen a „pesti vásár”-ra hagyták a szükséges holmik beszerzését. Különösen a tavaszi vásároknak volt óriási forgalmuk. Ilyenkor kezdett nyílni a tavasz. A nemesi kúriákon a hosszú tél alatt megáporodott kedélyek leginkább vágyakoztak egy kis változatosságra, szórakozásra. A „Magyar Szinjádszó Társaság” is, tekintettel a vásárra jött nemes uraságokra, „tsoda szép, mulattató vígasságos Játékokat” mutatott be.

A legelőkelőbb bécsi kalmárok a „Magyar király” cimerű vendéglőben szálltak meg s árúikat a szobákban rakták ki. Itt lehetett igazi, hamisíttatlan Eau de Cologne-t is vásárolni, aminek nagy kelete volt a dámák közt.

A vásári sátorok nagyrészét a mai Károly-körúton verték föl. Orosz prémek, velencei kristályok, finom párizsi ékszerek. Mindent lehetett venni és olyan nyelvzavar hangzott, mint a Bábel tornya építésekor.

Figyelemreméltó, hogy egy-egy pesti vásárra jött úrnőnek mi mindenféle commissiót kellett elvégezni, amit otthon rábíztak az ismerősök, atyafiak. Egy ilyen, a múlt század húszas éveiből való listából érdekesnek találok közleni egyetmást, annál is inkább, mert kultúrális szempontból is becses az akkori igények és a pesti régi kereskedésekre való tekintettel.

Eljárandók és megveendők.

1. Hassenstab fűszerszám árulónál mindenféle fűszerszám.

2. Hartleben Konrád Adolf könyvesboltjában (a váci-utcai *Sieben Churfürst* mellett) minden *Leopoldi* óta megjelent magyar munka. Egy-két új német és francia Román is.

3. Valami szagos vizet a „Fehér angyal” parfümériából. De jobb, Eau de Colognet, attól a bétsitől, aki a „Magyar király”-ban árul.

4. Pazeller budai cukrásztól *Zwieback*.

5. Kumig, a Törökhöz címzett vátzi-utcai dohányos boltjából (Freyschlag-féle házban) spanyol tubák.

És így tovább vagy négy oldalon keresztül a temérdek comissió följegyzése. Mindenütt külön meg van jegyezve a kalmár vagy a bolt, mert eleink nagyon konzervativek voltak a vásárlás tekintetében. Amely boltot megszokott az apa, odajárt akárhányszor még az unoka is.

Ugyancsak ilyen konzervativek voltak dédanyáink, nagyanyáink is. Egész életükön át egy *masamód*-nál vették a kalapot, egy kereskedőnél a matériát s még élemedett korukban is az a

varrónő varrt nekik, aki valamikor az első báli ruhát remekelte fehér moll-ból; rózsaszínű vagy kék szalagokkal.

Az én nagyanyámnak is megvoltak még a maga boltjai, kalmárai, szállítói. Matériát, *barchentet* Liedemannál vett, a városháztéren, *„divatkelméket”* Kánya Józsefnél. Régi írások között csak a napokban akadt kezembe egy kemény kartonlap, „*Tavaszi kelmeminták Kánya József divattárából*. Pest, József-tér 10. szám”. Bizonyos meghatottsággal forgattam kezemben a régi árlapot s olvasgattam: „Mohair: $^1/_4$ széles, rőfe 1 frt 25 kr. Chally: $^1/_4$ széles, rőfe 45 kr. Pannonia: $^3/_4$ széles, rőfe 60 kr.”, s így tovább. Még a szövetminták is szépen fel vannak ragasztva a kartonlapra, - hajh, régen porrá vált az áldott kéz, amely köztük válogatott. Wottitznál is vásárolt a nagymama s a fehérneműt *Nanette*-nél varratta. Talán még most is megvan a Párizsi-utcában az alacsony, sötétes bolt; de régen örök álmát aluszsza Nanette, aki már az én gyerekkoromban is hófehér, à la tire bouchon fürtös fejjel szolgálta ki az ő kedves dámáit. Akárcsak a bécsi kongresszus idejéből maradt volna itt, olyan szertartásos volt, olyan in Huld ersterbend.

Sajátságos volt az is a régi Pesten, hogy némely üzletbe szívesebben jártak a protestáns, némelyikbe ismét a katholikus uraságok. Igy a Kehrer Sebestyéntéri cukrászdáját a protestáns nemes ifjúság látogatta sűrűn. Itt keltett óriási szenzációkat, amikor a hetvenes években Sembery Pista tiz-tizenkét font szaloncukkerlit vásárolt egyszerre. Nagyon drágán mérték, csak igazi gavallérok küldöztek akkoriban még olyat imádottjaiknak.

Divatkereskedés alig akadt a régi Pesten. Férfi-divatkereskedés egyetlen egy volt, a Balitzkyé. Ő hozatott először angol portékát a magyar uraknak s egy-egy Balitzky-féle kravátli valóságos szenzációszámba ment.

A hölgyek, confectiósok híjával, - varrattak. *Angebolni*, magyarázni, minő legyen a derék, a mantill, stb.: az is mulatságszámba ment.

A divat istenasszonya akkor Kleinné - a váci-utcában. Anyáink órákig válogattak, magyaráztak nála s épen úgy akarták, „csak nekik varrjon ilyen vagy olyan formára, nekik adjon olyan színt” - mint a mi asszonyaink.

Mikor a „kis alkotmány” idején beütött a magyar divat, Kleinné terme előtt valóságos kocsitorlódások voltak. Ma is emlegetik öreg matrónák, ha az akkor nagy szerepet játszott Batthyány Arthurné fekete lovas, selymes batárja feltünt a váci-utcában, valamennyi kereskedő rohant a bolt ajtóba és lelkendezve kiabálták.

- Die Thuri, die Thuri...

Az volt boldog, aki szolgálhatott neki! Bezzeg, mikor aztán vége lett minden fényességnek, bajokba került, nem igen szaladgáltak utána; épen úgy, mint napjainkban, amikor a kereskedők nem egyszer kihasználják a gavallér urak könnyelmű hajlamait s aztán akárhányszor a nyomorúságba, az öngyilkosságba kergetik.

Alig van régi napló, levelezés, amelyben Kleinnéről ne essék szó. Érdekes Veres Pálné írásaiból a következő passzus:

„A nemzet apraja, nagyja magyar ruhát ölt. Előkerestünk mi is egy, a nagyatyámról maradt XVIII. századbeli gyönyörű munkát, mely telve van szebbnél-szebb színes képekkel a magyar nemzeti viseletről. Ott van a magyar udvarhölgy, a magyar nemes dáma, festői szép magyar ruhában. Ezeket a képeket vittük el Kleinnének, hogy az ő finom ízlése, tündér-ujjai mintát vegyenek a képekről és a nemzeti jelleget el ne téveszszék...”

A csipkét, a selymet mindig szerették az asszonyok. A régi világban Türschnél volt a csipke-Eldorádó. Olyan ízléses *berteket, smizliket, tekkerliket* sehol se lehetett kapni. Illatos, könnyű,

álomszerű volt a Türsch csipkéje. Régi, megfakult skatulyákban most is őriznek még anyáink talán még egy-két rőföt belőle, ami őket visszaemlékezteti ifjúságra, fényre, ragyogásra...

Kleinnénál, Türschnél szerettek legjobban *kaszinózni* is a dámák. Beültek, válogattak, *angeboltak* ott épen úgy, mint a mai selyemáru-házakban, ahol a magyar selyemnek csinálnak propagandát a *tulipános* hölgyek: Batthyány Lajosné, Almássy, Károlyi, Apponyi grófnők. A szent-gotthardi selyem már erősen versenyez a lyonival s ezek a lelkes magyar hölgyek most a magyar selymet, magyar csipkét akarják bevinni a londoni kiállításra is.

Ilyen hölgy-casinó volt még hajdan Lueff. Ott árulták a legjobb parfum-t, szépítő szereket s ott lehetett legjobban megmustrálni a sétáló publikumot. Erre jártak a híres dandyk, Odeschali Gyula, Keglevich Béla, Nyéky Gyula, a Károlyi grófok, és óraszámra is el-elácsorogtak, míg kilesték-kivárták a hölgyeket. Egy ízben Keglevich Béla huszonöt darútollas, pörge kalapot próbált fel Pórfinál, - de azalatt egyre a tükörbe nézett s úgy leste jön-e már az, akit vár, Lueff-től.

Szolíd, egyszerű kereskedők voltak a régi pesti kereskedők. Leginkább német eredetűek, rácok, de olasz is akadt. Ilyen olasz kereskedőivadék még Huzella, aki meghonosította nálunk az ízléses sportcikkeket. Azóta nagyot fordult a világ... Egyre magyarosodik a kereskedői világ. De még mindig leginkább a zsidóság kezében van a hazai kereskedelem. Igaza van gróf Berényi Jánosnak, akinek *„Alapitvány”* című röpíratát a napokban kaptam: „nehéz az átmenet. Évszázadokon át földet túró, földre éhes népünk, a parasztság, mely a magyarság törzse és zöme, még alig érzi a megváltozott viszonyokat. Egyedül hazai zsidóságunk az, mely ügyesen beléjük illeszkedett.” Azért óhajt Berényi János kereskedelmi szakra készülő, keresztény magyar ifjak számára alapítványokat létesíttetni, hogy fokozza a nemzeti vagyont munkaerők elhelyezésével, hogy megkedveltesse a magyar nemes ifjúsággal is a kereskedői pályát. Szép és tisztes pálya ez. És nagy horderejű Berényi Jánosnak az indítványa, mert megmutatja ifjainknak a megélhetés, sőt vagyongyűjtés új, becsületes útját, módját.

BÁRCZYNÉ FÁNKJA.

Csak a nagymama - no meg egy kicsit még az édesmama meséiből tudják a mai lányok, mi volt réges-régen a *farsang három napja*. Nem is volt bál, amelyiken másnap délig ne újrázták volna a csárdást, délután pedig újra kezdték a mulatságot valamelyik komposzesszor házánál. Farsang vasárnapján kezdték a mulatást és húshagyó kedden éjfélig mindenfelé szólt a hegedű, pengett a cimbalom Nagy-Magyarországon.

Egy alkalommal a híres Boka Károly, Bónis Sámuel szabolcsi alispán nagyfalui kúriájában húzta a talp alá valót. Három nap, három éjjel nem hallgatott el a nóta, úgy hogy kedden estefelé már alva húzták a cigányok. A táncosok is érezték, hogy beteltek már minden jóval. Csak Recsky Bandi rakta még, aki legjobb táncosa, legszebb legénye volt a környéknek. Mikor éjfélt ütött az óra, elhallgatott a nóta és hozzá akartak látni éppen a *nagybőgő temetéséhez*, mikor csak látja Mudrány Andris, hogy Recsky még egyre táncol. Odamegy és megrántja a karját, de akkor még jobban elbámult, mert Recsky Bandi szemét megdörzsölve körülnézett, aztán pedig konstatálta, hogy ő már vagy egy negyedórája nem hallotta a zenét. Aludt és tánca gépies mozgás volt, éppen úgy, mint azoké a holtra fáradt katonáké, akik alva masiroznak.

Húshagyó keddre esett a *tőkehuzás* is. Abból állt ez, hogy a farsangot bezáró éjfél után a férjhez nem ment lányok és nőtelenkedni szerető gavallérok ruhájára titkon egy tűvel fonálról lecsüngő kis fácskát akasztottak s ekkor az egész társaság ujongva kiáltotta:

- *Húzza a tőkét, húzza a tőkét!...* Valamint akkor este volt az utolsó pazar vacsora is. Ilyenkor annyit összefőztek, sütöttek elődeink, hogy az asztalok a szó teljes értelmében összerogytak.

Nagy divatban volt a vidéken a *batyubál*. Ezeknél a férfiak fizették a cigányt, adták a bort, a hölgyek pedig kötelesek voltak az ennivalóról gondoskodni. Természetesen egymásra licitáltak a főzetésben az asszonyok és olyan prédálást vittek véghez, hogy manapság két hétre se adhat ki több konyhapénzt középosztályú család, mint amennyit egy ilyen asszonyság főzetett. Híresek voltak a szabolcsi, a zempléni batyubálok és Sátoralja-Újhelyen még a kutyák is kávéztak a *megyei batyubálok* alkalmatosságával.

Különösen híres volt a *Bárczyné* fánkja, amelyet *Muszkáné* sütött. Bárczyné-Kapy Ágnes még Kapi-várból, a szülői háztól hozta magával ezt a híres szakácsnőt, ahol rendesen húszharmincz vendég ült ebédnél Kapy István *viceispán* uram asztalánál. *Muszkáné* nem is főzött világéletében másképpen, mintha mindig *tábla* készült volna és tejföltengereken, meg zsírkataraktokon ette magát keresztül Bárczyék minden vendége.

Egy húshagyókeddi újhelyi batyubál alkalmatosságával megint Bárczynéra került a fánkadás sora. A szakácsnék, élükön Muszkánéval, alkonyatkor fölvonultak a megyeházára és készült a nagy traktamentom. Egyszerre, már a szálában a bál is elkezdődött, Farkas Lajos, minden mulatságok fő-főrendezője, nagy lármát, csetepatét hall a konyha tájékáról. Oda rohan, hát látja, hogy Muszkáné egy óriás, irtózatos alaktalan tésztatömeget vág a földhöz, utánna nyomban meg kilódít a moslékes dézsába annyi zsírt, amennyin szükség esetén egy kis csónakpártit is lehetett volna rendezni.

- *Nánicska* - kiáltott rossz sejtésből megkapatva Farkas, mikor látta, hogy Muszkáné valami süteményroncsokat tett így semmivé - mi van a fánkkal?

Muszkáné pedig dühtől remegve, sírva panaszkodta el, hogy művészetére irigy pályatársnői a *kelésre* tett lisztet elvették a kemence mellől, tönkre tették a tésztát és most vége az ő meg a nagyságos asszonya dicsőségének.

Farkas Lajos maga is oda volt. Mi lesz a húshagyókeddi vacsorából a Bárczyné fánkja nélkül? Hirtelen kivette zsebéből az óráját. Kilencet mutatott, a szálában éppen akkor kezdtek *beharangozni* az első négyesre.

- Elkészülne-e még a fánk, ha új lisztet és zsírt hozna? - szólt Muszkánéhoz, aki igenlőleg válaszolt.

Farkas kocsit kiáltott elő, Muszkáné beült, hazahajtatott és egy negyedóra mulva diadallal hozta a megkivántató ingredienciákat. Mikor pedig elkészült, az óriás szakajtókba melegedő tésztát *kivont karddal* két zemplénmegyei hajdú őrízte, hogy kár ne essék mégegyszer a drága *komedenciában*. Tizenegy órakor ült le aztán az úri rend vacsorálni s hogy a szomorodni mellett megeredt a tósztok árja, elképzelhető.

Egyszerre azonban csöndesség lett, majd halk suttogás támadt, mindenki kérdőleg nézett a szomszédjára:

- *Hol van a fánk?*

Egy negyedóra mulva éjfél és *hamvazó szerdán* vége minden murinak, eszem-iszomnak. Erre trombitahang harsant föl, megnyílt az ajtó és négy kivont kardos hajdu közt a ötödik hozta az óriás tálat, halmozva rózsapirosra sült, körül fehér *szalagos* fánkkal.

- *Éljen, éljen, a Bárczyné fánkja!* zúgott most a termen végig s mindenki a dicsőségtől boldog úrasszonyhoz sietett gratulálni.

Igaz, hogy a Bárczyék éléskamrája megérezte, az is igaz, hogy egy kis vagyonba került egy-egy ilyen *batyúbál*, de megérte ez a régi asszonyoknak, hogy ünnepeljék őket - no meg a szakácsnéikat. Az utódoknak nem igen jutott már tele éléstár, de jószerével semminő se. Azért máig közmondás maradt, hogy egy Kapy-lány sem tudja egészen *összehúzni a bagariát*. Kisvárosias nagyzással ugyan ők ezt arra magyarázzák, hogy noblesse oblige, de férjeik egy-egy nagyobb konyhabudgetnél sóhajtva mondogatják: *A Kapy Ágnes fánkja kisért megint!*

EXTRA HUNGARIAM

Hol van már az igazi régi jó világ?!

Vége annak az időnek, mikor még kiszedték a kocsi kerekeit, mikor Kis-Szebenben, Halleréknál, a hajdu nyaka közé öntötte a vendégnek a bort, Kapy István meg az országúton állotta útját az utazóknak. Fogták a vendéget és foglalkozás volt vendégnek lenni.

Temérdek *örökös* vendégről tudok magam is. Sok efféle históriát hallottam urambátyáméktól.

Ilyen örökös vendég volt a múlt század harmincas-negyvenes éveiben Dzwonkowsky József lovag. A szerencsétlen véget ért lengyel revolució után jött Pestre, s Károlyi György gróf magához fogadta. Károlyi igazi, vérbeli grandseigneur volt. Nem akarta a maga fajtáját megalázni. A tönkre ment urat nem szégyenítette meg kegyelemkenyérrel. Rábízta hát a nagyműveltségű gróf egyetem-utcai palotájának a könyvtárát.

Mikor aztán a szabadságharc gyászos időszaka bekövetkezett, s 1849 július 12-én a *Hatvani kapu* felől bevonult Pestre az orosz hadsereg elővédje, két lovastiszt egyenesen a Károlyi-palotába ment. Lovag Dzwonkowsky felől tudakozódtak s el akarták fogni a lengyel fölkelőt. Kereshették azt! Az előrelátó gazda régen Tót-Megyerre küldte már, ahol Világos utánig rejtőzött. De ott az egész idő alatt Damette úrnak hívták.

Teljes 51 évig volt a lengyel Károlyi gróf *vendége*. Hivatalát ő maga sem igen vette komolyan, s dolgozni sem igen szeretett. Hetenkint egyszer-kétszer végigsétált a könyvtáron, néha egy-egy könyvet odább is tolt a polcokon, de ezenfelül csak az illatos, vastag havannaszivarokat füstölve, nézte az időnek elmúlását.

Örökös vendég és az 1863-iki forradalom után Lengyelországból ideszakadt emigráns volt *Ádám* is, akinek - -y báró fogta pártját.

Ádámnak, a házigazdán kivül, senki sem tudta a vezetéknevét, de szerette mindenki, kivált az asszonyok. Egy kicsit poétás, egy kicsit afféle kalandor, condottieri-vér buzgott ereiben s külsejét spanyol anyjától örökölte, akivel az édesapja Párisban keveredett szerelembe. Olyan leányosan bársonyos, epedő szeme volt, amely szinte ostrom nélkül hódítja meg az asszonyt és soha ki nem fogyott a kalandokból. Valósággal búcsút jártak akkor a női vendégek - -y báró gömörmegyei kastélyában. Mindenki a szép lengyelt akarta látni, akinek már híre volt Rimaszombaton, Rozsnyón.

Az asszony olyan, mint a pillangó, amely beleszáll a lángba. Mentül *veszettebb* híre van egy embernek, annál könnyebben hódítja meg a nőket. Minden asszony erejét próbálgatja az ilyen mangeur de coeur-rel. Hátha ő lesz az, amelyik végkép lebilincseli. Nem annyira szép, mint nagyon okos asszonynak szokott az ilyen sikerülni. De az sem mindig, mert: Die Katz kann das Mausen nicht lassen - -

A gömörmegyei asszonyok is próbálkoztak. Divat lett Ádámra vadászni, s mikor egyik putnoki bálon, polyák szokás szerint, egy ünnepelt leánynak a cipőjéből ivott pezsgőt, minden leány csak arról ábrándozott, vajha az ő lábbelijét érhetné ilyen szerencse. Nem is szállított Reiter, emberemlékezet óta annyi piskóta-lábra való cipellőt, mint abban az időben.

Később azonban a férjek erélyes ostromot intéztek báró - -y ellen. Szonika kijelentették, egyenként hívják ki duellumra, ha el nem távolítja azt az ördöngős lengyelt. Hiszen valamennyi asszonynak elcsavarta már a fejét. Báró - -y-nek persze semmi kedve sem volt en

masse duellálni. *A szép Ádám* pedig egy borús őszi napon elútazott a b-i kastélyból, egy csomó megtört szívet - és fizetetlen számlát hagyva hátra.

Sághy Tóni, aki később hivatalt vállalt, maga beszélte, mikor tönkrement, *beállt vendégnek*. Évekig folytatta ezt a mesterséget, s úgy kaptak rajta, hogy hónapokkal előre *lefoglalták*. *Sághy* Tóni különben egyike volt a legszebb, legkellemesebb embereknek. Csak óriási nagyokat mondott néha. Szerelmi és vadászkalandok punctumában akkorákat lódított a jó úr, hogy Faublas és De Maux valósággal eltörpültek mellette. Sághy Tóninak, meg a többi ilyen örökös vendégnek a zsebpénze a kártyából telt ki. Ha a házigazda maga bővelkedett földi javakban, ez hagyta nyerni. Ha nem, úgy intézte a sort, hogy valamelyik pénzes játékostól nyerjen a vendége. Nem numerált a régi Magyarországon, a régi uraknál egy-két rongyos nagy bankó: *Leben und leben lassen*.

Örökös vendége volt a daliás, híres gavallér R. László grófnak K. József, in illo tempore, az ország egyik leghíresebb úrkocsisa. Olyan *nyolcasokat* sem előtte, sem utánna nem tudott *kivágatni* senki! Hát még a lovakat, de még a csengőiket is, hogy össze tudta válogatni. Valóságos harmóniában szóltak és az egész Cserháton végig megismerte minden fehércseléd és kinyilt minden muskátlis-ablak az ámbitusos kuriákon.

Mindig együtt járt a gróf meg az örökös vendége. Az öregebb, tapasztaltabb úr egy kicsit Mentorszámba is ment. Ha nagyon hazardírozott Laci gróf a *Neue Welt*-ben, *Anker*-ban, ráintett, hogy összébb is lehetne húzni a bagariát! De bizony a virtus csak nem hagyta nyugodni a deli, fiatal főurat. Kártya, dáridók, az alkotmányos idők derültével egy kis politika is, elvitték az ősi vagyont. - Gazda nélkül maradt a vendég.

Cserhát agácás faluin nem csengett már végig a quodlibet-cug híres, harmóniás csengetyűje. Sóhajtottak egyet csupán a szép leányok, asszonyok, amikor R. Lacit emlegették.

K. József felment Budapestre. Egy nógrádmegyei dúsgazdag úr főlovászmestert keresett épen. Ajánlották neki. Kiderült az arca, mintha csak kincset talált volna.

- Prestanter, dicső dolog. De hiszen ezt csak nem sértem meg cselédi sorral. *Vendégnek* hívom meg. Legkedvesebb vendégem lesz holta napjáig. S egy csapással két legyet ütök - tette hozzá lutheránusos bonhomiával.

Igy maradt K. Józsi élete fogytáig vendég, s mi, akik gyermekkorunkban még láttuk a ritka elegáns kiállású öreg urat, emlékezhetünk, hogy sóhajtoztak nagyanyáink:

- Ah igen, K. Józsi! Ő volt a legjobb táncos, a legjobb úrkocsis, a legszellemesebb udvarló.

Örökös vendégek voltak a báró S.... fiúk. Két testvér, Poldi és Móric. Egyik genialisabb, mint a másik. Kivált S. Poldi, aki leggyakrabban B., szatmármegyei földbirtokosnál tanyázott Náprádon. S ha, miért-miért nem, kis időre elment, sem a gazda, sem társasága nem érezte már jól magát a geniális báró nélkül. Valóságos maitre de plaisir-je volt a kompániának. Sziporkázó szellemével, ötleteivel, újabbnál-ujabb tréfákkal mindíg fölfrissítette a lankadó kedvet.

Néha groteszk bolondságokra is vetemedett fogadásból. A fogadásokban nyert összegeket zsebpénzül használta. Egyszer Fehérgyarmaton arra fogadott, hogy egymaga szétkergeti a vásárt. Dupla álarcot tett a fejére s ezzel a Janus-ábrázattal felült egy csacsi hátára. Igy ügetett végig a sátorok közt. Temérdek oláh gyűlt össze a vásárra, akik babonás félelemmel holtra rémültek a *két ábrázatu* embertől s a többi vevőt is úgy megriasztották, hogy szétszaladt az egész vásár. Egy félóra múlva csak üres sátrakat talált S. Poldi partnere, aki fizetett, mint a köles, s még pazarul jól is mulatott a vesztett fogadáson.

Minden hangszeren játszott az ördöngős báró, csupán az üstdobhoz nem értett még. Ezt is meg akarta tanulni. Kassán, mikor Csáky Rudihoz ment vendégségbe, a gróf egy üres házat bérelt ki számára. Vett neki egy üstdobot is, amelyen aztán naphosszat annyit dobolt a báró, hogy egy hónap alatt három szomszédos utcában mondtak fel a lakók.

Móric meg évszámra Luzsénszkyéknél tanyázott Ér-Endréden. Itt valósággal a vice-háziúr szerepét játszotta, s akárhányszor maga is invitált vendéget.

Ősvendég volt L., egy ősrégi porosz család sarja.

L. csupán mágnásházakhoz járt, s egy-egy kastélyban temérdek ideig ott maradt aztán. Komoly, kevésbeszédű ember volt. De rengeteget tudott enni-inni. A legóriásabb quantum boroktól sem rúgott be, s világraszóló muriknál, mikor már a cigány is pityókosan húzta, L. még mindig állta a sarat.

A nemes junker nagyon szerette az eleganciát. Rendesen annál a szabónál rendelt ruhát, ahol a gazdája varratott. A dolgot pedig úgy intézte, hogy a számlát akkor prezentálják, amikor ő is a kastélyban van. Ha aztán jött a szabó, s hozta a számlát, L. csak mereven nézett a háziúrra, de oly átható tekintettel, hogy ezt valósággal hipnotizálta. Önkénytelenül tárcájába nyúlt, fizetett, s átadva a kontót, kedves vendégének így szólt:

- Sose fáradj lakosztályodba, csekélység az egész. Ha majd akad ott dolgod, elhozod nekem...

L. később mint egy játékbank croupierje végezte be életét, de akkor is *örökös vendég* volt, s hol itt, hol ott ütötte föl sátorfáját.

Fáy József ecsédi kastélya ma sincs *örökös vendég* nélkül. A nábob szíves szeretettel támogatja az elpusztult nemes urakat, s általában, ha *meg is nehezedett az idők járása* felettünk, Nagy-Magyarországon még mindig akad gazda, szívesség és barátság.

DALMÁCIÁBÓL.

Síma volt a tenger. A nap csak úgy szikrázott a Velebit hófehér szikláin. Útas se volt sok, a kényelmes vitorlavászon-székeken jól el lehetett helyezkedni.

A gyorshajó nem áll meg Záráig, addig édes-lustán el lehet meditálni és követni a felhők szeszélyes futását. Útközben megszólal a *gong*. Ebédhez ülnek az útasok. A hajó kapitánya prezideál, s fehér vászonblúzos pincérek egymás után hordják fel a jobbnál-jobb fogásokat. Egy csomó *biederer Sachse* Lipcséből ül velem szemben. Vígan vannak. Naiv tréfákon jókat nevetnek s egyre-másra köszöntik a vörös dalmátborral telt poharakat. Mindegyiknél van fotografáló masina s nagybuzgón örökítik meg a szebb pontokat.

Négy óra körül jár az idő, amikor elérjük Zárát. Itt köt ki először a hajó.

Pazar ragyogásban hosszu, fehér házsor áll a parton. Teljesen modern. Talán minden dalmát város közt Zárára nyomta rá legjobban bélyegét az osztrák uralom. Amint föltolják a hajóra a hídat, a fachinoknak valóságos áradata lepi el a födélzetet. Alig tudunk tőlük menekülni. A Riva Nuova molóján megálltam egy pillanatra. Velem szemben Ugliano szigete, a S. Michele-erőd - lejebb a Bristol-szálló, oleanderekkel szellős ponyvasátora előtt.

A Piazza dei Signorin lüktet az élet. Jönnek-mennek az emberek. Vén, ráncos arcu dalmát asszonyok virágot kínálnak. Egy pillantás a jól ösmert óratoronyra - de már bömböl a hajó, vissza kell sietni.

- Addio Zara...

A nap aranyos fénye megfürészti a fehér partokat s mint valami álom tünik el mellettünk Curzola, néhány félsziget is. Szeretnénk mindenütt kiszállni, mindent megtekinteni, de nem áll meg a hajó. Ontja a füstöt óriás kéménye s teljes gőzerővel igyekszik a *Boeche* felé. Csipkés, sziklás hegyeivel hasonlít ez valamicskét a Vierwaldstätti tóhoz - de bizony csak halvány másolata a svájci tündérpanorámának. A nyílt tengerről a Ponte d'Ostro-nál fordul be a hajó. Rohannak a lipcsei németek s nagy sietséggel lefotografálják az ágyúkkal megrakott erődöt. Nemsokára beérünk a teplai öbölbe s elénk tünik Castelnuovo omladozó, mohos bástyafalával. Az aljban viruló narancs- és citromfák szelídítik a kép ridegségét. Egy magyar-ajkú tűzér-"frajter" száll itt ki, aki egész úton sóhajtozott, hogy a komáromi garnizont ezzel a „vad fészekkel" kell fölcserélni. A kinek beszélt, az is magyar fiú volt, valami fotográfus-legény. A frajter elmondta neki, hogy rajzolni is tud, de hogy a katonaságnál nem szabad erődítményeket lerajzolni, s mikor ő lerajzolta Komáromot, elkonfiskálta tőle a hadnagya.

Magas hegyek tekintenek itt a tengerbe, s a komor hegyóriások lábánál szelíden terül el Zelenika - a *zöld sziget*. Vegetációja déliesen buja, levegője pompás s ma egyike Dalmácia legszebb téli üdülőhelyeinek. Régi vágyam eljutni a zöld szigetre - de most se teljesült, Cattaro és Raguza volt a célom, s tovább vitettem magam a hajóval.

Mirtus, olajfa, füge váltakozik a parton a fenyőfa haragos zöldjével, amely beleolvad a bükk és tölgy terebélyes árnyába. Elhagyjuk Risanot is, Teutának, az illyrek hős amazon királynőjének egykori rezidenciáját s mindinkább közeledünk Cattarohoz.

A vidéket hatalmas sziklacsúcson a vár uralja. Tarka egyvelegben állnak a parton dalmaták, montenegróiak és osztrák katonák. Rengeteg a katona mindenfelé Dalmáciában. Akár csak Boszniában lennénk, mindenféle egyenruhája és fegyverneme a hadseregnek képviselve van itt. Fojtó a hőség, amely szinte a Sahara forróságával csap meg, amikor elhagyjuk a hajót. Lihegve, izzadva rójjuk az utca kemény kövezetét s minden tiz lépésre megállunk, mintha

valami hűvös szellőt várnánk. Megfoghatatlan, hogy bírják el itt a benszülöttek, de különösen a montenegróiak nehéz szűrposztóból készült öltözeteiket.

Valóságos oázis ilyenkor egy-egy templom. Sietünk is leülni a hűvös boltok alá.

Legérdekesebb temploma Cattaronak a San-Trifone. A dóm. Hajdani dicsőségünket itt is hirdeti egy nagyon megkopott fölírás, amelyen olvassuk, hogy Anjou Lajos, - nekünk Nagy Lajos! - 1381-ben Cattaro falai közt időzött.

A város végén rengeteg kapu. Nehéz vasláncait ha lebocsátják s rácsukják a mázsás lakatot, ugyan legény legyen, aki oda bejut. Körül vízárok, benne állott, szürkés víz. Katonák ruhát sulykolnak ott, a parton pedig egész karaván montenegrói. Fehér, feketével kevert szűrposztóruhás nők, pici vörössapkás férfiak. Apró, gubancos lovaikon fanyereg, megrakodva mindenfélével, amit a városban vásároltak. Serpentin-út vezet a fekete hegyek országa felé s két óra alatt kocsin elérhetjük a montenegrói határt.

A város szűk, girbe-görbe utcáin időbarnította, olaszos stílű házak. Bolt alig van. Az egyikbe benéztem. Magas deszkaemelvényen bennszülött szabólegények varrtak, hímeztek, lábukat maguk alá rakták s közbe-közbe apró csészékből fekete, sűrű, török kávét ittak. A piacon épen felváltottak az őrséget. Nyakig begombolt Waffenrockban kommandirozott a szerencsétlen kis hadnagy, akit talán épen Bécsből vagy Prágából helyeztek át ide garnizonba. Ide - a világ végére! Mert valósággal a világ vége egy kicsit ez a Cattaro. Úgy körülzárják a hegyek, tán ki sem lehet jutni belőle.

Alig várom, hogy Raguzába érjek. Búcsút veszek a *Gödöllő* figyelmes, előzékeny kapitányától s Gravosa molóján partra szállok.

Ostorpattogtatva kocsisok raja rohanja meg az útasokat s vígan ügetnek a kis bosnyák lovak *Raguza*, a csodaváros felé.

Mintha egy darab középkor tárulna elénk a maga eredetiségében. Szívünk megdobban, ha elgondoljuk, hogy ennek a városnak múltja, fejlett kultúrája, majdnem kétszáz esztendeig, a mi dicsőségünkkel kapcsolódott egybe.

A VII. század közepén már állt a mai Ragusa-vecchia helyén Epidaurus városa. Avar invázió elől menekülő lakosai alapították Raguzát, szláv nyelven Dubrovnik. Ezt a nevét a hegyeket egykor borított dús tölgyerdőktől nyerte, amelyet a velenceiek hordottak el árbócoknak, paloták, templomok cölöpeinek. Raguza 663 óta köztársaság volt, de teljes függetlenséggel sohasem bírt. Legjobb volt a dolga a magyarok protektorátusa alatt, de Raguza népe is jó és hű volt védőjéhez. Ezt több ízben bebizonyította; így a szorongatott Zsigmond királyt - 1396-ban - nemcsak hódolattal fogadta, de kétezer aranynyal meg is segítette.

Raguza kormányzata mindenben hasonlított Velencéhez, de még arisztokratikusabb volt. A köztársaság ügyeit itt is a *tizek tanácsa* intézte s érdekes, hogy a köztársaság élén állott rektor tisztségét mindig csak egy-egy hónapig viselhette.

A nemesek palotái hajdan csodaszépek voltak, azonban az 1634. és az 1667-iki földrengéskor teljesen romba dőltek. Többé nem is épültek föl régi szépségükben, mert a respublica elrendelte, hogy a nobilik palotáit egyformára építsék. Ezért olyan egyhangú, mindenképen szürke a mai Stradone, Raguzának főutcája. Érdekes ennek a rendeletnek egy pontja, amely így szól: „egy-egy háznak nem szabad hosszabbnak lenni egy nádszálnál.” Ám valószínüleg jó hosszu nádszálak teremhettek Dalmáciában, mert mégsem olyan igen kurták a házak. A köztársaság legstílszerűbb emléke a rengeteg vastag falú Mincelta-torony, amelyet a rémes földrengések sem tudtak megingatni. Ezt a tornyot 1462-ben a híres építész, Giorgio Dalmatico építette.

Temérdek a templom és a kolostor. Általában rengeteg templom van Dalmáciában. Azt mondják, minden száz emberre esik egy. Mintha csak igazat adna a közmondásnak, a tenger mindenkit megtanít imádkozni.

A Stradone jó hosszú. Egészen a Porte Place-ig húzódik. Hasonlatos az olasz városokéhoz. Mindenki az utcán él, itt vannak jobbról-balról a legszebb boltok is. Érdekes a dalmát háziipar sok csinos terméke, a dalmát csipkék, amelyeknek ellentállni nem tud egyetlen egy útazó hölgy sem.

Itt van a franciskánusok zárdája is. Udvara gyönyörű. Páros oszlopai fölött kerek lóhere-leveles csúcsíves ablakok. Közepén dús, lombos kert van. Remek ódon tégelyek, korsók díszítik a polcokat. A Dogana, vámhivatal előtt áll a híres, nevezetes Roland-oszlop. Eredeti márványtábláját, mely Zsigmond magyar király dicsőségét hirdette, a múzeumokban lepi a por, - vagy tán bemeszelték - most csak azt olvashatjuk a jóképű kardos levente fölött, hogy restauráltatott 1897-ben. Háta mögött a Szent-Balázs temploma, amelyben a város patronusának ezüstből való szobra áll. Innen érjük el a Rectorok palotáját - most osztrák hivatalok vannak benne - s a *dómot*.

Ez a barokk-stílű templom 1713-ban készült, s legnevezetesebb temploma a városnak. Itt őrzik Szent-Balázs fejét, karját és lábát, Krisztus keresztfájából egy darabkát s azt a gyolcsleplet, amelybe a názárethi kis fiúcskát születésekor betakarták. A hit boldogít - de jaj is volna annak, aki a jámbor sekrestyés előtt skeptikus mosolyra vonná ajkait. Szép képek is vannak, de főkincse Raguzának a dominikánusok templomában levő Tizian Magdolnája. Megálltam a kép előtt, s elnéztem az asszonyt, akinek „vétke megbocsáttatott", mert „nagyon szeretett." Az orgona búgó, síró hangja betöltötte a boltíveket, szállt a tömjénfüst. A pünkösdi misét épen akkor végezték el a főoltárnál. Egy fehérruhás, fiatal dominikánus barát virágokat szórt a padokban ülő asszonyokra és szelíd, mélázó szeméből mintha a Magdolnát megváltó mondás ragyogott volna elő: „Bocsássatok meg neki, mert nagyon szeretett..." Igen, a szeretet mindenek felett való. A Megváltó föloldozta Magdolnát. Tizián művész örök életet adott neki.

Mélabúsan szép a kolostor kertje. Valóságos középkori zárda-kert. Narancsfái alatt, amelynek lombjai közt az év minden szakában aranyosan csillan ki az ízes gyümölcs, fehércsuhás, komoly barátok járkálnak. Úgy mint hajdan jártak azok a sápadt asketa-papok, akik életüket sárgult pergamenekbe temették. Irónádjukat cinóberbe, aranyba mártva, írták szempusztító türelemmel a remek, cifrázott betűket a cellákban, míg odakinnt forrt az élet, izzóan, forrón sütött a délvidék sugaras napja, illatozott az oleander, bókoltak az ernyőslevelű pálmák s égett, lángolt a gránátok vérpiros virága. Égett, izzott, mint a szerelem, s piros volt, mint a vér, - amelynek szavát nekik nem volt szabad meghallgatniok.

Innen Pille s a San-Giacomo-kolostor felé visz az út. Valaha bencések lakták, remek könyvtáruk is volt, amelyet a francia katonák 1806-ban pusztítottak el. A romantikus zárda most elhagyottan áll.

Lent a sziklákon tajtékozva törik meg a hullám s odaát látszik Lacroma, a tündérsziget. Két boldogtalan királyi férfi - Miksa, mexikói császárnak és Rudolf trónörökösnek egykori kedves tanyája.

A lovagias, romantikus Miksa meg is énekelte ezt a szigetet s a verset jeles poétánk, Kozma Andor, igen szépen fordította le:

Kék Adrián kis zöld sziget -
Az üdvöt én csak ott lelem,
Szebb mint ez éden, nem lehet
Az álmod, első szerelem...

Igy kezdődik a vers. Szegény Miksa császár - mikor ezeket az idylli sorokat Lacroma pálmái alatt leírta, nem sejtette, milyen komor végzet éri majd a tengeren túl, még délibb, még bujább vegetáció alatt, hogy a halál várja. Tout passe. Az elmulásról mondanak bús regét a suttogó pálmák, a daliás császárról, a boldogtalan királyfiról, akik ezen a szigeten álmodtak, akik itt élték át életük annyi boldog, üdvösséggel teli óráját... A kis kastély most csöndes. Dominikánusok lakják s imákat mormognak a régi urak lelki üdvéért.

FIUME KORMÁNYZÓI.

Egyike a történelem legérdekesebb és sajátságosabb jelenségeinek, hogy a nemzete által annyira gyűlölt és kora által meg nem értett geniális uralkodó, a „kalapos" király, II. József, fogta fel először helyesen Fiume fontosságát Magyarország fejlődésére. Bölcs előrelátása nyitotta meg hazánknak kapuját a világkereskedelem számára.

Aki maga jóformán csak hírből ismerte a boldogságot, - vígasztalást a mások boldogításában keresett. Az emberi egyenlőséget vallotta s emelni akarta alattvalóinak anyagi és szellemi jólétét, rang-, nyelv- és valláskülönbség nélkül.

Még trónörökös korában, 1775-ben, látogatta meg a Tengermelléket. Ekkor tanulmányozta Fiume helyzetét is s éppen az ő befolyása következtében szakítottak azután az eddigi politikával s vezéreszméül elfogadták, hogy Triest rovására, a Quarnero fejlődésre oly érdemes városát fogják emelni. Ennek az alapgondolatnak az eredménye mindaz, ami később az osztrák Tengermellék feloszlatására történt, ennek az eredménye, hogy Fiumét politikailag is Magyarországhoz kapcsolták.

Mária Terézia egy 1776 augusztus 9-én kelt rendeletében Fiumét Trieszthez hasonló szabadalmakkal látja el, egyszersmind székhelyi Mailáth Józsefet a város kormányzójává nevezi ki s az évi kormányzati költségeket 30.000 forintban állapítja meg. 1776 október 20-án adta át báró Ricci kiküldött biztos, Fiume kerületét Mailáthnak.

A város lakossága lelkesedéssel üdvözölte a magyar főurat. Ebből az alkalommal ünnepi versezetet is írtak, amely örvendezve mondja: „A magyar jegyes, egy újabb Perseus, fölmenti Fiumét az idősebb testvér, Triest zsarnoksága alól." Szép tavaszi reggelen, május havában *installálták* Mailáthot. Zúgott az öreg harang. Díszbe öltözködtek az akkori patriciusok, a Zanchik, Vernedák, Orlandok, Gaussok, Monaldik, Marottik, meg a többiek. A *municipio* előtt zsinóros dolmányban, csákósan huszárok álltak sorfalat s minden ablakban nemzeti zászlót lengetett a tenger felől kelő lanyha szellő. Mint az Anjouk dicsőséges korában, a magyar tricolor újra jogaiba lépett, s zajos *evviváktól* visszhangzott a *Piazza delle Erbe*. Itt állt a diadalkapu is, a gyalogjárókat pedig teleszórták babérágakkal. Mailáth, a bécs-trieszti országút felől hajtatott be a városba. Megkondult ebben a pillanatban a város minden harangja s harsogó *vivátok* hangzottak fel. A *torony alatt* Zanchi Ignác és Terzy Antal Fiume akkori *podestái*, üdvözölték az új kormányzót, mire ez meghatottan, könnyes szemmel válaszolt. A tanács díszmagyarruhás tagjai előtt a papság sorakozott. Ezután tartották meg a tanácsülést, amelyben Mailáth messze csengő hangon olvasta föl a Tengermellék jövőjére oly fontos *királyi leiratot*.

Mailáthot Almásy Pál követte, - 1783-88. - majd - 1788-1791 - gróf Szápáry János Péter - az első *governatore* ezen a néven.

A *magyar Tengermelléknek* egyik legkimagaslóbb kormányzójaként Pászthory Sándort említi a história. Pászthory, Kazinczy Ferenczcnek *szíves barátja*, akit annyiszor említ leveleiben és naplójegyzeteiben nyelvünk nagy apostola, talán az első volt, aki a társaságos életet is fejleszteni óhajtotta a kikötővárosban. Akkoriban még nem is álmodtak a pompás *Ludovika*-útról, amely csak a napoleoni hadjáratok idejében készült el s nevét Ferencz császár kiválóan szellemes, érdekes harmadik feleségétől, Mária Ludovikától nyerte.

A Pászthory-szalonba el-ellátogattak a messze bécsi és pesti központból is. Ott pengették sarkantyujukat álmodozó szemű, síma ajku szép gárdisták. Verseltek mind akkoron és a *„Kesergő szerelem"* írója, Kisfaludy Sándor is írt emléksorokat Julianna kisasszony, a

kormányzó leányának *Stammbuchjába*. Mert Julianna kisasszony volt ennek a litteraturát és művészeteket kultiváló szalonnak a központja. A lelkes, nemes magyar leány, - később szolgaegyházi Marich Dávidné - távol az anyaországtól, Fiuméban is *magyar életet* kivánt meghonosítani. A kormányzó estélyein ő olvasott föl mindig egy-egy részletet akkor *módi* könyvekből s a kormányzóság hivatalnokainak „kisasszony-leányai" itt könnyeztek *Bátsmegyey Szenvedésein*, itt hallgatták áhitattal *„Egy ifjú házas levelei"*-t, amelyekben Kármán József, az *Uránia* lánglelkű szerzője, küzd először a magyar nő *emberjogaiért*. Még magyar muzsika is hangzott egyik *Sándor-napján* a termekben, amikoron ugyanis cigányokat hozatott a *governatore* s more patrio járták a csárdást és duhajkodtak a hajdani kuruc verbungos-friss mellett:

Nincs szebb madár a fecskénél
Fehér lábu menyecskénél...

Pászthory Sándort Klobusitzky József követte - 1809-ig - mikor október 14-én megdördültek Napoleon ágyúi, egy golyóját ma is őrzi a San-Vito fala s megszünt a magyar fenhatóság. 1813 julius 13-ig tartott a francia uralom. Ekkor azonban a kikötőben megjelent angol flotta fölégette a francia hajókat. A helyőrség megszökött, nemsokára ugyan visszatért, de csak pár napig bírta megtartani s már augusztus 26-án osztrák uralom alá került a város. Ettől fogva mintegy fél esztendeig (II.) Mailáth József, adminisztratorként vezette Fiume ügyeit, míg 1823-ban Ürményi Ferenc lett kormányzó. A reincorporatio rendkívüli örömet keltett s Ürményi beiktatása is egyike Fiume története legfényesebb lapjainak. Kamenyákig deputáció ment Ürményi elé s ott Felice de Meneldi főesperes üdvözölte. Orehovicán, díszmagyar ruhában a rappresentanza tagjai várakoztak, majd a városba érve, az ősi tradiciókhoz híven, a székesegyházhoz hajtatott a menet, ahol fényes assistentiával Giovanni de Jesich püspök tartotta az ünnepi istentiszteletet.

A reincorporatiot követő aerának legkitünőbb és legszeretettebb kormányzója azonban Ürményi Ferenc volt. Bevonulása addig nem látott fénynyel, díszszel történt. A hatalmas, előkelő nemzetség minden külső pompájával és prestige-évl. Lippáig mentek elébe az uj kormányzónak, ahol a polgári és katonai hatóság üdvözölte. A városi tanács tagjai a triesti országút mentében eső St-Matteoban fogadták. Fogadtatása után egyenesen az ősi San-Vito templomhoz hajtatott Ürményi, ahol megtartották az ünnepi misét. Ezt nagy díszebéd, este bál és fényes illuminatió követte.

Az úgynevezett *Reform*-korszak *governatoreja*, nemeskéri Kiss Pál is a legszebb emlékezetben él. A nemzeti szellem ujjáébredése ő alatta hatolt el a távoli Fiuméba is, ekkor hangzott el a „Tengerre magyar" - azóta szállóigévé vált mondás is. A város polgársága akkor teljesen magáévá tette a nemzeti liberális aspirációkat s reformpolitikát. Ez időtájt keletkezett az első helyi ujság, az *„Eco del litorale."* valamint a város első társasköre, a *Casino patriotico* is, kereskedelmi, közgazdasági emelkedése is Kiss Pál kormányzóságának idejére esik. 1841-ben létesült a Zakajli malom, 1846-ban pedig „az első magyar tengerhajózási társaság", amelyet a Kossuth kezdeményezésére megalakult „Magyar Kereskedelmi Társaság" élén a főrészvényesek, gróf Vay Ábrahám 10.000 frt - Gyürky Pál - 5000 frt - nemeskéri Kiss Pál - 3000 frt - gróf Batthyány Lajos - 20.000 frt - s mások alakítottak. A fiumei vasút eszméjét is ekkor pendítették meg először. 1846-ban Kossuth jött le *agitálni*.

Széchenyi majdnem egyidejűleg érkezett Kossuthtal s hallván, hogy emez már itt van, szinte könyező szemmel, keserűen mondotta.

- „Hiába, ő mindenben megelőz, csakhogy elvegye tőlem az iniciativa dicsőségét."

A kormányzó fényes ünnepeket adott illusztris vendégei tiszteletére. Kissné rendkívül érdekes naplójegyzeteiben olvasunk ezekről a ragyogó napokról. A *théátre paré* fényes közönsége,

előkelő színezete, a fiumei hölgyek csodaszép koszorúja elragadta az egykor nagy Don Juan és gavallér Széchenyit s lelkesülten mondta a mellette ülő kormányzónénak: *Sie werden sehen, Fiume wird noch ein Welthafen*.

Kissné azok közé a kormányzónék közé tartozott, kik rendkívül ápolták a magyar szellemet s Pászthory óta nem volt oly eleven társaságos élet az Adria mellett, mint Kiss governatore idejében. A kikötő ügyét is leginkább nemeskéri Kiss Pál vitte előre s annyira haladt buzdításával, hogy István nádor meg is kezdette az építését.

Magyarországi nagy körútja alkalmából, az *utolsó palatinus* - 1847 szeptember 23., 24., 25. - személyesen is meglátogatta Fiumét. Károlyváros felől érkezett s Jelenyén, az egész *Tengermellék* nevében a megyés püspök üdvözölte a *porta hungaricá*-nál.

Mit érez a magyar, ha most e helyen azt olvassa: Banska vrata?! - Jellassich bevonulásának emlékére.

Buccari küldöttsége, a Fiumara hídnál, a városi deputátusok fogadták. Míg István főherceg itt volt, egyre ünnepelt a Tengerpart s mikor Portorét meglátogatta, visszajöttével, az egész part hosszát, be Fiuméig tündéri fénnyel illuminálták. Szeptember 25-én nagy pompával bocsátották vízre a nádorról elnevezett *István főherceg*-hajót, majd emlékezetnek okáért, három készülő hajót akkor szereplő három kiváló férfi nevére kereszteltek; és pedig: *Vay Miklós, Mailáth György* és *Apponyi György* névre.

Az 1848-iki események, amikor a szabadság fénykévéi áttörtek századok borulatán, amikor rozoga trónok omlottak össze a népfenség hatalmától s összetörték a Rendiség minden nemesebb törekvést, szabadgondolkozást békóba verő láncait, még nemeskéri Kiss Pál ült Fiume kormányzói székén. Ámde a nagy illyr-nyomás Magyarország ellen hangolta Bécset, ahol akkor Zsófia főhercegasszony, illetve Jellacsics, a *ritterlicher Banus* szemüvegén át nézték Tengermellékünk jövőjét. A fiumeiek nem vártak jót s valóban, rettegésük alapos is volt, mert a bán parancsára a Leopold-Regement ezredének támogatása mellett Bunyevácz alispán bevonult a városba, *Horvátország* nevében elfoglalta, a governatorét pedig kényszerítette, hogy 24 óra leforgása alatt hagyja el székhelyét. Vége volt a magyar nemzeti életnek. Vége a szép álmoknak.

Gróf Erdődy János rövid kormányzósága után, 1848 augusztus 31-étől 1867-ig, Fiumét mint horvát-szlavon *Kronlandot* kormányozták. Az alkotmány helyreállítása után - 1867-1870-ig - Cseh Ede adminisztrátor vezette az ügyeket.

1860-ban, a *kis alkotmány* idejében, Fiume is tüntetett a magyar eszme mellett. Nemzeti színű kokárdát viseltek, magyar ruhába öltöztek s kitűzték a nemzeti lobogót s a horvát hivatalnokoknak magyar *éljent* kiabáltak a fülébe. Azonban, hogy mennyire szít Magyarországhoz, talán 1852-ben dokumentálta legmarkánsabban Fiume, amikor Ferenc József első látogatása alkalmával egyetlen egy horvát zászlót sem tűzött ki, amit a fiatal uralkodó azonnal észre is vett. És rendületlenül kitartott Fiume a nemzeti eszme mellett - mígnem földerült a hajnalhasadás. 1867-ben, az alkotmány helyreállításakor 3000-nél több nemzeti zászló, fényes kivilágítás hirdette a város örömét. A koronázási dombban egyesült Fiume földje az anyahaza rögeivel. Négy évig tartott azonban, amíg 1870-ben tényleg újra magyar fennhatóság alá került a Tengermellék, s gróf Zichy József lett az új korszak első kormányzója. Ettől kezdődik Fiume gyarapodása, emelkedése, az anyaországhoz való teljes hozzátartozandósága.

Nekem, a régi idők krónikásának, ehhez az új aerához nincs is már valami sok közöm. Foglalkoznak ezzel aktiv politikusaink, a journalisztika napi munkásai. Kedvvel, szeretettel. Csak annyit még, hogy az új korszak kormányzói közül gróf Szápáry Gézát és Batthyány Lajost szerették legjobban.

A vértanú miniszterelnök unokája méltó utódja volt a Pászthoryaknak, Ürményieknek, nemeskéri Kiss Páloknak. Rendkívül sokat tett Fiuméért, különösen emelte a társaságos életét, s termei középpontjául szolgáltak a különböző szociális árnyalatoknak. Magyar, horvát, olasz szívesen időzött ott, s az elragadó szeretetreméltóságu *Ilona grófné*, a nagy Andrássy geniális leánya, okosan, ügyes kézzel egyenlítette ki a széthúzó elemek minden viszályát.

TOMPA MIHÁLY ÉLETÉBŐL.

Néha ráérek álmodozni... *of youth and home*, meg mindenféle kedves emlékekről. Igy álmodoztam a napokban is, mig rám borultak a pöstyéni Erdődypark sátoros hársfái. Lanyha szellő felém hajtotta édes illatukat és eszembe juttatta a rozsnyói hársakat. Virulnak tán most is. És száll, száll a gömöri utak fehéres pora, míg sallangos négyesek röpítik nemes urait *Batyiba*, ahol a *Virágregék* nyájas szavú, szelíd lantosának nemrég leplezték ércbe öntött alakját. Jól van ez így nagyon. A nyár ragyogása, napsugár, viruló rózsák buja pompája illeti a virágok poétájának ünnepét.

Tompa Mihályt, illustris szülöttét, ünnepelte Gömör. Rimaszombatban született és a megyében élte le életét, híven ahhoz, ahogy ő maga írta - harmadik személyben szólva a Bónis Barnabásné, Pogány Karolinához intézett *Költői levél*-ben:

„- - Lant és biblia, e két szent barát
Karján ringatja boldogan magát."

A szegény csizmadia fiát Szentimrey borsodmegyei földbirtokos juttatta a sárospataki kollégiumba, ahol bizony neki is csak az a sors jutott, ami annyi szegény kálvinista diáknak. Úri fiúk mellé osztották be *szolgálattételre*. Ebben a szolgálatban benne foglaltatik az urfi ruháinak tisztítása, meg a csizma-pucoválás is.

Egyik esztendőben a fiatal Vay Dániel mellé osztották be Tompát. Vay Dániel, a dúsgazdag oligárcha, Ábrahámnak fia - dísze volt a kollégiumnak. Ő róla mondta Kövy, hogy ex abrupto mindenről mond beszédet. Így, egy vizsga alkalmával egy híres professzor csak annyit mondott neki: *citrom*. Dániel urfi erre tartott olyan előadást néhai II. József császár gyarmatosító politikájáról, hogy szeme-szája elállt az auditoriumnak. Már diák korában mutogatta azonban a jövendő ellenzéki *követ* oroszlánkörmeit. Buzgott benne a Kazinczy-vér, amely 1795-ben - anno Martinovics - az *„ember és polgár kátéjá"*-nak terjesztése miatt Spielberg dohos tömlöcébe juttatta a *nagy Ferencet*.

Vay Dani fölösmerte Tompa eminens tehetségét és szörnyü módon röstellette a genialis fiuval pucoltatni a csizmáit, valamint azt is, hogy jóformán rendes fekvőhelye sincsen s a legrosszabb maradékból ád neki a *coqua*. Azzal az ürügygyel aztán, hogy majd őtet *kikérdezi*, esténként magához vitte a *Vay-házba*, ahol az excellenciás ur fiainak külön szakács főzött. Pompás vacsorát adatott neki, aztán finom ágyba fektette.

A csizma ellenben még mindig bántotta. De ennek is megtalálta a módját. Egy ízben, husvéti vakáció alkalmával, csak ráesett az édes anyjára: ő neki nagyon fáj a lába. Nem tudja tűrni a csizmát. Neki *everlasting* cipőt varrassanak. Úgy is az már a módi, meg a pantalló. Néhai való jó Kazinczy Zsófia nagyasszonynak olyan szíve volt, amely mindjárt segíteni akart minden szenvedőn. Hogyne hát a familia szemefényén, a *Danikán*. Az everlasting-cipő elkészült, diligentia beálltával pedig vígan kocsizott Patakra Danika, mert ime, megváltotta kedves *Miská*-ját a subickolás lealázó munkájától.

Víg, jókedvű diák hirében állt Patakon Tompa. Lévay József, jeles veteránköltőnk, írja visszaemlékezéseiben, hogy a megtermett, vaskos fiu a legvadabb mulatozás, diáki kedvtelések minden próbáját kiállta.

Már diákkorában kezdett irogatni, s aránylag rövid idő alatt tett szert hírnévre, mert 1847 elején Aranynyal és Petőfivel ő alkotta a költők *nagy háromságát*. Ugyancsak ebben az esztendőben hívta meg Beje, gömörvármegyei község, ev. ref. gyülekezete lelkipásztornak, amely kedélyéhez megfelelő pályán aztán holtáig meg is maradt.

Az 1848-iki zajos események lantját nem hangolták föl. Ennek az epochának költője Petőfi volt. De azért teljesítette hazafiúi kötelességét. A gömöri önkéntesekkel még táborba is szállt, s ott volt a schwechati ütközetben. Sőt Pesten találjuk őt a *márciust* előkészítő napokban is.

Ekkor több író- és művész-barátját fölkereste. Igy február 26-án elment a Lendvai-párhoz, de nem találta őket otthon. A tréfára hajlandó Tompa kapta magát, a konyhaajtó kilincsére egy kis papirost dugott, melyre plajbásszal következőket írta: *Itt volt egy fehérmegyei poéta. Kereste a tündéreket. Azok helyett azonban egy doromboló macskára talált a konyhaajtóban. Ha még egyszer eljövök, itthon legyetek ám. T. M.*

A *fehérmegyei poéta*-élcet akkor nagyon szerette. Igy mutatta be magát március 8-án Petőfi fiatal feleségének is, aki a Duna-soron férjével a pozsonyi hajót várta. Petőfi csak azután fedezte föl Tompa igazi mivoltát, mire a fiatal asszony elragadtatással beszélt a pesti életről, csak azt jegyezve meg, hogy: *Sanyit a politika foglalja el teljesen és többet van a Pilvax-ban, mint otthon*.

Ugyancsak Lévay visszaemlékezéseiben olvassuk, hogy ő és Tompa, együtt keresték föl Petőfit *dohány*-utcai lakásán. „Petőfi, nejét átkarolva, olvasásba merülve ültek az asztal mellett. Shakespeare volt előttük. Petőfi mogorva arccal fogadott, olyasmit mormogva: *az ördög hurcol benneteket ilyen időben*. Néhány percig mulattunk s Tompa eljövet keserű érzéssel mondotta: *Nincs abban a szívben baráti szeretet, aki rég nem látott barátját így bírja fogadni*. Ez volt a két költő utolsó találkozása." Tompa gyöngéd lelkületére vall azonban, hogy a fenti incidensről sem Aranynak, sem Hunger jószágigazgatónak majdnem ugyanez napon írott levelében nem tesz említést.

Ingerlékeny, hamar fellobbanó természete miatt Tompa gyakran összeszólalkozott barátaival, úgy Petőfivel is. Ezt az összezördülést élete végéig siratta. Petőfi apró emlékeit, leveleit elégette s ez annyira fájt neki, hogy Aranytól *koldulta* el néhány sorát. Petőfinek ezt a *Toldi* poétájához írt levelét aztán rövidesen halála előtt Szász Károlynak küldötte, jó helyét tudva így a kettős, ma már hármas ereklyének.

Bején szeretett lenni Tompa. Vadnay Károly még emlékezett kisfiú korából, milyen tisztelettel, szeretettel övezte ifjú papját, vagy inkább már a jeles költőt, ennek a kedves falunak úri népe. Még a szabadságharcz alatt - 1849 elején - a keleméri jövedelmezőbb egyházba hívták meg. Itt ért véget legényélete is. Alig virult ki a tavasz, május 1-én - nőül vette Zsoldos Emiliát, egy nemesi ház ritka szívjóságú leányát, véle haláláig a legpéldásabb szeretet- és egyetértésben élve.

A szabadságharc szomorú vége lelke mélyéig megrendítette Tompát. Ekkor írta remek allegoriáit, amelyekben képekben szól gyászoló nemzetéhez. Ekkor kezdte meg a nevét halhatatlanító *Virágregéket*. Több humoros verse is maradt ebből az időből. Egyik legpompásabb az, amelyben a keleméri paplakot festi.

Itt látogatta meg - 1850 nyarán - Szász Károly, aki akkor Bején a Szentmiklóssy-család fiainak nevelését vezette. *„Testben, lélekben erős, arányos testalkatu férfiú volt még akkor Tompa"* - olvassuk Szász Károly följegyzéseiben, aki nejével igen boldogul élt a *roppant viskóban*. Úgy volt ott minden épen, mint a Tompa versében. A ház *„félig a föld alá sülyedve, ablakán a magas utcáról benézett a lúd."* A szoba meggörbült gerendájába Tompa sokszor belevágta a homlokát, s a kanapé mögött, *„a tapasztott sárfalon bedugta fejét a lyceum."* De remek kis kert terült el a ház mögött, tele virággal, zöldséggel. *Virágregéi*-ből egynéhányat már megírt akkor Tompa, s kedves vendégének egymásután olvasta föl a *Vízi liliom*-ot, a *kék iringót*, meg *Az ibolya álmai*-t. A gyeppamlagot, melyen ebédutánonként rendesen olvasgatott, álmodozott a költő, neje ritkább fajú virágokkal is körülültette. A pamlag fölé,

ernyőként, két öreg szilvafa hajolt. *„Nejéhez, aki akkor is gyönge testalkatú, s rendkívül érzékeny kedélyű volt, olyan gyöngéd volt, mint egy madár a párjához”* - írja Szász.

A vidámságot, különösen az adomázást nagyon szerette Tompa. Kifogyhatlan tárházával naphosszat el tudott mulattatni egész társaságot. Mint egyházi szónok, nemcsak úgynevezett *parádés papként* tündökölt. Remek beszédei Gömörmegye egy-egy jeles nagyasszonya: Draskóczyné, Ragályiné koporsója felett, vetekednek közönséges prédikációinak szépségével. Pedig ezekhez alig készült.

Szombaton érkezett hozzá a fiatal Szász Károly, s Tompának másnap valamelyik *filiájában* kellett papolni. Reggeli után egy dombon átsétáltak oda, s Tompa említette, hogy azt sem tudja, hogy miről beszéljen. Máskor reggel a kertben szokott erről gondolkozni egy kissé, de most vendégeivel töltve az időt, elmaradt a meditatio. Szász, aki épen akkor készült a papi examenre, egyre prédikációkon törte a fejét. Textusa volt is, ezt adta meg Tompának: *„Ha a ti igazságotok sem jobb, mint a farizeusoké, és irástudóké, soha be nem mehettek a menyországba”*. A költő-pap elfogadta. A tanítás felett gondolkozni azonban csak annyi ideje maradt, míg a rövid zsoltárt elénekelték. Megkezdte aztán beszédét, s bár szorosan a szent lecke mellett maradt, prédikációja nem sekélyesedett el s főérdeme volt, hogy soha hallgatói fölfogásán felül nem emelkedett.

Tompa leginkább autodidaxis útján képezte magát. Tanult, olvasott, de költőink közül rajta látszik meg legkevésbbé az idegen befolyás. Nyelveket nem tudott, németül is alig, a latint pedig később meglehetősen elfelejtette. Társaságban pedig inkább élményeiről, tapasztalatairól, semmint könyvekről és tudományról szeretett beszélni.

Az 50-es évek politikai állapotáról komolyan szólt mindig, de azért itt-ott humort vegyített bele. Különösen pompás gúnynyal illusztrálta a Bach-korszakot. Tömérdek *bús magyar* élt akkor Gömörben, tele volt históriákkal a vármegye, közelében élt a híres *Czimbus*, Szentmiklóssy József nemes úr, aki, mikor a német Bezirker nevét kérdezte, így felelt:

Becses neve ez idő szerint nincs a magyarnak. Németül *heiliger Nicolaus*-nak neveztetem, ős fám szerint pedig Szentmiklóssy Józsefnek hívatom.

József testvéröcscse Antal, a híres 1848-49-es vicispán, meg Ujvásárról kikergette a tót korcsmárost, magyart tett helyébe s azt íratta a korcsmára:

Magyar csárda, magyar bor:
Tu szlovenszki nye hovor...

A korcsmáros igazi magyar bort is hozott és szívesen tértek be hozzá a környékbeli uraságok. Máriássy Móric meg a sárgarépás tálat vágta a falhoz, mert nagyon feketére sütötték rá a pecsenyét, hogy neki: *„nem kell schwarzgelb étel.”* Ezért a pár szóért bajba is került aztán.

A poéta-pap nem kerülhette el az akkori idők zaklatását.

Mikor megjelent a *Gólya*, Tompának talán ez a legremekebb allegóriája - valaki névtelenül feladta.

Csakhamar házkutatást tartottak nála, irományait lefoglalták, őt magát pedig Kassára vitték, a hirhedt *fekete sas*-ra. Két ízben is zaklatták ott, mig végre - 1853 április elején - végkép elbocsátották. Bordoló tábornok bocsátotta szabadon, így búcsúzva tőle.

- Aztán maga, Tompa, hallja - többet nem írni *góla* és *koltussepredek*...

Az akkor kiállott rettegés azonban örökre nyomot hagyott kedélyén, noha mint addig, azután is kereste barátainak vidám körét.

Ekkor már Hanván lakott, ahol élete fogytáig maradt is. Lakása kies dombon állott. Hanva különben is magaslaton fekszik, gyönyörű kilátással a Sajó-völgyére, amely itt szakad a Rima-völgyébe. Mintha a természet költői melancholiára praedestinálta volna ezt a tájat, akár Rousseau híres Clarens-ját. Kertje is igen szép volt itt, melyet teleültetett virággal. Egy időben a mályvarózsát kedvelte nagyon, de később előnyt adott az akkor divatozó georginának. Magában a faluban nem igen társalkodott senkivel.

- *Hanván csak egy emberem van*, - mondogatta vidéki vendégeinek. A fiatal Hanvay Zoltánt értette s a minden szépért és nemesért hevülő ifjút választván ki, ez állt ott legközelebb szívéhez. Mentora emlékét ma is híven őrzi a már élemedett koru nemes úr.

A környéken legszívesebben időzött Lénártfalván, Fodor Gusztáv családjánál, Recsky Benedeknél a széki pusztán, valamint örömest tanyázott Molnár Viktor abafalai vendégszerető kastélyában. Recsky Benedek sírjánál írta hasonló című, egyik legszebb lyrai versét s ugyancsak egy másik gömöri úrról, Tornallyay Luciánról szól *„Árverésen”* című megragadó poémája. Tornallyay Lucián annak a híres gavallér Tornallyay Mártonnak volt utóda, aki mindenért *egy arany* borravalót adott. Ennyit adott a pesti *hétválasztó fejedelem* pincérének, ennyit, ha valamely úri portán a lovász kengyelét tartotta. Mikor Kazinczy Ferenc - 1831 - Szemere Pállal Tornalján járt, özvegy Tornallyay Károlyné elmondta neki sógorának ezt a szokását, akit Kazinczy aztán naplójegyzeteiben „egy aranyos Tornallyay”-nak nevezett el.

Kazinczy körének késő vénséget ért utolsó Mohikánját, Szemere Pált, különben még személyesen is ösmerte Tompa. A borsodmegyei Bánfalán, Kazinczy Gábornál találkozott vele, valamint az egész *bánfalai körrel*. Toldy Ferenc, Mikó Imre, Szvorényi József, Balássy Ferenc, Szemere Miklós, Földváry Károly és Sándor, a szabadságharc két hőse, jeles írók, politikusok tartoztak ehez a társasághoz, melynek éltető lelke Kazinczyn kívül Lévay József is volt, akkor Kazinczy fiának, Arthurnak a mentora és vezetője.

Kazinczy Gábor nagyeszű, remek eloquenciájú ember volt, de arról híres volt, hogy mindég maga szeretett beszélni. Egy ízben - Tompa jelenlétében is így tett - s többek közt említette készülődését egyik szomszéd vármegyébe. Valamelyik jelenlevő ajánlkozott, hogy ő is elmegy.

- Igazán, kisérjék el önök is Gábort *dekorációnak*, - jegyzé meg a ház rendkívül szellemes úrasszonya. Az urak nevettek, de Tompa komolyan megaprehendált. Általában könnyen sértésnek vett mindent.

Gömörben, Borsodban mindenki csak *Miská*-nak nevezte a költő-papot. Szerette és tűrte is ezt Tompa, de, mint ezt többeknek mondotta, nem tűrte, mikor a gömöri urak dölyfből diskuráltak vele ilyen *miskás hangon*.

Történt egy ízben, valamelyik kálvinista kurta nemes is elkezdett vele *miskáz*-ni, *szentatyusoz*-ni. Tompa csak hallgatta, végre megsokallotta, félrevonta a spektabilist, ilyen szókra fakadva: Csak annyi mondani valóm van a tekintetes úrnak, hogy a tekintetes úr címre tekintetes úr, az enyém pedig se nem *Miska*, se nem *szentatyus*, hanem tiszteletes úr.

És nem is *miskázta* senki többé Gömör vármegyében, hanemha szeretettel.

Haláláig szíves barátságot tartott Szemere Miklóssal, a magyar Anakreonnal, akit lasztóci kúriáján többször meglátogatott. Jöttét előre jelezte, s Szemere ilyenkor eléje ment Újhelyig. Igy történt akkor is, mikor Miklós bátyánk meghagyta kocsisának, készüljön el, éjfélután mindjárt indulni fognak. Jó puha szénából ülést csinált a kocsis, s oda járatott az ambitus elé. Felült a pajkos versek vídám írója, s fejét hátrahajtva, menten el is szundított. Valami derengésféle ébresztette föl, mikor is hátba bökte a tót legényt:

- Anyi teraz zme nye vmszte?

Mert valahogy nagyon ösmerősnek tetszett minden Miklós úrnak. A köcsögfa az orgonabokrok mellett, a fal mellett szundító vizsla. De még a derengés is, akárcsak a *fegyverke* ablakából szivárogna ki.

- Bozse, Bozse ved zme domá - óbégatott a kocsis, aki most vette észre, hogy ők biz azon mód elaludtak gazdástól és még egy tapodtat se mentek a kúria udvaráról.

Egy ízben meg azután látogatta meg Tompa Szemerét, mikor valami nagy irodalmi polémiába merülve Brassaival, megírta a választ ennek *Ismerettyűjé*-re. Szemere elmondta, hogy a választ nem otthon írta, de toronyai borházában. Egy egész hónapot - a májust - töltötte ott, csupán egy tehenet, meg egy vén tót asszonyt vivén magával, aki rá takarított, illetve tejjel-vajjal ellátta.

Verses leveleket gyakran küldözgettek egymásnak akkoriban az író-jóbarátok. Érdekes Aranynak, kőrösi professzor korából, egy ilyen csupa *uba* rímre végződő levele, amelyet: *Barátom Szemere, de genere Huba* bekezdéssel épen Szemere Miklóshoz intézett. Hívja benne Nagy-Kőrösre *randevuba*, ahol a kabátnál sokkal több a *suba*. Megemlékezik tanártársairól, így Szilágyiról, aki „Kőrösi krónikát most teszi *sotuba*" és a távollevő jó pajtásokról is, így Tompáról. Elmondja, ezt hiába hívja, de hát ha nincs kedve, ne is jöjjön: „Hadd teljék öröme fiába", *Gézuba* és annak télibél dajkája, *Erzsuba*", említi, már lovakat is tart *Miska* s azon vígan kocog: - - Csizbe meg Lénárt*faluba*.

A vidám kedvteléseknek az említett kis *Gézu*, Tompa öt éves fiacskájának a halála, majd a poétának mindinkább sulyosabbá váló betegsége vetett véget.

Utolsó éveit, hónapjait kivált, rendkívül izgatottan töltötte. Egyes gondolatokon hetekig eltöprenkedett. Igy egy jó arcképet szeretett volna barátjainak hagyni. Ezt Szász Károlyra bízta. Néha öt levelet is írt egy héten emiatt Szásznak, végre sikerült a dolog, a kép egészen kedve szerint készült el. Barátait is egyre hívta, de leginkább a közelben - Miskolcon - lakó Lévay látogatta.

Egyszer - Tompa halála előtt pár hónappal - elkísérte Szász Károly is. Vendégei érkezése előtt rendkívül izgatott lett, azt állítva környezetének, nem éri meg eljöttüket. Ottlétük fölvillanyozta. Velük ebédelt, régi iratait előszedte s a híres *Fekete könyv*-ből olvasott föl nekik, hajdani élénk modorában illustrálva egyes alakokat, adomákat. Ez azonban az utolsó föllobbanás volt. Ama bizonyos vég kezdete.

1868 június 15-én íratott Szásznak, s ez volt az utolsó levél, amelyet sajátkezűleg írt alá. De még előbb megírt egy csomó levelet: Aranynak, Csengeri Antalnak, báró Eötvös Józsefnek, Vadnay Károlynak, azzal a rendeléssel, hogy csak *halála után* küldjék el a cimzetteknek. Igy is történt s azért van ezeken a leveleken *július 31-iki* bélyeg, azaz a Tompa halálát követő nap kelete. Halálhírét először a *Hon* 1868 julius 31-iki - pénteki nap - esti kiadása hozta: „Tompa Mihály, Hanváról érkezett távírat szerint, az éjjel meghalt. Szívből óhajtanók e gyászhír megcáfolását, ha a forrás hitelességén kételkednünk lehetne." Érdekes, hogy az expeditor erre a sürgönyre következőket jegyezte: *Omnes moriamur, sed non moriturus est ille...*

Nagy igazat írt akkor az a névtelen expeditor. Mert bár 1868 augusztus 2-ika óta nyugszik Tompa Mihály a hanvai temetőben, ahol Arany sírverse inti kedves virágait, *üljenek ágya köré, mondani néha Regét*, halhatatlan örökös szelleme él.

METTERNICH LEVELEIBŐL.

Csak nemrégiben egy kötet rendkívül érdekes levél jelent meg Párizsban. Jean Hanetau rendezte azokat sajtó alá és nem kisebb ember írta, mint Metternich herceg. Az a Metternich, aki magát évtizedeken át „Ausztria providentiá"-jának nevezte. Akit az asszonyok csak a „szép Clemens"-nek hívtak.

Az Európát dirigáló herceg igazi gyermeke volt a bűbájos rococo-nak: *Toujours l'amour!* - Követte korának jelszavát. Nem tudott asszony nélkül meglenni, s mikor másodszor is özvegyen maradt, csakhamar új frigyre lépett a csodaszép Zichy Melanieval. Huszonhat éves volt akkor Zichy Melanie, Metternich pedig hetven felé járt.

A Párizsban mostanában megjelent leveleket azonban sokkal előbb írta Metternich. Igaz, akkor sem volt már ifjú legényke. Jól benne járt a negyedik X-ben, de a lángoló hév, amely ezekben a levelekben megnyilvánul, s a könyv elején olvasható *kommentár*, amely a hercegnek ezt a szerelmét ösmerteti, akármelyik ifjú szeladonnak is becsületére válnék.

Lieven hercegnőhöz iródtak a históriai férfiu levelei, még pedig 1818 novemberétől 1819 április haváig, akkor, amikor a mindenható államférfiú Ferenc császárt olaszországi útjában kisérte.

Metternich az akkori idők igazi grandseigneurjeként rajongott a képzőművészetekért. Sokat is tett ez irányban, s egyik levelében így ír a szeretett asszonynak: „- - örülök, hogy sok művészszel tehetek most jót. A művészek, az írók többnyire kedves emberek. Igaz, néha egy kis sarkantyú (Sporren) van a fejükben, de szívük nyilt, jó. Kedélyük lágy, mint a gyermeké. Ellenkezőleg utálatosak, szőrszálhasogatók, pose-ólok a tudósok, professzorok. Örülök, ha ezzel a néppel nem kell együtt lennem - -".

Lieven hercegnének általában minden gondolatát, érzését megírja Metternich. A rendkivül szellemes, okos nővel az aacheni kongresszuson ösmerkedett meg a híres kancellár. Ott már elsőrendű szerepet játszott a kiváló hölgy, s a szalonokban a legélesebb eszű diplomaták is tanácsát kérték. Sidney Ralph így nyilatkozik róla:

- Egy csöppet sem szép. De ha beszélni kezd, elragadóan bájos. Stylusa mesteri. A zenét is műveli. Rajong minden művészetért. Nem kicsinyes. Szóval *tökéletes*."

Talleyrand, a hírneves francia diplomata, egy ízben így jellemezte:

- Nem szép, de több ennél - elragadó. Eszével hódít meg.

Metternich 1819 március 7-én indult el Itáliába, s a régi kocsiúton, Kraupath, Friesach, Conegliano, Verona, Bologna, Firenze, Rómán át ment le egészen Nápolyig.

Firenzében - a művészetek városában - rendkívül érzi a hercegné hiányát Metternich, s így ír neki: „- - azt hiszem, édesem, ebben a városban lennék a legboldogabb magával. És ennél nagyobb dicséretet nem is mondhatok aztán erre a *csoda-helyre*. Nem tudom ugyan, szereti-e teljesen annyira a képeket, bronzokat stb., annyira mint én, de mert óhajtanám, hogy úgy legyen, azt hiszem, igen..."

A *Galériák*-ról hosszú, öt-hatoldalas leveleket ír a herceg. Szinte hihetetlen, rengeteg diplomáciai elfoglaltsága, társadalmi kötelezettsége mellett, hol és hogy talált időt ilyen terjedelmes levelek megírására. Stylusa a XVIII. század emberét, a telivér bécsit is jellemzi. Romantikus, mindenek felett áradozó, szentimentális, de itt-ott csipkedő, gúnyos - nem az ideállal, mindig csak külső dolgokkal szemben - és annyira aprólékos, annyit foglalkozik saját személyével, hogy ebben még Chateaubriand-t is túlhaladja. Aztán hosszadalmasan foglalko-

zik a soirékkal, amelyek őt - a herceget - most úntatják, mert Lieven asszony „szép, göndör feje hiányzik.” Göndör, dús haja tényleg szép volt Lievennének, erről még Récamier asszony is emlékezik, akivel pedig később, Párizsban, rivális-szalont tartottak.

Lord Berghers-nek firenzei gyűjteményéről elragadtatással ír Lievennének Metternich; és érdekes egy nagy ünnepélyről beszámoló, március 22-én kelt levele:

„- - Tegnapelőtt a város adott nagy ünnepet a felségek tiszteletére. A Palazzo Vecchio-ban gyűltünk össze. A Mediciek egykori lakóhelyén, mikor ugyanis még nem vonultak be a *Pitti*-be. Minden csodás ezen a palotán. Az Ufficik oszlopcsarnokai, a Tribuna ívezetei, mind pazar fényben tündököltek. Aztán tűzijáték következett. A toscanai nép különben a legcsöndesebb Itáliában. Hasonlít valamelyest a némethez. Harminc-negyvenezer ember összegyűl, állva marad. Bámulja a látnivalókat, s ismét szétmegy, anélkül, hogy valami különösen lármáznék.”

Későbbi dátumú levélben ismét a művészetek, a kultúra foglalja le a herceget: „- Társaságomat ma a *Pietra dura* műhelyébe vezettem. Olyan intézet ez, amelyhez nincs hasonló. A mostani toscanai nagyherceg is nagyon érdeklődik iránta, s mindent elkövet érdekében. Négy év előtt négy márvány asztallapot ajándékozott nekem a herceg, amelyek Bécsben vannak. Ezeket annak idején több műtárgygyal a párizsi Louvre-ba cipelték a franciák. Később a helyreállításuk 50,000 frankomba került. Most már képzelje el, drága *borzasom* - ez a megszólítás gyakrabban fordul elő a levelekben, úgy látszik, a herceg így becézgette bálványát - micsoda értéke lehet a Lorenzo-kápolnának, amely majdnem akkora, mint egy basilica - és teljesen ilyen pietra dura-ból készült. Ez a tobzódás a márványban szinte ránehezedik már a lélekre. Nekem jobban tetszik egy egyszerübb, keresetlenebb stylusú templom.

Természetesen nem folytonosan művészetről és irodalomról ír Metternich. Következnek aztán „szerelemtől mámoros” sorok, az erotica igazi hymnusai, hosszú strófákban. Majd „sorvasztó epedés”, „örökös vágy” az ideál után. De mindig szépen, poétikusan, sohasem szeméremsértő közhelyekkel Igazi rococco-módra írott recipék szerint.

Egyik levelében így ír: „- - ma reggel egy csodaszép, mennyei illatú rózsa nyílt ki szobámban. Bár csak ezt hófehér keblére tűzhettem volna, drágám. Szebb az minden pietra-durának...” Vagy ismét: „- - egész éjjel nem tudtam elaludni. Magával beszélgettem képzeletben, drágám, s oly jól esett volna, ha hattyú-puha kezecskéje végigsimítja a homlokomat. Különben egy éjjel sem alszom jól, ezt képzelheti - -.”

Rómából hosszasan ír a herceg: „Róma egészen másforma, mint aminőnek én képzeltem. Úgy jártam, mint majd mindazok, akik egy tárgyról, egy helyről nagyon sokat gondolkoznak, s aztán, mikor látják, az egészen másforma, mint aminőnek képzelték.”

Rómát *vénnek*, - *komor*-nak képzelte a herceg, de csak ódon-nak és „épen nem komor”-nak találta. Aztán megjegyzi, nem ír le semmit, csupán *egyéni* benyomásairól számol be: „mert hiszen a várost minden könyv pontosabban leírja, mint én tudnám.”

Megjegyzi, hogy először is a pápánál tisztelgett. A Vatikánról így ir:

„- - erről a nagyságról nem lehet fogalma, édesem. Képzeljen el magának husz galériát a Louvre-ban. Az semmi a Vatikán galériájának nagyságához képest. Tizenegyezer szoba: kimondani is rettenetes! És képzelje el ezekben a termekben Rafael freskóit, amelyek épen olyan szépek ma, mint mikor a halhatatlan őket megfestette”. A Quirinálról is ír, még pedig érdekesen.

„- - A császár a Quirinálba szállott meg. Ezt a palotát a közelmultban Napoleon rendeztette be igen kényelmesen, elegánsan. A plafondon furcsa, mikor a villámokat szóró Jupiter, majd Caesar, majd Nagy Károly jelmezében mindenütt Napoleon arcát látjuk. Most, mikor már

minden elmult, bevallhatjuk, a corsikai fiskális fiának nagyon sok szép tulajdonsága volt, de egy hibája: Az *önimádat*. Ez vitte a romlásba..."

Mialatt ezt a passzust a „mindenható Clemens" leírta, bizonyára nem jutott eszébe, hogy ebben a hibában ő maga is leledzik. Mint többnyire minden ember, akit vagy az otthon, - mint gyermeket - később meg az emberek és a világ elkényeztettek. Hogyne imádhatta volna önmagát a dicső Caesar, akinek Európa, sőt az egész világ hevert a lábai előtt.

Meditációi a dicsőség elmúlásáról, stb. csakhamar szentimentális hangba csapnak át: „Királyném, mennyire óhajtanám, ha velem itt lehetne. Mennyire szeretném ide kivezetni erre a terrasse-ra s a suttogó cyprusok árnyát nézve a homályban, megkérdezni: szeret még?"

Egy naiv diák se végezhetné ábrándosabban levelét, mint végezte Metternich, ez a maga idejében népek és birodalmak fölött uralkodó diplomata.

Később ír a Colosseum-ról, Caracalla fürdőiről, amelyeknek nagysága egyszerűen *megdöbbent* s a palatinról, ahol róla „álmodva bolyongott." Husvét hétfőjén említi, a templomi sok ceremónia gátolta két napig a levélírásban: „a sixtini kápolnában tartott szertartások nem feleltek meg várakozásomnak. A helyiség nagyon is kicsi." - „Rám egy angol őrszoba benyomását tette ez a hely - mondja a herceg - mert a sok angol turista egyre Albion nyelvén hadart."

Annál magasztosabbnak tartja a Péter-templom keresztimádási ceremóniáját, de már két nap múlva meglehetős „szabadelvű" megjegyzéseket tesz újabb levelében:

„- - csodás, megfoghatatlan város ez a Róma. Minden pillanat, minden lépés bámulásra méltó dolgokat tár elénk. Séta közben egy kolostor kertjébe tévedtem. Már messziről meglepett valami csodálatosan kellemetes illat - nem épen mindennapi dolog a zárdáknál. Körülnézve láttam, hogy viruló narancs- és citromfák árasztják ezt a csoda bájos illatot. Letörtem egy ágat. Hatvanöt érett citrom volt rajta. Ha lett volna itt épen most *kurir* - elküldtem volna magának, édes drágám..."

Több leveléből látjuk különben, hogy a herceg minden szépet, amit lát, meg szeretne mutatni imádottjának is. A kirakatokat is azért nézi, „mivel kedveskedhetne."

Nagy természetkedvelőnek is bizonyul a herceg, mert ugyancsak a föntemlített kolostorkertből írja:

„- Remek pálmafák vannak itt. Szerintem semmi sem szépíti jobban a kerteket, egy-egy vidéket, mint a szép fák"; „- igaz - írja tovább - nem mindenki gondolkozik úgy, mint én. Azt hiszem, különben is, én egészen más vagyok, mint a többi emberek. De az nekem mindegy, *csak édes drágám maga szeressen*..."

Úgy látszik, Metternichnél ez az alfa és az omega. Bálványának szerelmét - *szerelmi paroxismusának idejében* - talán még politikai sikerei fölé is helyezte.

Mulatságosan irja le az *angolok husvéti inváziójá*t.

„- - Ezek a derék útazók Európa összes útazóinak nagyban ártanak ma. Olyan irtózatosan fukarok, hogy többé sehová sem akarják őket beereszteni. Ma reggel alig birtam egy szőlőbe bejutni, amely egy hajdani Minerva Medica-nak szentelt templom romjait rejti. Kopogtatásomra egy vén, töpörödött anyóka jelent meg az ajtóban s egyenesen megkérdezett: *Siete signori inglesi?* Mosolyogva interpelláltam, miért nem akar az angol urakról tudni? mire dohogva vetette oda: *Non pagnano mai nienti*. És valóban tiz-tizenöt angol megy be egyszerre az állami vagy magángyűjteményekbe és *két paoli* „maniciát" adnak. Ez német pénzben ötven-hatvan fillér s nem is tudom, hogy osztoznak meg rajta?

Naponta írott leveleit három boritékba, idegen név alatt küldi Metternich. Szükséges volt ez akkoriban a *cabinet noir* miatt, amely épen a mindenható herceg alatt virágzott javában.

Lieven asszony pedig Londonban „ábrándozva" várta Kelemenje sorait. Daudet Ernő, aki megírta a rendkívül érdekes asszony életrajzát, egyik válaszát közli is. Érdekes abban a következő passzus:

„- - Bár csak együtt lehettünk volna a nyáron. Esténkint mindig kiültem erkélyemre, magára gondoltam. Különösen tegnap este. Pazarul sütött a holdvilág. Hálószobám ajtaja nyitva volt, virágillat áradt be az erkélyről. Bár csak itt lett volna. Váltottunk volna egy-két édes szót. Hogy van? El tud lenni nélkülem ennyi ideig? - -"

De mint Daudet írja, a hercegnő többi levelei még ennél is rezerváltabbak. Sehol se üti meg a Metternichnek annyira kedves „lázas szenvedély" hangját. Azt is mondja említett életírója, hogy Lieven hercegné, biztos tudatában Metternich érzelmeinek, „nem mindig bánt egészen jól a *nagy Clemens*-szel." Itt-ott szeszélyeskedett, majd „idegenebb férfiakkal conversált többet", ha együtt voltak társaságában s ez az elkényeztetett, szép, szellemes herceget sokszor vérig bosszantotta.

Úgy látszik, ezt únhatta meg Metternich. Ezért lett vége az évekig tartó, hűséges barátságnak. A szakítás után Kelemen herceg a csodaszép, viruló ifjúságú Leykam Antoniával ismerkedett meg. Ez azonban rövid frigy után meghalt.

Lieven hercegné élete utolsó éveit Párizsban töltötte. Szalonja még itt is központja volt a francia főváros leggeniálisabb férfiainak s hódolói közé tartozott Guizot, a történetíró is.

Metternichről gyakran megemlékezett. Későbbi éveiben mindjobban eszébe jutott neki az őt oly igazán szeretett, hű barát, s mikor mindketten a forradalom elől menekülvén - a márciusi napok után - Londonban találkoztak, az asszony bizonyos mélasággal mondotta:

- Miért is szakadtunk el, Kelemen. *Hiszen ugy szeretett.* Emlékszik még erre?

A még mindig érdekes arcú herceg azonban szomorúan rázta meg a fejét:

- Már nem... trop tard...

Metternich levelei igen érdekes olvasmány s gazdagítja a március előtti idők memoir-irodalmát, amely annyira belejátszik a mi 1848-at megelőző viszonyainkba, a mi történetünkbe is.

PÜNKÖSD.

A magyar embernek mindig kedves ünnepe volt a pünkösd. A nótában is mindúntalan említi:

Nem anyától lettél -
Rózsafán termettél,
Piros pünkösd napján
Hajnalban születtél.

Pirosnak mondja a magyar ezt a kedves, szép ünnepet, mert tele van virággal, égő, piros, tűzszínű rózsákkal minden kis kert, ott a falusi, bogárhátú házacskák előtt is. Pünkösdi bálokat, mulatozásokat tartottak eleink ilyenkor a kúriákban, s az udvaron, éjszaka ültették a *májusfát*, felkendőzve, szalagozva a választott ablaka alá.

A XVIII. század végén magyar udvartartás volt Budán. Sándor nádor, II. Leopold fia, székelt ott, s rendesen pünkösdkor tette meg az első nagyobb, tavaszi kirándulást. Igy 1793-ban Ercsibe rándult le, amely birtok akkor gróf Szápáry Jánosé, a palatinus udvarmesteréé volt.

A kirándulásra pompás hajót készítettek, amely drága szőnyegekkel volt borítva és nemzeti-szinű lobogókkal földiszítve. A nádor magával vitte gróf Zichy Károly országbírót is, és több főurat hívott meg vendégül. Egy másik nagy társaság pedig, közte báró Barkó Vince, parancs-nokló tábornok, Kray és Vétsey generálisok, kocsin mentek le.

Ercsiben, egészen közel a Dunához, nagy tábori sátrakat állíttatott fel Szápáry, ahol kecske-lábú asztalok mellett villásreggeliztek a nádor és vendégei. A sátrak előtt, rőzséből rakott tüzön, vasbogrács függött, amelyben dunai halászok igazi magyaros halpaprikást főztek. Mikor elkészült, mázos cseréptányérokban szolgálták föl az ízes eledelt és hegyibe cín-pohárból itták a tüzes, budai sashegyit. Akkor még nem a pincében szürték az igazándi hegy levét!

Lakoma után újra hajóra szállt a társaság és átrándult Ráckeve szigetére. Ott a Savoyai Eugén építette kastélyban szállt meg. A birtok már akkor Albert szász-tescheni hercegre szállott volt, néhai Mária Terézia királynő vejére, aki 1791-ben, felső-eőri Nagy András *hites geometra* által külön vadászati járásokra osztatta fel a remek erdőt.

Sándor főherceg egészen fiatal ember volt még akkor. Meleg, naiv kedélyű, aki mindenen mulatott. Az erdőszélen egy csomó cigánygyerek gombát szedett s meglátva a finomruháju urakat, tollbokrétás generálisokat, éktelen sivalkodással rohant feléjük alamizsnát kérni.

- Eljárom ám a rókatáncot is! - jegyezte meg egy kis sovány gyerek, és fekete kezét esdőleg nyújtotta a főherceg felé.

- *Was sagt er?* - kérdezte Sándor főherceg Szápáry Jánoshoz fordulva. Mire a gróf megma-gyarázta, hogy az úgynevezett *rókatánc* piéce de résistance-ja a kolduló cigány rajkóknak.

- *So*, - mosolygott a fiatal palatinus - *Das wollen wir sehen*...

Azután leült egy mohos, vágott puhafatörzsre és közelebb intve a fiút, ráparancsolt, hogy táncoljon.

A rajkó nem kérette magát kétszer, eljárta a *bóresz-kórét*, aztán lihegve tartotta tenyerét a palatinus felé. Sándor nádor egy Mária Terézia-tallért adott a gyereknek, majd megkérdezte, tudja-e, ki volt a nagy asszony-király.

- Ühüm, - mondá a gyerek fejével bólintva. - Az öregapám látta is, amikor vályogot vetett Gödöllőn, a *Garaslkovácsi* uraságnál. Azt mondta, derék, szép Mahomet-persona volt!

Mikor gróf Szápáry elmondta a nádornak a cigánygyerek véleményét, meg azt, hogy népszerűsítette a Grassalkovich herceg nevét, Sándor főherceg annyira nevetett, hogy a könyei is hullottak bele.

De nemcsak a nádor és a dignitáriusok, hanem aki csak tehette, mindenki igyekezett a szabadba pünkösd mosolygós ünnepén.

1792-ben különösen nagy sürgés-forgás volt Budán és Pesten. A főrendek, a nemesség mind idegyűlt a diétára, meg Ferenc császárnak magyar királylyá való koronázására.

Erről a vasárnapról írja Gyürky István diétai követ egyik levelében: - - „valósággal kivirágzott a' *Kemnitzer-kávésház* előtti sétálóhely ezenn a' naponn, mert mind a' Pesti, mind pedig a' Budai uraságok itt sokasodának összve..."

Délután a *Trézia-város* egyik legnevezetesebb helyén, a Hacker-kertben, volt nagy mulatság és dinom-dánom. A Bécsből lejött gárdisták mulattak itt *nagy fennszóval*, - mint egy régi naplójegyzet említi - „különösen Semsey, Wlassits, meg Berzeviczy vitéz urak *mutattak szörnyü gavalléros tempót, és egyre hozaták vala a francz-butéliákat*..."

Telerakatták még az asztalt a legfinomabb rozsólissal is, aztán szép, *öszvehangzó melódiában* fújták a *módi-nótát*.

Hej, Susannám, Susannám,
Kedves majorannám,
Nints nékem szebb virágom
Mint a majoránna...
Susi mátkám legyezz engem
Tied vagyok én már!

Az arisztokrácia mulattatására fényes vígasságokat adtak Károlyi Antalné - Harukkern Jozefa úrasszony, meg Battyhány hercegprímás, a kecskeméti kapuhoz közel lévő rezidenciájában. A virágos fákat teleaggatták lampionokkal, az álék mentén vérvörös lobogással *szurok-koszorúk* égtek. A Tántzház-ban járták a minétet s a gavallér prímás az összes budai és pesti főrendeket, a dikasztériumok tagjait és a helyőrséget is megvendégelte.

Érdekes volt Pilisen, a generálisnénál, - Beleznay Miklós özvegyénél - a pünkösdi királyválasztás. Amikor a parasztlegények versenyt futtattak. Egy ilyen alkalommal a geniális, szép Kármán József, a poéta, is felöltözött parasztlegénynek. Ő ért elsőnek a célhoz s őtet választották meg *pünkösdi király*-nak. Ebből világosan kitünik, hogy Kármán nemcsak a Pegázust ülte meg mesterileg, de a földi hátas-paripát is.

A pesti polgárság, úgy mint husvétkor, pünkösdkor is familiástul, szomszédostul, komástul átvándorolt Budára. Mert hiába, a pesti embernek mindig csak Buda jelentette az *in's grüne*-t, a tavaszt. A Laudon generális által befásított városmajor, a régi spiessburgerek *Stottmayerhof*-ja, hemzsegett ilyenkor a mulatni, vígadni kívánó pestiektől, és egy-egy nádori udvari koncipista, holmi *diákos* úr, érzékenyen dalolt a magyarul alig értő franzstadt'ler kisasszonynak:

Földiekkel játszó égi tünemény
Istenségnek látszó, csalfa vak remény - -

Aztán gyöngyvirágot szedett a csalitban ideáljának, kellett, nem kellett, irtózatosakat sóhajtott, s Werther recipéje szerint biztosította a kisasszonyt, hogy okvetlenül meghal, ha nem ajándékozza meg szíve szerelmével.

Az öregek pedig, mialatt kiürült a kulacs, elfogyott a libapecsenye, meg a foszlós kalács, előhúzták a leffentyűs Gehrock zsebéből a *Magyar Hírmondó* mellékleteként megjelent

stratégiai térképet, melyre rá volt írva: *A Frantziák ellen folyó Hadakozásnak Theatroma*. Babszemeket raktak a nevezetesebb pontokra és csinálták a magas politikát.

A tavaszi langyos szellőbe valami sajátságos áramlat vegyült már akkor. Félhangon suttogták az emberek, miért kell a rajnai hadjáratban a *francia respublica ellen* menni a magyar fiúknak. Miért kell *minket nem érdeklő ügyért* ontani vért, áldozni vagyont és életet. A jacobinusok korát megelőző közvetlen idők voltak ezek. Jó melegágya a *contract social* eszméinek. Azok az idők, amikor Aufklärista, Freymaurer volt majdnem minden magyar főúr, és Kazinczy Ferenc lelkesedetten írt a *lózsik*-ról. Még katonai páholy is volt akkor. Budán a Draskovich-rendszerű, - gróf Draskovich után nevezték így el - és Szebenben az *Andreas zu den sieben Kleeblättern*. Politizáltak a katonák is és ösmeretes a Festetics György és Laczkovics János által aláírt kérelem a magyar vezénylő-szóért.

A Városmajorban mulattak a főrendű családok gyermekei is, és mint egy akkor élt kis diák írja haza az *„Euer Gnaden, theuerste Mama”*-nak, pünkösd napján ő is ott mulatott több ifjú pajtásával a Városmajorban, ahol Kovacsevics úr, a Rudnyánszky Farkas instructora, - pompás, *„magyar nyelvű”* játékokat rendezett. Egyik játék versét: *„Kis pillants, kis pillants, kis pillantsi rózsa”*, leírta a mamájának a fiatal gyerek. Ez az, amelyet némely helyen *ipsilánti rózsá*-nak énekelnek, s amelyet olyan gyönyörűen leír Jókai egyik regényében.

Évtizedekkel később, a budai *aréna* is többnyire pünkösdkor nyílt meg. Én még emlékszem, mint egész kis gyerek, hogy lelkesedtem *Bem-apón*, kivált azon a jeleneten, amikor a honvédek, puskaropogás és görögtűz mellett beveszik Budavárát. A nagymama, aki azt a jelenetet *igazánban* is látta, ilyenkor mindig a kendőjét lobogtatta: édesapám pedig felvonásközben fölvett a karjára, kivitt a nagy tömegen keresztül a kertbe s ott beszélgetett régi honvéd bajtársaival, Klapka Györgygyel, Inkey Kázmérral, Degré Lojzival meg Maygrab őrnagygyal. Lelkesedtek és mesélték, milyen is volt az, amikor *magja volt a puskának*, és csak egy szentséget ösmert a magyar: a *szabadságot*.

Az én gyerek agyvelőmben aztán egész éjjel Budavárának a bevétele motoszkált. Lengő zászlókat, rohanó honvédeket láttam s végezetül elkezdtem sirni, miért nem éltem én akkor - amikor *élni*, de *meghalni* is érdemes volt.

A ZÖLDSZEMÜ SZÖRNY.

Vannak olyan gyöngéd, törékeny lelkek, amelyek hasonlók az üveghez. Egy karcolás elég - és halálra sebződnek. Egy szóval össze lehet néha rombolni egy embernek az egész lelki világát. A ragyogó, bűvös csodavárat, amelyet úgyis olyan nehezen épít föl egy-egy ideálistább kedély a mai rideg, száraz, anyagi érdekekért tülekedő korban. Mennyi álom, mennyi szerelem, mennyi boldogság szenved hajótörést a gyarló emberi indulatok szikláin.

Irigység, rágalom, pletyka, hányszor okozói nagy, nagy boldogtalanságnak.

A féltékenység alapjában véve már nemesebb, nagyobb szabású indulat. Egyike az emberiség, a lélek legelementárisabb indulatainak. A féltékenységet már az ó-korban ösmerték. Hány lovag tört lándzsát, mennyi vitézi torna, verekedés, sőt világraszóló háboru esett meg asszonyokért. A trójai háborúról a gimnazista fiú is tud. Hatalmas urai a világnak, a francia Lajosok, akárhányszor indítottak háborút, mert erre egyik-másik szépszemü *koronázatlan királyné* biztatta őket. A Napoleonidákat megdöntő francia-porosz háború tisztán Eugénia császárné műve volt. A modern kor temérdek vitriol-, méreg-, gyilok-drámája akárhányszor féltékenységi motívumokból ered. Az olasz alattomos orgyilkával les rá vetélytársára, a magyar legény szembe áll vele. Véres verekedések esnek a pusztai bálok, búcsúi mulatságok alkalmával. Akárhányszor a menyecske vagy a leány ront ilyenkor a dulakodók közé s néha sikerül megjuhászítani a dühöngőt.

Nemrégiben nagyon érdekes munkát olvastam a keleti asszonyok életéről. Férfi szempontból nagyszerűbb intézményt nem is képzelhetünk, mint a hárem. Azt hiszem, itt még Othello is megnyugodott volna. Igaz, európai ember alig érné be az ilyen teljesen lélek nélkül való nőkkel, - de a keleti férfi nem is keres lelket az asszonyban. Míg mi akárhányszor a nő gondolatára is féltékenyek vagyunk, - addig a jámbor muzulmán belényugszik abba, övé a hófehér test, a ragyogó szem és minden egyebek. Nem is kívánja, nem érzi a lelket, mint nem az ultraviolett színt, vagy a fantasztikus, sejtelmes vonalakat szecessziós festők képein. A mohamedánok közt lelket talán csak a beduin kíván a nőtől. Szerelmes kaszidák szerzőinek utódai. Azok az álmodó szemű, barna férfiak, akik Arábia sivatagjain órákig ellovagolnak egy csókért és zokogva, térdre hullva szavalnak édes, szerelmes strófákat szívük hölgyének.

Legrégibb krónikákban rémes históriákat olvasunk szerelemféltő férjekről. A középkor ököljogának idejében zárdába küldte, befalaztatta a várúr hűtelen feleségét. Németországi múzeumokban ma is látni olyan lakatokat, a melyeknek használati módját csak felnőtt uraknak, esetleg fehérhajú matrónáknak magyarázza meg a custos. Szabolcs vármegyében őrzik még a pallost, amelylyel a hatalmas alispán, Krutsay, lefejeztette „hívtelenségben találtatódott" feleségét.

A *rococo*-korszakban találunk legkevesebbet a féltékenység elementáris kitöréseiből. Különben is ez a legcédább, legromlottabb kor legtöbbet adott talán a *látszatra*. Az alcove-ok bársonykárpitos fülkéiben minden gyalázatosságot el lehetett követni - csak a külszín mentődjék meg. Legkevesebb igazi érzés is dominált azonban akkor. A hajporos paróka, a vertugadni, a puffándli idejében minden olyan csinált volt, akár az asszonyok arcán a pír, - amelyet a patikából kölcsönöztek. Az urak szeretőket tartottak, - feleségeik hasonlóképen s talán azzal kezdődött a máig is burjánzó fertelmes *mariage en trois*. Köpönyeg volt a férj, aki néha szinte tisztességnek is tartotta, ha felesége valami királyi herceggel kötött viszonyt. Ennél csak egy vérkeverőbb dolog van, amikor a feleség legjobb, legbensőbb barátnője a férjnek a szeretője. Vannak nők, akik passzióval kötnek viszonyt nős emberrel, mert abban bizakodnak, hogy az ilyen úr diszkrétebb, mint amaz, aki szabad s nincs részéről mitől tartania. A Dandin György

typusát Moliére halhatatlanná tette; Mária Terézia egy mondása pedig főúri körökben közszájon maradt.

Lotharingi Ferenc köztudomásúlag nagyon gáláns úr volt. Kedves, geniális, afféle allürökkel, mint a nemrégiben elhúnyt szegény Ottó főherceg. Mikor aztán a császárnő és királynő férje Innsbruckban, váratlanul elhalt, s testét Bécsbe hozván, elkezdődtek az udvari temetés irtózatosan hosszú ceremóniái, egy napon az arisztokrata hölgyek condoleálása következett. A mélyen elfátyolozott, gyászruhás asszonyokon végig siklott Mária Terézia tekintete, aztán egy L... hercegnéhez lépett s melegen megszorította a pirosító alatt sápadt, kisírt szemű hölgy kezét.

- Valóban, kedves hercegné, *mi ketten* legtöbbet vesztettünk...

A gyászoló gyülekezet, minden spanyol etiquette és szomorú milieu mellett is, nem tudott egy halvány mosolyt elrejteni. A szellemes asszonykirály mondásának élét ugyanis mindenki megértette abban a körben, ahol közismert volt Lotharingi Ferencnek s a fent említett hercegnének évek hosszú során át tartott viszonya.

II. József idejében egészségesebb áramlat járta át azokat a nagyon exclusív köröket is. A liberális gondolkozású, nagy uralkodó utált minden tettetést, álkodást s amint első dolga volt tűzzel-vassal hadat üzenni ósdi intézményeknek, úgy az emberi morált is teljesen elválasztotta az istenitől. Amint reformálta a temetési szokásokat, úgy akarta átalakítani a házasság túlzottan ceremóniás ócska formáit is. De még az ő korában ez oly heves ellenkezésre talált, hogy az elsőre való rendeletet is visszavonta, a házassági szabályok darázsfészkébe pedig belé sem nyúlt. A belső, külső életében boldogtalan fejedelem, mikor legjobb intencióit félremagyaráztatni látta, egyik kedves embere előtt keserű, gúnyos mosolylyal mondotta:

- Kár is itt valamit ujítani. A barmoknak tényleg legjobb a vasiga.

A copf, a kicsinyesség minden nem-chablon embernek átka, megölője. A legforróbb érzések meghűltek, elhamvadtak ilyen egyéneknél, ha érzelmeik összeütközésbe kerültek kicsinyes, hülye szokásokkal és formákkal. Szenved holtig, aki nem *tucatnak* és *lélekkel* született.

Áldozatát illetve nem válogatós a „zöldszemű szörnyeteg." Tanyát üt a palotában és kunyhóban, királyi palást és daróc alatt egyaránt. Logikát nem igen ismer. Édes szó, forró csók, pillanatokra kábítják csak el, hogy azután még fékezhetetlenebb lánggal törjön elő. S emészt, pusztít a tűz. Elhamvaszt ambiciót, tehetséget, derékban töri ketté az ifjú életet. Egyedüli ura lenni a nőnek, egyetlen asszonya a férfinak, testének, lelkének, minden gondolatának, minden porcikájának. Mint a féltékenység typikussá vált alakja, Othello mondja:

Jobb: béka lenni pince gőziben,
Mint annak, akit szeretek, szivében
Más birjon egy zugot.

És csudálatos, némely ember, bár maga féltékeny, életetársa féltékenykedésére szintúgy rászolgál. Példa reá a mi nagy Mátyás királyunk, kit gyakran emésztett a kín a Beatrix királynét környező síma arcú, lágy szavú taliánok láttára, bár ő maga szívesen szedett virágotcsókot úton-útfélen, mint ezt a krónikák megőrizték, költők megénekelték.

A féltékeny ember nem tekint a szépségre sem. Hiszen megvesztegetett szemmel nézi ő imádottját. Teljesen individuális ez. Vannak férfiak, kik madonnaszépségű asszonyaik szórakozásait, tréfálkozásait más férfival nyugodtan nézik, míg a féltékeny írigykedik a napra is, mely hevíti hölgye tagjait s dűhbe jön, ha más férfival egy közönyös szót vált is.

XIV. Lajos, aki úgy váltogatta kegyencnőit, akár a báli keztyűt, végezetül teljesen meghódolt Maintenon asszonynak. A geniális nő szellemi fölénye imponált a *roi soleilnak*, oldalán soha

többé nem futkározott kalandok után. Sőt ő, udvarának első gavallérja, az elösmert szép ember, féltette a Vénusnak teljességgel nem mondható Madame Maintenont és nem csupán díszőrségül állíttatta az alabárdosokat a saint-cyr-i iskola kapuja elé.

Színpadi királynők, a *festett világ* divái, sokat beszélhetnének a „zöld szemű" szörnyről. Ők, akiket az egész világ bámul, gyakran jogosan okai is a féltékenységnek. Már Lecouvreur Adrienne, Szász Móric híres kedvese is, féltékenységnek lett az áldozata. Rachelről olvassuk, hogy egyik imádója egy ízben nyolc óra hosszáig járkált a nagy tragika ablaka alatt, mert valami vetélytársat sejtett nála. A hideg éjszakában áthült a szegény kis francia vicomte, tüdőgyulladást kapott s egy hét múlva elvitték ősei sírboltjába.

Az utolsó császárság egyik legdivatosabb asszonya, M... hercegné, közmondásosan csúnya volt. Csak a *belle laide*-nek hívták a modern Bábelben. Sziporkázó ötletességével azonban hódolásra késztette Párizs első chevalier-jait. Volt akkoriban a spanyol követségnél egy ábrándos szemű, sötét, lágy hajú don, herceg C..., aki mindenkinél jobban belé bolondult a hercegnébe. A geniális asszony viszonozta is talán a kis herceg érzelmeit, de sokszor bosszantotta annak túlságos érzékeny természete, gyöngéd, szinte asszonyos lénye, örökös féltékenykedése, amely szerinte csak önérzet-hiányból származhatott. Ki akarta gyógyítani C.-t e bajból s ezért néha ugratta is, szándékosan foglalkozott másokkal.

Igy tett egyik intim estélyen is, aminő gyakran adódott III. Napoleon udvarában s egész idő alatt valami orosz diplomatával foglalkozott.

- *Le kell szoktatnom a kis hercegemet az othelloskodásról*, - mondta a császárnénak, aki figyelmeztette, mennyire izgatott, nyugtalan már C...

És valósággal halálosan sápadt volt a szegény spanyol, szinte reszketett a gyötrelemtől, míg battiszt kendőjével titokban letörölte a pillájára tolakodó könnyeket. A hercegné nevetett:

- *Csak hadd kínlódjon. Ki kell gyógyulnia ebből a nevetséges nyavalyából.*

Kocsijához is az orosz diplomatával kisértette magát s tüntetően szorított vele kezet. C... dúlt arccal nézett a tovarobogó kocsi után - elment a *Cercle*-be s megivott három pohárka absynthot. A gyilkos zöld lé ott szikrázott előtte a krisály pohárkában - lelkében pedig vad orgiát ült a *zöldszemű szörny*. Féltékeny embereknél szédítő gyorsasággal dolgozik a fantázia. Breugle sem fest olyan elijesztő képeket, mint a féltékeny ember önmagának. Bizonyosra vette, a hercegné már elfordult tőle, éjszak halvány, hideg napjáért elfordult a déli táj forró sugarától. Mint vérbeli spanyol mindig hordott magánál mérget, gyilkot a herceg. Az utolsó absynthes pohárba beléöntött valami fehér port, - olyant, amitől örökös álom száll a pillákra. És valóban, ott találták meg egyik pamlagon a szegény, bolond, szerelmes kis herceget - selymes pillái szépen ráborultak sötét szemeire, amelyekkel nem tudta azt nézni, hogy az ő bálványa másra is mosolyog.

Még a múlt század harmincas éveiben nevezetes volt a kassai színjátszó társaság. Déryné, a díva, sokat emlegeti azt naplójában. *Drincsi*, csak így hívták a kassaiak, kedvence volt Felső-Magyarország metropolisának. Bomlott élte öreg, fiatal egyaránt, de senki úgy, mint Csáky Theodor, Kassának legfényesebb gavallérja.

- Az én jó, bolond Tivcsim, - írja Kántorhéhoz intézett levelében, - igazán a csillagot is lehozná nekem, de néha egy igáslónál is jobban megkínoz féltékenységével.

Egy alkalommal - valami bál volt épen, amelyen megjelent az egész szocietás, - Déryné éjféltájban kocogtatást hall ablakán. Valami nagyobb *Dalosjátékra* készült a társulat s mert akkor még a magyar theatristánéknak nem állt módjában Árvay-féle műhelyekben dolgoztatni, Déryné „az asztalon ülve, tülánglé bodrokat" tűzögetett össze. Meglehetősen félénk asszonyka volt a díva, remegő hangon szólt ki:

- *Wer da?*

- *Dovecz Miska*... válaszolt egy ösmeretlen hang, de a felvidék akkori hírhedt rablójának nevére akkorát sikoltott Déryné, hogy a másik pillanatban már természetes hangján szólalt meg Csáky Theodor.

- Én vagyok, Róza. Nem tudtam a bálban maradni. Meg kellett tudnom, nincs-e itt valaki.

Déryné sietve bocsátotta be a grófot, aki az izgatottságtól és hidegtől egyaránt vacogott. Vékony báli ruhában, kocsiba való könnyű *Zampa* köpenyben, kivágott escarpin-okkal szaladt végig a rengeteg hosszú főutcán Csáky, aki nem akarta, hogy kocsisa megtudja, hová megy így éjszakának évadján.

- Forró puncsot főztem neki, és heklirozott kendőmmel takargattam be azt a csepp lábát, ami még kisebb volt a gyönyörű, bétsi lakkcipellőkben, - de össze is szidtam, mit leselkedik rám, aki rágondolván, tűzögettem a bodrokat..." írja a kedves bohém asszony, de amint *Napló*-jából látjuk, Tivcsijét a féltékenységből sohasem bírta kigyógyítani. Ha Déryné Miskolczon, Budán játszott, egyszerre csak váratlanul megállt a „Gróf Theodor equipageja" ablaka alatt. „Jaj volt nekem, ha csak egy nyavalyás, rollét-hordó komédiást talált is nálam ilyenkor. De őtet is sajnáltam, mert láttam, beteggé teszi egészen a nagy szerelemféltés."

Csáky még az asszonyoktól is féltette Dérynét. Amennyiben „ezek is ellopnak az én időmből" - t. i. azokból az órákból, amelyeket az ő kis Rózájával tölthetett. Déryné rajongott a jó „pillei, sűrűtejes" kávéért. Délután gyakran meghívta magához pályatársnőit, s a párolgó ital mellett „bomladiroztunk, hánytuk-vetettük a theatrum meg a város dolgát. Ha ilyenkor betoppant a gróf, mindig dühös lett.

- Még csak meg se símogathatom az én kis kócosomat... dörmögte és kelletlenül távozott. Volt dolga Dérynének, míg kibékítette durcás lovagját. Egyszer aztán, mikor egy-két férfi-kollégáját is látta kimenni a *Drincsi* uzsonnájáról, dühösen rontott be:

- Róza, édes angyalom, én lábvizet, fürdőt rendelek magának a legsűrűbb tejből, a legjobb kávéból, de ha még egyszer egy olyan pernahajdert is meghív, én agyonlövöm magamat.

- „Elég rabiátus, hogy megtegye", - írja Déryné ekkor Kovácsnénak, egyik pályatársnőjének, aki évekig lakott vele egy lakásban Kassán. - „Hiszen maga ösmeri Tivcsit, a velencei szerecseny hozzá képest szelíd bárány..."

Reviczky Szevérnek és Murska Ilmának szerelméről már emlékeztem. Reviczky annyira féltette a dívát, akárhányszor verekedésre került köztük a dolog. A régi „National"-ban egy ízben, az akkori magyar klerus egyik kimagasló papja, sajátkezűleg vette el a botot Reviczky-től, aki ingújjban kergette a hotel folyosóján végig a szintén meglehetős negligében menekülő dívát.

Szakításokra, végzetes lépésekre hányszor visz a féltékenység.

A hatvanas évek egyik legszebb asszonya soha, még ebéd közben sem húzta le kezéről a keztyűjét. Csodaszép keze volt s beavatottak tudták, azért visel folyton keztyűt, mert őrületesen féltékeny férje nem tudja nézni, ha azt a hófehér, alabástrom kezet más férfiajk is érinti. Még cselédnek sem engedte a kezét megcsókolni, sőt gyermekeinek sem - s fiai is csupán már özvegy korában szoktak rá, hogy anyjuknak kezet csókoljanak. Ifjúsága legszebb éveit valóságos zárdai magányban élte le, mert inkább nem akart vendéget látni, semmint férje gyötrődését nézze. Vén, fiatal, szép, ocsmány, mind egyre ment ennek az úrnak, aki valósággal mintát állhatott volna Shakespeare mór-jához. Imádta a feleségét, elleste minden gondolatát, elhalmozta mindennel, de írtózatos féltékenységével temérdek keserűséget okozott a ritka kiváló tulajdonokkal felruházott asszonynak.

Ugyancsak az akkori idők egyik szereplő hölgye, gróf B. Arthurné, egy féltékenységi roham után mutatott ajtót imádójának, báró -y-nek, akit pedig annyira szeretett, hogy miatta szakított férjével. Az éclat után B.-né már sehogysem tudott régi körébe visszatérni, ez időtájt ösmerkedett meg Molnárral, később a színpadra is lépett, s minden vagyonát fölemésztette a budai „Hazafiság a nemzetség”-nek. Annyira tönkre ment a dúsgazdag grófné, hogy a Lipótvárosnak csak egy nemrégen elhúnyt úrhölgye, dr B.-né, adott neki annyit, hogy elhagyhassa az országot. A kiváló jóságú úrnő még Párisba is küldött pénzt B. Arthurnénak, általában ő mentette meg a végső elzülléstől.

A féltékeny ember - mint C... herceg is - mindig kész a végtelenekre. Igy lett öngyilkos M-y gömörmegyei földbirtokos is, aki halálosan féltette feleségét egyik fiatalabb pajtásától. És ki tudja, nem-e jobb, hogy így tett!

Párbajokkal már nem is hozakodom elő. Szeri-száma a szerelemféltésből eredő véröntásoknak. A negyvenes évek nagy gavallérja, Komáromy Gyuri, azért provokálta H. erdélyi urat, mert nála találta meg saját arcképét, amelyet ő L.-nénak ajándékozott. Báró Radern nyílt színházban lőtte agyon a felesége kedvesét. A régebbi idők egyik kiváló szerepet játszó főura pedig furkós bottal, cselédeivel verette meg azt az urat, akinek toilette-darabjait felesége hálószobájában találta.

EGY RÉGI MAGYAR FŐÚR ÉS UDVARA.

Trencséntől mintegy mértföldnyire a Vág völgyön egy hosszúkás négyszögletű épület fordítja homlokzatát Dubnic felé, hozzá egy újabb időből származó hosszú toldalékszárny van építve, melynek ablakai szintén a helység felé nyilnak. Középen a főkapu felett torony emelkedik, s a torony régi órája egykedvűen méri a röppenő századokat, melyek ott hagyták viharaik nyomát a kastély épületei felett.

Itt volt az Illésházy grófok családi fészke, azé a nemzetségé, melynek nyomaival már a XIII. században találkozunk, ha igaz az, hogy IV. Béla király nevelőjétől, Salamontól veszik leszármazásukat. De mások szerint s ezek közé tartozott a legutolsó Illésházy is, az Illésházyak és az Eszterházyak egy közös őstől erednek s erre nézve a jelenleg Batthyány József gróf kezei közt levő Illésházy családi levéltárban állítólag döntő bizonyítékok vannak.

Bármint legyen is, annyi bizonyos, hogy 1594 óta 1838-ig, tehát teljes 254 évig az Illésházy grófok Trencsén és Liptó vármegye örökös főispánjai voltak, nyolc nemzedéken át, kezdve Illésházy István nádortól, kinek unokája Gábor főkamarásmester, dédunokája György főétekfogó-mester volt, ennek fia Miklós, a magyar udvari kancellári méltóságot viselte, József országbirói, János pedig titkos tanácsosi rangra emelkedett.

Csak négyszer szakadt meg rövid ideig a főispáni méltóság viselése az Illésházyak családjában: 1604-ben a bécsi törvényszék által Illésházy Istvánra kimondott itélet következtében, melyet azonban az 1608: XXIII. t.-c. hatályon kívül helyezett; ezután 1680-ban, a mikor Lipót császár egy német főtisztet ültetett a főispáni székbe; 1785-ben II. József császárnak a magyar alkotmányt Ausztriába beolvasztani célzó uralkodása ideje alatt s végre 1823-ban, amikor szintén egy királyi biztos, báró Eötvös Ignác osztogatta parancsait a főispáni székből.

A híres főúri család többi tagjai közül Illésházy György a mohácsi ütközetben esett el, Miklós atyja, Ferenc, a párkányi csatában lelte hősi halálát, maga Miklós egyike volt II. Rákóczi Ferencz legelkeseredettebb ellenségeinek, ki nemcsak vagyonát áldozta, de életét is kockáztatta, midőn Trencsént mindaddig védelmezte Rákóczi ellen, míg ennek seregét tönkre nem tették. Végre Illésházy Gáspár volt az, kinek hazafias szolgálatai a trencséni rendeket arra bírták, hogy az Illésházyak címerének banderiális zászlójukba való fölvételét kérték; József pedig Mária Terézia ügyét támogatta oly hathatósan Pozsonyban, hogy nagyrészt neki köszönhető, hogy az egész nemzet fegyvert ragadott királynője mellett.

József fiának, gróf Illésházy János titkos tanácsos és kamarásnak Batthyány Szidónia grófnőtől hat gyermeke volt. A legifjabb fia, Ferenc, már 12 éves korában elhalt, a középső, Antal, a katonai pályára lépett, a legidősebb, István, Pozsonyban 1762-ben született s gyermekévei hátrahagyása után szülei rokonukhoz, gróf Esterházy Károly egri püspökhöz küldték, hogy az ő felvigyázata alatt kezdje meg tanulmányait. Három nővére közül a legidősebb gróf Cziráky Antalhoz, a híres országbíróhoz ment nőül, a második gróf Windischgrätz Ferencnek nyujtotta kezét, a legifjabb pedig gróf Teleki Ferenccel lépett házasságra.

István gróf nemsokára a Mária Terézia által alapított nagyszombati konviktusba jutott, ahonnan kitünően végzett gimnáziumi és bölcsészeti tanulmányai után a pesti egyetemre került, hol csakhamar kitünt szorgalmával és tehetségével, úgy hogy az összes jogtudományok tudora címével tért meg az apai házba.

Előbb azonban még hosszabb külföldi utazást tett, meglátogatta Hollandiát, Németalföldet, Francia-, Olasz- és Németországot s tökéletesen elsajátította a latin, magyar, német, francia,

szláv és olasz nyelveket, de különösen a két első nyelvben tünt ki folyékony, higgadt és kellemes előadásával, mely ha nem is elsőrendű, de mindig szívesen hallgatott szónokká tette.

Ez időben többször megfordult Bécsben is, és egy ily alkalommal történt, hogy Mária Terézia mindenható minisztere, Kaunitz, ebédre hívta a legmagasabb körökben kedvelt ifjú mágnást. Az ebéd alatt István gróf két szeretetreméltó ifjú hölgy között foglalt helyet, s miközben velök élénken társalgott, véletlenül feldöntötte az előtte álló pohár burgundit.

Kaunitz szemben ült, s észrevéve a szigorú udvari etikett elleni vétséget, ingerültségében nem tartóztathatta magát s gúnyosan szólt oda vendégéhez:

- Illésházy gróf, hol tanult ön enni?

A büszke magyar grófot elöntötte a harag, de erőt véve magán, finom gúnynyal vágott vissza:

- Olyan helyen, herceg, ahol az ebédlő-asztalt napjában kétszer terítik.

A durvaságáról ismert diplomata ajkába harapott, de asztalbontás után maga jegyezte meg egyik barátjának, egy magas állású uraságnak:

- Ma a fiatal gróftól erős leckét kaptam. Jövőben meg fogom jegyezni magamnak s udvariasabb leszek vendégeimhez.

Tanulmányai végeztével megnyílt Illésházy előtt a közpálya. Mindenek előtt az erdélyi Hora- és Kloska-féle lázadás elnyomására 1784-ben II. József császártól biztosul kiküldött Jankovich gróf mellé rendelték adlátusnak, ki mellett két évig oly buzgón szolgált s Erdélyben és Temesvárott oly fontos szolgálatokat teljesített, hogy a császár az alig 23 éves ifjút trieszti kormányszéki tanácsosnak akarta kinevezni, mely megtiszteltetést azonban Illésházy István visszautasította, mert mint magyar ember, épen nem rokonszenvezett József császár alkotmányt tipró reformjaival.

Temesvári tartózkodása azonban súlyos betegséget vont maga után, mely miatt hetekig kellett nyomnia az ágyat s csak ifjúkori barátja, gróf Barkóczy Ferenc testvéri ápolásának köszönhette felgyógyulását. Hálából aztán, alig épült fel, Zemplénbe utazott s önfeláldozó barátja húgát, Terézt oltárhoz vezette.

Csöndes boldogságban élte Illésházy házassága mézesheteit az atyja által átadott trencsénmegyei Baánon. Neje két leánygyermekkel ajándékozta meg, kiknek halála után azonban felhőssé lett házaséletének ege csakhamar, úgy hogy a fiatal pár végre is a váláshoz folyamodott, erősen eltökélve, hogy soha se élnek többé együtt. A külszínt azonban megóvták, sőt a grófné később többször is fölkereste férjét dubnici kastélyában. A benső viszony azonban mind örökre vége szakadt kettejök közt.

E közben meghalt József császár, s a helyreállt alkotmányos életből Illésházy is sietett kivenni a maga részét. Mint trencséni követ volt jelen az 1790-91-iki országgyűlésen.

A nagy vagyonú, fényes nevű arisztokrata természetesen itt is csakhamar központja lőn az előkelő köröknek. Ünneplő sereg rajongta körül, mely tömjénezett neki, kegyét keresve. De Illésházy megvetette a hízelgőket, s a mily elismerő volt a valódi érdem iránt, ép oly kurtán viselkedett a dörgölődző stréberkedés tolakodásaival szemben; tanúja az a csattanós hang, melylyel a királyi tábla egy magas állású hivatalnokát letorkolta, kinek nem férhetett a fejébe, hogy a dúsgazdag főúr minden ékszer helyett egy egyszerű kis pecsétnyomó-gyűrűt viselt ujján, s azért egy estélyen mosolyogva mondta Illésházynak:

- Ha én a gazdag Illésházy gróf volnék, szégyelnek ily egyszerű, formátlan pecsétnyomó gyűrűt viselni.

A gróf megütődött az idomtalan bókon s méltó büszkeséggel válaszolt:

- Kedves uram, ez az egyszerű gyűrű nagy értékkel bír előttem, mert aki ezt viselte, ősöm, Illésházy István nádor volt, aki az ilyen urakat, mint ön, teljhatalmúlag felköttette.

Történeti tény ugyanis, hogy Illésházy nádor egy trencséni protonotariust felakasztatott, s csak ezután jelentette II. Mátyás királynak, hogy mit tett, s egyúttal királyi bocsánatát kérte. A fejedelem kedvencének és barátjának csak e pár szóval válaszolt:

- Ez egyszer megbocsátok neked, de máskor őrízkedj ily meggondolatlanságok elkövetésétől.

Úgy látszik azonban, a gróf még sem akart a fukarság színében tünni fel. Később ráadta magát nehány nagybecsű ékszer viselésére. Legalább az tünik ki egy nagyértékű rubingyűrűjéből, melybe az Illésházy címer van belevésve; s mely egy gyönyörű rokokó-órával együtt Illésházy Gáspár idejéből, a legutóbbi időkig idősb Pongrácz Jenő gróf birtokában volt a bihar-megyei Nágy-Kágyán.

De térjünk vissza az Illésházyak utolsó sarja további élete folyásának ecsetelésére.

Elkövetkezett a francia háború s a közhangulat nyomása alatt Illésházy is kész volt a trencsén-megyei bandérium élére állani s azt mint ezredes minden fáradalmat és viszontagságot megosztva vezetni. Helyette öcscse, Antal gróf maradt vissza súlyos beteg atyja mellett, lemondva egyszersmind tiszti rangjáról is, mint boldog jegyese egy derék hölgynek gróf Bellrupt Évának. A végzet azonban nem engedte, hogy a házasság boldog révpartját elérje. Nem állhatott ellent vágyának, hogy még egyszer részt vegyen a harcban hű bajtársai oldalán. Utolszor akarta kivenni részét a harcok izgalmaiból, hogy aztán visszatérjen szeretett meny-asszonya mellé.

A végzet könyvében azonban más volt megírva. Antal grófot másnap, 1799 május 10-én, egy ellenséges golyó leterítette s nyomban kilehelte hős lelkét. Illésházy István egyedüli váromá-nyosa maradt a roppant családi javaknak.

Atyjának még azon évben bekövetkezett halála aztán teljesen urává tette a fejedelmi vagyon-nak. Állt pedig ez a trencséni, baáni, koseci uradalmakból Trencsénmegyében, a hamzsabégi uradalomból Fehérmegyében s a nagyszárvai uradalomból a Csallóközben. Ezen kívül őt illették Morvaországban a wsetini és brumowi uradalmak, több ház Trencsénben s négy ház és major Pozsonyban.

Nem kevésbbé nagy értékű volt a ritkaszép családi kincstár, közte egy több mázsát nyomó ezüstkészlet, páratlan fegyvergyűjtemény a török háborúk idejéből, nyergek, lószerszámok, drága kardok, handzsárok, tőrök, valamennyi drágakövekkel kirakva, valódi indiai pajzsok, íjjak és puzdrák, egy ritkaszép gyűjtemény drága török szőnyegekből, pompás elefántcsont-kelyhek és különböző régiségek és edények, teknősbékahéjból és gyöngyházból.

Pedig még ez mind nem volt minden. Mikor István gróf, atyja titkos szobájában, az ott álló vasszekrényeket fölnyittatta: sok ezer darab ezüst talléron kívül 600,000 darab fényes aranyat is talált összehalmozva.

- Nagy ég! mit tegyek ezzel a sok pénzzel! kiáltott fel állítólag Illésházy István a kápráztató kincshalmaz láttára.

A következmények megmutatták, hogy 35 év teljesen elegendő volt a mérhetetlennek látszó nagy vagyon fölemésztésére.

DIÁKSZERELEM.

Mint valami régen elhangzott dal fel-felcsendülő refrainje, úgy cseng föl a diák-szerelem emléke s beszél, mesél elmúlt tavaszról, virágnyílásról - őszi hervadásban, alkonyat borulásában.

Régi, nagyon megfakult diariumban lapozgattam egyszer. Sok ócska lommal együtt dobták le a padlásról. Szürke-kékes papirosát egerek megrágták. Tintája megfakult régen.

Alig tudtam kibetűzni a sűrű, cikornyás írású sorokból, hogy a kopott, zöld-kötéses diariumban valamikor *** Bálint nemes úrfi írogatta „gondolattyait és érzeményeit". *** Bálint úrfi, a híres neves Graeven-huszárok obesterének az úrfia, akit Lőcsére küldtek német szóra, anno Domini 1786.

Rákóczi vitézei régen pihentek már akkor. Elmúltak mindenek. Még egy kicsit a törökkel háborúskodott a *kalapos király*, - meg rendeletekkel akart kormányozni és mindent német kaptafára húzott. Kerületekre osztották az országot, fölmérték a földet s még a nemes urakat is megszámlálták.

Bálint úrfi édesapja messze délvidéki táborokban nagyokat sóhajtott. Gimbes-gombos dolmánya alatt összeszorult a szíve, egy-egy köny is csordult ki a szeméből, ha eszébe jutottak ősei, akik mind ott harcoltak a Pro libertate-s lobogók árnyékában. Elvették a sok szép dominiumot, amért hogy öregapja nem akart a császár hívségére állani, ott pusztult el a nagy bujdosásban. Már neki csak holmi kisebbszerű kúria maradt. A jófajta ősi vér buzgott benne, mikor a nagy asszonykirály idejében felcsapott Beleznay szabadcsapatába. Kincseket nem gyüjtött, a berlini sarcolásnál csak a burkus-király flótáját hozta el. Jutalmul azonban megtették ezredesnek. Igy maradt a hadseregben. A fiára aztán már alig nézett több a hagyományos hétszilvafánál.

Abból ugyan nem igen uraskodhatik a Bálint gyerek. Törte is fejét az apja, mit csináljon belőle. Sovány kenyér a császár sózatlan prófontja. Afféle cifra nyomorúság. Meg kár is volna különösen a jó fejéért, hogy valami bolond golyóbis belé ütközzék. Dictum factum, elhatározódott a családi tanácsban, írástudó embert faragnak a Bálintból. Majd csak fordul még egyet a világ sora, mire felnő. Lesz király, lesz tán diéta is. Ott emeli föl majd a szavát Bálint - meg a kalamussal is fog tudni bánni. Akárcsak Bessenyei uram, aki az *Agist* megírta, meg Orczy Lőrinc! Már kisgyerek korában is mindenre rigmust komponált és a tiszteletes úr jóslatos áhítattal mondotta:

- Obester uram, meglátja, aki éri, Bálint úrfi oszlopa lészen még a mi szegény, elárvult nyelvünknek és litteraturánknak.

- De ha meg nem fordul a világ, - mondotta Bálint édes anyja, egy fölöttébb okos, előrelátó asszonyság, - akkor is jobb lesz ülni a bécsi kancelláriában, avagy a budai Dicasteriumoknál, mint csetepatézni rongyos szerviánnal, törökkel, - amiből se haszon, se dicsőség. És ha nem fordul a világ, minden áron kell németül tudni, mert német szó nélkül még az actuariusságig se viheti a gyerek.

Igy került a *civitas provinciae capitalisba* *** Bálint, a Hartweger professzor uram házához, akinek a felesége Budáról származott és valamikor jó barátságban volt a fiú édesanyjával.

Ahol valamikor kuruc zászlók lobogtak, ahol tárogató búgott s Géczy Julianna járt csókos találkozóra Andrássy generális uramhoz, - nagy némaság lepett el már mindent. Nem virágzott már az a világkereskedelem sem, amikor Lőcse kötötte össze a keletet a nyugattal. A *lábasházak* aljában unatkozó patriciusok ténferegtek. A *„Pressburger Zeitung"*-ból tudtak egyet-mást a világ soráról. Magyar újságárkus legfeljebb a Csáky, a Berzeviczy vagy a

Máriássy uraknál találtatódott. Friss udvari pletykát meg hoztak hébe-hóba a Doloviczényi, Görgey vagy a Badányi familiából került gárdisták.

Meditációkra hajló, könyvet, írást kedvelő fiú volt Bálint, akinek lelkét megfogta ez a nagy csöndesség. Egész délutánokon át el-elbolyongott a hajdani *Zwinger* helyén elterülő gyümölcsös kertekben, elácsorgott a *Ring* keskeny, furcsa, csúcsíves házai közt, le is ült egy-egy régi kertben, ahol virágos lonc fonta be a fákat, míg a bástyaszerű nyílásokban vad bodza, komló, iszalag szálai fonódtak sűrűn egymásba. És álmodott, egyre álmodozott. Nem véres harci dicsőségről, csak egy ici-pici babér ágról. Egy zöld galyacskáról, amelyet valamikor Bessenyei ifjú gárdista társaival ültetett el, s amelyet örökül hagyott az utána jövő nemzedéknek. Ezt a mustármagot, ezt a gyenge csirát célozta terebélyes fává izmosítani Bálint is. Beállani az üldözött magyar nyelv védőjének, ápolójának, ahogy teszik az övéhez hasonló fényes nemzetségből való fiatalok, - Berzeviczy Gergely, meg Kazinczy Ferenc, a kassai kis poéta.

Hartweger professzor uram házában, ahol tulajdonképen németül kellett volna tanulni Bálintnak, bizony nem sokat koptatták ezt a nyelvet. Meg amit németül mondtak is, magyarul érezték. Akárcsak a híres mecenzéfi huszárok utódjai lettek volna, - azoknak a német kurucoknak, akik leghívebb katonái voltak a „nagyságos fejedelem”-nek.

Nem volt valami vidám, derűs tanya a professzorék házatája. Lovak nem nyerítettek, trombita nem harsogott, se török muzsika nem csendült föl, mint Budán, amikor Bálint édes apja ezredével kivonult *parádézni*. Szürke egyhangúságban teltek a napok. Gond, baj akad egy anyagiakkal nem bővelkedő professzor embernél. Kivált, ahol van nagy lány, legényfiú, apró gyerek is vegyesen. Ha szép a leány, az is baj. Nem vet ügyet kisebbrendű udvarlóra; a gavallér nemes úrfiak meg el-eljárnak vele egy *langaust* a farsangon, talán hoznak egy bukétát is a Csákyak üvegházából, de komolyabban nem veszik a báli ösmeretséget. Ha nem szép a lány, akkor meg az a baj, kinek akadna meg a szeme rajta. A legényfiú meg szereti az úrimódot, Kassán mágnás pajtásai elkapatták. Egyre pénz kell neki. Még adósságot is csinál bőven. A kisebbekre kevesebb kerül. Egyre csak azt hallják, dolgozzanak, tanuljanak, ha meg akarnak élni.

Bálint ilyeneket soha se hallott otthon. Szülői bálványozták. Apja ráaggatta volna a csillagokat is. Ha módi, finom ruháit felöltötte, az igazi csipkés chabot-lit, a maylandi selyemből való virágos lajbit és leffentyűs zsebébe elhelyezte a muzsikáló aranyzsebórát, az ősi család sarja valami méla sajnálkozást érzett, hogy a professzorék Janijának is mért nincs úgy mindene, mint neki. Akkor suhant át fiatal lelkén először a *Rendiség* igazságtalan voltának érzése, akkor érzett valamit abból, ami később elementáris erővel tört ki a magyar jakobinizmus eszméiben s tett büszke nemes urakat az örök emberjogok oltalmazó vértanúivá. Eféle ideáit ápolta a Hartweger-ház is. Az öreg professzortól nem egyszer hallotta: ember az ember, akár párduc-kacagány, akár daróc födi vállát.

Ebben a levegőben nőtt föl a család kedves, okos leánykája, Ágnes is. Lelke fogékony volt minden szép és nemes iránt - esze valóságos tűz. Játszva tanult meg mindent, még a latin pensumokban is segített Janinak, a bátyjának. Valóságos csuda, hogy telt mindenre ideje, mert délig anyjának segített a konyhában, délután meg a kötőbe járt finom kézimunkát tanulni. Tudásvágya miatt is vonzódott Bálint Ágneshez, de vonzotta egyéb is a komoly, csöndes leánykához. Nagy eszmék forrtak a gyermekifjú agyában.

De ezeket megérlelni, életre kelteni, magához méltó társra volt szüksége. Ez volt neki, énjének másik jobb fele a leányka.

Ösztönszerüleg érezte, hogy az ő túlgyöngéd, szinte gyenge, akaratnélküli lényéhez, erősebb, hatalmasabb egyéniséget kell párosítani, aki kiváltsa mindazt, ami benne forrong, szárnyat ad

gondolatainak, törekvéseinek. És Ágnesben valóban megvolt az a lelki erő, ami a fiúból hiányzott. Bálint többnyire csak tervezett - akart s mire tettre került a sor, cserben hagyta energiája. Lusta volt, ez volt eredendő bűne a kényelemben, dédelgetésben felnőtt úrfinak. Sokszor becsapta a könyvet, ha nehezebben ment fejébe a lecke s vállát felhúzva, mondotta: „Nem biflázok én többet. Nekem úgy is elnézik, ha non paratus sum." Ágnes lelkes, dióbarna szemében ilyenkor haragos láng gyulladt.

- Aztán nem szégyenlené, ha a professzorai azért, mert magát *** Bálintnak hívják, meg mert az apja óbester, más mértékkel mérnék, mint a szegény ember fiát? Hát azért adott magának az isten tehetséget, észt, hogy hiábavaló ábrándozásban parlagon hevertesse? Ha igazi ember akar lenni, ne hivatkozzék ősei érdemeire, hanem tetteivel tegyen túl rajtuk, - zsörtölődött így Ágnes Bálinttal, de azért kedves volt szívének a bodros, selyemhajú, álmodozó, sötétszemű fiú.

Akárhányszor megírta helyette a német feladatot, megcsinálta a számtani példákat. Az arithmetika különösen nehezen ment a Bálint fejébe s makacsul húzódott ettől a rideg tudománytól. Épen úgy nem tudta tűrni az élet legcsekélyebb kellemetlenségét sem. Igazi virágházi paránta volt. Csupán napfényre, derűre, símogatásra teremtve.

De a versek, a poéták, - oh, azokat betéve tudta. Gessner *Idylliumait* szavalgatta Ágnesnek, Racine tragédiáiból olvasott föl és Chateaubriandból. Néha, aranyvágású papiroson, maga is összeütött egy-egy szonettet. Mindig barna szeme, gesztenyeszín haja volt az ideálnak s mikor egyszer Ágnes megkérdezte, kihez írja a strófákat, barnapiros arca még pirosabb lett és kérdőleg nézett a leánykára:

- Ezt maga még kérdi?

Ágnes nem kérdezte többé - s nem is beszéltek szerelemről. Tulajdonképen gyerekek voltak mind a ketten. Sejtették, érezték már az érzések leghatalmasabbikát, de nem is tudták talán, mi az, ami lelküket eltölti.

Télidőben, Rombauer szenátorékhoz jártak táncolni a gyerekek. Egy sánta, francia táncmester, akit még az egyik Spóner úr hozott a Szepességre, tanította őket. A nagyon szigorú Hartweger professzor is megengedte ezt a mulatságot fiának, meg Ágneskának, annál inkább, mert szelíd, áldott jóságú felesége is nagyon kérte:

- Úgy sincs ennek a szegény kis leánynak semmi szórakozása. Jóformán gyermekkora sem volt. Gondot, bajt látott csupán itthon. Később tanulás, munka lett az élete. Meg aztán ott megtanul egy kis finom, úri modort is.

Igen, a *finom, úri mód*, ezt tartotta mindenek felett való jónak Hartwegerné. Gyermek- és leánykorát Budán, a főrendű uraságok közt töltötte. Atyja a királyi univerzitás rektora volt sokáig, az Ürményi, Prónay, Teleki, Ráday, Szilassy-leányok voltak barátnői. Még a lőcsei, nagyon szerény milieuben is úgy festett, mint valami rococco-szalon kedves, hajporos fejű dámája és ha a kalmárok feleségei közt etiquette- vagy módi kérdésben kiütött a háború, Hartweger professzorné előtt mindig térdet-fejet hajtottak a vitás felek.

A táncórákon többnyire Ágnessel táncolt Bálint. Néha tréfálkoztak is vele a Rombauer-fiuk, miért nem választ szebb leányt. Hiszen a patricius-leánykák, a nemes urak kisasszonyai mind csak azt várják, forduljon már velük is egyet *** óbesternek a fia, akinek „selyem a haja, bársony a nézése", mintha csak símogatná szemeivel a leányokat. De bizony ez a „bársonyos nézés" csak Ágneska halvány arcát símogatta, csak az ő hófehér karjára, keblére tapadt, amely, mint gyönge rózsaszirom, mint gyöngyházszínű kagyló, villant ki a Marie-Antoniette-fichu csipkés fodrai alól. Mikor hazamentek, a fagyos, havas úton - s az öreg wächter vitte elől a lámpást - Bálint Ágneska mellett haladt. Ügyelt, hogy jól betakargassa magát a nehéz

posztó wickler-be, sőt néha, ha nagyon zordan vágott a havas, jeges eső, levetette *kerriet*-jét s a fellegkergetőt ráborította a leány puha, gyöngéd vállára. De beszélni akkor se igen beszélt *** Bálint, - és akkor se, amikor a tavasz első hírnökeit, fehér hóvirágot, ibolyát összeszedte az erdei harasztban s átadta Ágneskának. A leány szobácskája - kivált nyáron - olyan volt, mint valami virágos kert. Néha, varróasztalkája előtt ülve, alig látszott a sok rózsától, mint a mesebeli csipkerózsa, aki a tündérkirályfit várja.

Egyszer, egyetlen egyszer mondott egyet-mást *** Bálint. Hazautazott a szülőihez Budára, - érte jött egy nagynénje - Ágneskát pedig elküldték a szülői atyafilátóba. Míg a nehéz *delizsánc* holdsugaras éjszakában, amikor opálszínű fellegek szállnak, döcögött sötét fenyvesek közt haladó tekervényes útakon, harsogó patak omlott szikláról-sziklára, s a csillagok tündöklő, intenzív fénye csodálatos meséket mondott: Bálint úgy érezte, hogy szívében valami soha nem érzett gerjedelem támad. A tánti elszunnyadt, közelebb húzódott Ágneshez a fiú s érezte a leány forró, lágy tagjainak érintését. Kimondhatatlan édes zsibbadás állta el egész testét s remegő kezével megfogta Ágneska kezét. Mintha a holdas éjszaka csöndes, álmodó varázsa a komoly, okos leányt is hatalmába ejtette volna egy pillanatra, - ott hagyta kezét a Bálint kezében. Galamb szárnya, liliomnak szirma nem volt fehérebb, mint a parányi kezecske, a mely ott nyugodott a fiú barna öklében. Lassan, lassan ajkához vonta ezt a kezecskét Bálint s Ágnes érezte, hogy a fiú ajka égeti, mint a perzselő láng s hogy ez a láng belékap az ő szívébe is és elborítja egész valóját. Egy pillanatig tartott csupán a varázs. Bálint lázas, heves szavai magához térítették az okos, büszke leányt. Nem szabad neki meghallgatni ezt a beszédet. Szerelemről beszél, - szerelmet kinál neki csupán *** óbester fia, a büszke nemes úrfi, és mit is kínálhatna egyebet ma, amikor még jóformán gyerek A pálya kezdetén sem áll. „Fő a biztos kenyér, - a jövendő.” Ezt szokta mondani az öreg Hartweger. Ezt hallotta éjjel-nappal a kis Ágnes.

Ridegen, fagyosan vonta el kezét a fiúéból. Rideg, fagyos tekintettel mérte végig az izgalomtól remegő gyerekifjút s szárazon vetette oda:

- Bálint, mindjárt Kassán leszünk. Ugy-e, nem tudja, milyen bolondokat mondott most. El akarom felejteni én is. Itt elválunk. Búcsúzzon el szépen, okosan.

A fiú úgy érezte, szívét vasmarokkal szorítja össze valami megnevezhetetlen nagy fájdalom. Alig tudott a tántinak segédkezni s szinte tétlenül nézte, hogy szedi le az inas a temérdek ridiculet, satullt, stikkelt pakktáskát, nehéz iskátulyákat. Az öreg dáma aztán kegyesen megcirógatta Hartweger Ágnes arcát, hullámos barna haját, s nagy clerendóciával szállt fel a cifra négyes fogatra, amelyet *** consiliarius, akkor az ország egyik első embere, küldött elébük. Mielőtt Budára érne, hadd tisztelkedjék a hatalmas onklinál is a Bálint gyerek.

Csupa ezüst, selyemrojt, bojt csillogott-villogott a lovak szerszámján. Tarsolyos huszár a bakon, parókás inas, kocsis. Mindenen ott ékeskedett a *** címer, az a büszke címer, amelynek története még a honfoglalás ködös idejében vész el.

A szikszói útban nagy porfelhő támadt. Elfödte a batárt s Hartweger Ágnes ott maradt egyedül, idegen emberek közt, az ócska, iromba járműben. Mintha jelképe lett volna e jelenet a jövendőnek. Bálint az élet útain is hintón fog járni, míg ő gyalog halad a küzdelmek rögös, tövises ösvényén.

Mintha az a hintó az ábrándos, álmodozó fiút egy más körbe, más életbe vitte volna, ahonnan nem vezet út többé vissza a Hartweger professzorék szomorú, szürke házába. És akkor - egyetlen pillanatra az ő erős lelke is belésajdult a fájdalomba, - ő is érezte: testvérnél, pajtásnál sokkal több volt neki az a leányosan szép, gyönge lelkű fiú, akinek olyan ridegen tudta odadobni: Bucsúzzon el szépen, - okosan.

Szépen, - okosan. Ebben a két szóban hervad el, válik semmivé szegény leányok sorsa, akik kenyéradó pályán működnek. Nem érzik a csók gyönyöreit, nem ringatja el őket forró ölelés, az életnek csak árnya borul reájok. Napsütés nem éri, mint a pincébe zárt, elrejtett virágot.

Ilyen sors várt Hartweger Ágnesre is. A professzor elhalt, a csekély nyugdíjból nem tudtak megélni özvegy édes anyjával. Szemrontó, pókhálószerű hímzéseken, csipkékben dolgozott a szegény leány. De hogy megfordult a világ sorja, megkoronázták II Leopoldust, és módi lett a magyar szó, reájuk is jobb napok derültek. A „bontón"-hoz tartozott, hogy a főrangú hölgyek is tudják hazájuk nyelvét. Csakhamar kitudódott, hogy a boldogult Hartweger professzor leányának az anyanyelve magyar. Igy került Ágnes, mint tanítónő, a magas körökbe. A szeretetreméltó, kedves, okos leányt ott is megszerették. Különösen dícsérték az öreg főrangú hölgyek:

- Nincs olyan leány, mint a Hartweger Ágnes. Mennyi szeretettel, mennyi gyöngédséggel ápolja, gondozza édes anyját. Mennyit dolgozik, - még éjszaka is hímez néha, - hogy az öreg asszony ne tudja, mi a szükség. Meg legyen mindene, amit jobb napokban megszokott.

Különösen szívesen ejtettek ilyen beszédet az agg úrnők fiatal ordinárius, fiskálisok, nótáriusok praefectusok előtt, mintha csak felhívták volna a figyelmüket a szelíd, komoly leányra. Nem is veszett kárba szóbeszédjük. Akadt kérő fiskális, nótárius, *Beamter*, még katonatiszt is, - de hiába kopogtattak az Ágnes ajtaján. Édes anyja egyre jobban elkeseredett, egyre gyakrabban mondogatta:

- *Majd egyszer csak egyedül maradsz, Ágneskám. Kit, mit vársz?* - Néha meg nagyon szomorúan, mintha minden célzás nélkül mondaná, szólt: *„Nem jön már vissza *** Bálint. Régen elfelejtett az bennünket a cifra, bécsi világban..."*

Többet nem mondott Hartwegerné. Ezt is csak inkább sejtésszerűen. Ágnes olyan zárkózott, teljesen befelé élő lélek volt, hogy szíve ifjú álmát édes anyja is csak sejtette.

Lassankint aztán elmaradtak a kérők. Nagyon csendesen, nagyon maguknak éltek Hartwegerék. Ágnes, igaz, gyakran megfordult az előkelő családok estélyein, ünnepein s ilyenkor hallott *** Bálintról is.

Valóban elvitte a fiút akkor az a cifra hintó - elvitte örökre zajos, fényes más világba. Édes anyjának felvidéki rokonai elejtettek egyetmást a gyerek idyll-jéről, arról a vonzalomról, melyet a professzor leánya iránt láttak benne ébredezni. Elmondták, csak vele táncolt, csak őtet kisérgette, ha Ágnes elment, selyemfonalat, aranyhímet vásárolni, meg a Kaufmannhoz Spezereiért. Még pakkot is vitt utána a *** familia büszke sarjadéka. Az óbesternének merész álmai voltak Bálintról. Nem bocsátotta vissza többet Lőcsére. Úgy sem igen tanult meg németül. Menjen Lipcsébe, csapjon föl német Burschnak. Ott majd elfelejti lőcsei bolond ábrándjait.

Tizennyolc esztendős, csinos fiú, jónevű, jómodorú, hogyne találna szórakozást is. - Lassan, lassan megjön a felejtés is. Pókhálószállal szövi be az idő a múlt képeit s lelkünkben elmosódnak ifjú, bohó emlékeink és leginkább elsősegítette Bálintnál ezt Ágnes hideg, rideg, túlságosan tartózkodó viselete azon a holdvilágos éjszakán, amikor együtt utaztak az ócska, nehéz delizsancban.

- Úgy se szeret - mondotta s ebben a hitében megerősítette, hogy Budáról írott, búcsúzó levelére sem kapott választ. Ha tudta volna szegény Bálint, hogy az a levél soha sem került a várbeli császári-királyi postára, mert a gondos, fia jövőjét szívén viselő mama frizirozó ollóját próbálta ki lángoló sorainál. Elhamvadt biz' hajsütő masina vasa alatt.

Levelére nem jövén felelet, Bálint a külső országokban úgy élt, mint a többi nemes úrfi. Nem volt már a kis Ágnes, aki buzdítsa. Csak épen akkor tanult, ha valami nagyon esős, nagyon

szomorú nap a szobájába rekesztette. Legtöbb idejét léha fehérnépek közt töltötte. Mikor meg áldott jó édes apjára rászegezték a koporsó fedelét és szívből elsiratta azt, aki őt legtöbbet korholta, legjobban dédelgette, legjobban megértette, a Rundella actrixaival elverte még azt a keveset is, ami rámaradt. Ott állott most vagyon, vezető, életcél és ideál nélkül a szegény ifjú. Csak arra nem gondolt, amire legjobban támaszkodhatott volna, hogy az esze után is megélhetne. A consiliarius bácsi juttatta ezt eszébe. Felhívta Bécsbe, besegítette jó hivatalba, tekintettel arra, hogy *** Bálintot csak nem lehet koncipistának megtenni, mint azokat a szegény fiúkat, akik esztendőkig várakoznak egy-egy szerény állásra. *** *Obester fia* előtt megnyílt minden ajtó. A korszellem is megváltozott. Tudós Társaság, magyar Theátrum iránt buzgólkodtak a Rendek s ehhez az ifjúkori álmához hű maradt Bálint. Irt lelkesítő felhívásokat a „Magyar Kurir"-ba, szövetkezett a Telekiekkel, Rádayakkal s a magyar Játékszínnek maga is írt, fordított darabokat. Hű maradt ehhez az ifjúkori álmához, de lelke mélyén, öntudatlanul inkább, talán a másikhoz is. Már a harmadik X. vége felé járt, de még mindig nem gondolt tűzhelyalapításra. Törte a rózsát, ahol útjában érte. - Kalandjairól sokat tudtak budai, bécsi szalonokban. Végre megperzselte lepkeszárnyát, - egy szép, német asszony meghódította a hódíthatatlant.

Épen Pfanschmied patricius uram leányának olvasta föl Dugonics *Etelká*-ját Ágnes, amikor egyik bécsi ágens-rokonuk midenféle udvari és más egyéb pletykával hozakodott elő.

- Ugy-e, emlékszik még *** Bálintra, aki maguknál lakott, mint kis diák? A napokban láttam, együtt utaztunk. Felsőmagyarországi rokonait jött látogatni, bemutatni az asszonyt. Jaj, de rangos, de finom! Micsoda szerencsét csinált a Bálint!

Ágnesnek a kezében egy kicsit megremegett a könyv. De aztán csöndes, nyugodt hangon mondta:

- Kedves, jó fiú volt. Örülök a szerencséjének.

Talán érezte is, amit mondott. Annyira megszokta már a lemondást, olyan régen volt, mikor a bodroshajú fiú ibolyával szórta tele arcát, nyakát rügyező ligetben, hogy immár álomnak, egy szép, visszahozhatatlan álomnak tartotta a multat.

- *Boldog*, - gondolta magában, mikor hosszú estéken szempusztító hímzésére hajlott, mikor utolsó kérőjét, egy officiálist, is kikosarazta, s édes anyja szomorúan mondta:

- De hiszen *** Bálint már igazán nem jön vissza soha többé!

Nem is várta Ágnes. Szívből kívánta, legyen boldog. Ő majd csak lemorzsolja egyedül is az életet.

Bálint valóban nem is gondolt arra, hogy mindennapi imádságába foglalja nevét egy halavány leány. Most nyílt meg előtte igazán az élet, az ifjú, gazdag feleség oldalán. Ami szépet, jót név, vagyon, összeköttetés, tehetség megadhat, minden ölébe hullt. Az asszony tenyerén hordta, minden óhajtását megelőzte, s ő - mint minden elkényeztetett ember, - ezt természetesnek találta, élvezte, mint a nap melegét a virág. Az asszonynak ő volt mindene, de az ő szeme meg-megakadt más szoknyán is. Legalább így mondta ezt a rossz világ s a jó barátnők így súgták be Cécile-nek, s óva intették, vigyázzon az urára, mert nem is tudja, milyen léha volt legénykorában Bálint és - kutyából nem lesz szalonna.

Addig-addig piszkálták az asszonyt, s egy semmiséget annyira fölfújtak, hogy a túlérzékeny Cécilé összepakolt, szülőihez költözött. Engesztelte, kérlelte, könyörgött neki Bálint, térjen vissza bájos, puha, szerelmes otthonukba, de a legszebb ábrándjaiban csalódott asszony nem tudott neki többé hinni. Utazásban, messze tájakon keresett vígasztalást, sebzett szivére írt.

Összeomlott Bálinttal is a világ. Kinek, miért éljen ő már ezután? Hosszú, álmatlan éjszakákon gyötrődött, míg testét is összetörte a lelkét emésztő bánat. Hónapokig feküdt nehéz betegen. Elhagyatva. Hiába hívták az asszonyt, nem jött, nem tudott megbocsátani. Bálint esetének országszerte híre ment. Betegségéről megemlékezett a „Hazai és Külföldi Tudósítások" egyik száma is. Ebből olvasta föl a hírt Ágnes is Csákynénak, akinél épen magyar órát adott. Elejtette az ujságot, elszédült, rosszul lett, haza kellett mennie. Otthon, kis szobája rejtekében törtek csak ki elfojtott könyei. Míg boldognak tudta, el bírta szenvedni, hogy Bálint elfelejtette, de hogy elhagyatva szenvedjen, idegenek közt gyötrődjék az, akinek gyöngéd, szerető kézre van szüksége, azt nem volt képes elviselni. Nem gondolkozott egy pillanatig sem. Leült kis íróasztalához és levelet írt Bálintnak. Amit meg nem tett volna az egészséges, boldog embernek, a szerencsétlen betegért megtenni nem habozott.

Hosszú idő kellett akkor, amíg a levél messze Lőcse városából elért Buda várába. Lábbadozott már egy kissé Bálint, amikor inasa bevitte. Meg sem ismerte a szép, hajszálvékony, és mégis olyan karakterisztikus betűket. Meglehetősen közönyösen forgatta kezében. Végre feltörte a pecsétet és olvasni kezdte a sűrűn teleírt lapot:

„Kedves Bálint!

Akármilyen sok idő telt is el azóta, akár mekkorát fordult is azóta a világ, tudom, hogy szíve mélyében most is él egykori diákkorának emléke. A lőcsei ódon, egyszerű ház, a zsémbes professzor, a jóságos Juli néni, a zajos gyermeksereg, a komoly Ágnes képe. Még jobban megkopott az ócska ház, nagyon megfogyott a család. Több nehéz, mint jó napot láttak tagjai. De nem panaszkodni akarok magának. Csak azt mondom el, hogy mi a kedves, fekete-fürtös kis kosztos-diákot nem felejtettük el. Nem olyan nagy a világ, hogy a szellő el ne hozta volna nevének, szerencséjének, sikereinek hírét. S mi mindenkor örültünk fényes pályafutásának. Annál jobban összeszorult szívem, midőn most súlyos betegségének hírét olvastam. A sors csapása derékban törte ketté a sudár fát s egyedül, elhagyottan szenved kórágyán. Nem tudom, nem kérdem, mi baj érte. Elég azt tudnom, hogy elhagyatott s szenved. Örömeiből, sikereiből nem kértem részt, de kérem, oszsza meg velünk bánatát, szenvedését. A nagy világ keztyűs keze nem tud könyűt törülni, a mi meleg kezünk felszárítja azt. Anyát, testvért talál itt, jőjjön feledni, gyógyulni.

Ágnes."

Bálint fakó arca kigyulladt. Mintha egyszerre minden keserű, minden rossz emléket eltörölt volna lelkéből ez a név. Ujra álmodozó, bohó fiúnak látta magát, aki rózsaszín papirosra verseket ír, és egy dióbarna szemű, halavány lánykának nyakát, keblét teleszórja ibolyával. Látta a Rombauerék világosra felviaszolt parkettás szalonját s mintha csak most vezényelt volna *compliment*-ra a sánta, francia táncmester, mire helyére vezette Ágneskát. Látta gesztenyeszínbarna, hullámos haját, a beléfont kék szalaggal, látta a kis, szepességi város *lábas-házait*, amelyeknek árnyékában borús téli alkonyatban annyiszor kisérte. Egész siheder-kora fölébredt lelkében - álmai, ábrándjai, édes, boldog, egészen soha el nem felejtett diák-szerelme, életének tavasza. Most érezte, hogy hiú látszat, színpadi csillogás, tettetett hazug érzelmek vették eddig körül s hogy csupán az a csöndes, halavány lány szerette igazán, aki emlékét annyi tenger időn át megőrizte.

Alig vánszorgott még a szegény Bálint, amikor egy zimankós napon megérkezett Lőcsére. Bizony nehezen ismert a sápadt, beesett szemű emberben a régi szép, piros fiúra Hartweger Ágnes. A kis diák hajdani szerelmén is nyomokat hagyott az idő. Csak okos, lelkes, dióbarna szeme fénylett még úgy, mint hajdan, csak mélyzengésű, lágy, bársonyos hangja, simogatta még úgy a lelkét és szelíd, nyájas mosolygása, lassanként derüt lopott Bálint összetört, beteg lelkébe.

Suhanva, halkan eljött ismét a tavasz. Olyan szép, olyan édes, mint amikor Ágnesnek az első hóvirágot kereste az erdei harasztban. Lágy szellő simogatta arcát s napról-napra jobban érezte, hogy tér vissza életkedve. Ereiben újra pezsegni kezdett az a csókra, ölelésre szomjas vér s mikor bíboros alkonyatban Ágnes néhány szál ibolyát adott neki, egyszerre csak megragadta a hófehér, puha kezecskét s halk, fátyolozott hangján elkezdett beszélni szerelemről. Szerelemről, mint azon a holdfényes éjszakán, amikor együtt utaztak egy ócska, iromba delizsáncon.

A hold most is besütött az ablakon. A friss, üde lomb rejtelmesen suttogott; és most Hartweger Ágnes ott hagyta a kezét Bálint kezében - és nem intette többé okosságra.

RÉGI URAK FÜRDŐZÉSE.

Hajdanában nálunk csak igen nagy urak jutottak el külső-országi fürdőhelyekre. Egész csoda-számba ment például, mikor a XVIII. század vége felé Grassalkovichné érkezett Karlsbadba. Amelyik gavallér Spaaban töltött saisont, annak nemcsak öltözetét, de minden lépését, mozdulatát is utánozták az itthonvalók.

Kényelmet szeretett a régi nemes úr, és bajjal mozdult ki a kúriából. Legfeljebb valami közel-való *feredőbe* ment el, persze a saját alkalmatosságán. Ott aztán épen úgy berendezkedett, mint a portáján. Tíz, húsz évig is eljártak dédapáink, nagyapáink egy-egy helyre; s némelyik fürdőtársaság úgy összeszokott, hogy valósággal egy családot alkotott.

A harmincas, negyvenes, sőt még az ötvenes években is óriási kártyázások folytak Elő-patakon. A bojárok, szájukban csibukkal, csak aranyban kártyáztak.

A bojárok különösen szerettek Előpatakra járni. Már a megérkezésük óriási feltünést keltett. Ekhós szekérrel érkeztek, amibe 8-10 lovat is befogattak. A szekér belseje valóságos vásárt mutatott. Matrác, vánkosok, drága selyemruha, csibukok egymás hátán-hegyén hevertek, s ezen a lomon foglaltak helyet a fürdőre érkező dúsgazdag oláh főurak.

Herceg Cantacuzen évről-évre Előpatakra jött családjával. Jó barátságot tartott az erdélyi nemesekkel, s gyakran látta őket vendégül.

A saison közepén megjelent rendesen a *sánta* Lázár. Egy zsidót hívtak így, aki összes vagyonát kártyán szerezve, mondta:

- Ha a házamban egy kő volna, ami nem kártyából került, bedöntetném.

Gy. A. nevű nemes úr is temérdeket nyert össze Előpatakon, hol leginkább a *fáró bank* járta, de játszottak ferblit is.

Nagy matadorja volt hajdan a kártya-kompániának gróf Nemes Ábrahám. *Ábi*, mert így hívta az egész világ, *koppantós* fogattal érkezett a hídvégi kastélyból, s a dámáknak rendesen ajándékkal kedveskedett, még pedig messze földi utazásaiból hozott ritkaságokkal. A fiatalokat rózsaolajjal, jerikói rózsával lepte meg, a véneknek *portubákot* ajándékozott, amit Havannahból hozott magával. Nemes Ábi az egész világot bejárta; ahol csak elegáns játék-barlangok vannak, mindenütt ösmerték és óriási összegeket nyert még billiárdon is, amelynek mestere volt. A grófnak halálát is a kártya okozta. Amint annak idején suttogták, egy igen szigorú cercleben, valami csekély rendellenességen kapta rajta egyik Czartorisky herceg. Megmondta neki, hogy nem szól senkinek, de egyben becsületszavát is vette, hogy nem nyul többé kártyához. Nemes Ábi évekig nem játszott, de miután úgy értesült, hogy Czartorisky meghalt, feloldottnak érezte magát a becsületszó alól. Egy klubban le is ült a zöld asztalhoz, mikor csak nyílik az ajtó s belép a holtnak vélt herceg. Nemes Ábi tudta, hogy sorsa eldőlt. A lengyel főúr másnap párbajban agyonlőtte.

Vígabb kimenetelű párbajok estek azonban a patriarkális Előpatakon. K. Albert, akit spanyolos allürjei miatt Don Gunárósz-nak nevezgettek, valami panaszt adott be egyszer S-y alispánnak. Az alispán ösmerve K. lobbanó természetét, el akarta stylizálni a dolgot, s spanyo-los modorban, élces hangon levelet írt neki. K. azonban olyan dűhbe jött erre, hogy rögtön két segédet keresve, *huncutra* hívatta ki S-y-t. *Huncut*-nak a páros viaskodást nevezik Erdélyben, ahol különben okos emberek laknak. Tudták, hogy K. életében sohasem duellált, s csakhamar kibékítették a két ellenfelet. K. A. ki is békült, s jobbját grandezzával nyújtván S-y-nak, kissé selypes beszédjével megjegyezte:

- Jó, jó. Ma már nem haragsom. De tegnap nem szerettem volna a bőrödben lenni!

Délutánonként egyik-másik családnál jöttek össze *úrfiak, kisasszonyok* - ahogy erdélyiesen mondják - és folyt a mulatság, labda, meg mindenféle társasjáték.

A társaság egyik legszebb asszonyánál, gróf B.-nénél gyűltek össze egy ízben. Köztük M. Péter, egész Erdélynek *Péter bácsija*. Sok bojár meg katonatiszt is lévén a szalonban, ezért hol franciául, hol németül folyt a játék.

A charade-oknál egyszerre B.-nére is került a sor, akinek szellemi tehetsége épen nem állt arányban szépségével. Ezért is valami könnyű feladatot kerestek ki számára és német nyelven föladták Pétervváradot.

Találgatja B.-né. Segítenek is neki, végre egyik öregebb dáma egyenesen föltette a kérdést:

- No, lelkem, hogyha Péter bácsi valaha az enyém lett volna, hogy fejeznéd ezt ki egy város nevével németül?

A szép grófné csak gondolkozik, csak gondolkozik, végre büszkén vágja ki:

- Constantinopel.

- Hát bizony *Peterwardein*-t kellett volna mondani, - jegyzé meg egyik úrfi - de nem nevetett senki. Olyan megvesztegetően szép volt a grófné, hogy még korlátoltsága is illett neki.

Előpataknak sokáig volt központja báró Sz. *Zsigó* bárója mindenkinek. Délutánonként a férfi-kompánia köréje gyűlt, mert de Manx kis-miska-számba ment hozzá képest.

Egyszer elbeszélte többek közt, hogy volt egy remek csikaja. *Bézónak* hívták, nem is járt, de a *levegőben* repült.

- Mert vagy igen, - historizálta Zsigó báró, - ott állok a Küküllő mentén; hát látom, hogy a túlparton legel a Bézó. Szólok neki, aztán megfordulok és sétálok tovább. Egyszerre csak meglök valami hátulról. Hát mit gondoltok - biz' a Bézó volt a'.

Egyik maliciózus hallgató közbevetette, hogy de csak nem ugrott át azon a ménkő nagy vizen. Zsigó báró nem jött zavarba, de a legnagyobb flegmával felelt meg:

- Azt én sem merem mondani, öcsém - de annyi való, hogy *száraz volt a lába*.

Nagy kompániában hallgatta egyszer Zsigó bárót valami Boineburg nevű penzionátus uhlánus őrnagy, aki szintén de Manxiádáiról volt híres. Megmondták ezt a bárónak, aki csak azért is óriásokat lódított. Valami fenomenális füllentésnél aztán nem állta tovább az uhlánus s indignációval kiáltott közbe:

- *Pardon Herr Baron, bin selber ein Lügner...*

Az is a Zsigó báró mondása, hogy: *már csak Oláhországban lehet valaki úr*.

Mikor ugyanis a fia elvette Romániából a dúsgazdag F... leányát, dacára, hogy akkor F... disgráciában volt az udvarnál, mégis egy őrnagyot rendelt ki a násznép fogadására.

- Úgy-e, öcskös, ez csak valami. Próbálj nálunk egy hadnagyocskának is parancsolni.

Nagy alak volt F-y Ferenc, fiatalabb éveiben a bérces haza Apollója. Vele történt meg, hogy a forradalomban az oláhok ellopták olajfestésű portraitját. A kép à la Byron ábrázolta a ritka szép embert. Síma arccal, széthajtott inggallérral. Kedves emléke volt ez a portrait, mikor a rend helyreállt, el is kezdte kerestetni a Beamterekkel. Fölveszik a *Befundot*, s kérdezik a panaszost, hogy hol is kezdjék a keresést.

- Csak az oláh templomokban - felelte kissé önhitten F-y. Olyan szép volt az a kép, hogy bizonyosan betették valahová szentnek.

Arról is híres volt, hogy noha temérdek vagyonnal rendelkezett, sohasem fizetett adósságot. Mikor aztán a kiegyezés után Horváth Boldizsár lett igazságügyminiszter és meghozták az új perrendtartást, magyarázza neki egyik úr, hogy lesz már ezután?

F-y keményen ráncba szedte a homlokát, aztán a miniszter polgári származására célozva, fitymálólag vetette oda:

- Hm, hát azt hiszi ez a „Schustermeister", hogy csak a *creditor* hazafi, a *debitor* pedig nem?

Különben nemcsak a Királyhágón túl, de innen is, kedélyesen fürdőztek őseink.

Amelyik főúri családnak magának volt fürdője, mint az Illésházyaknak, Erdődyeknek, azok egész nyáron százakra menő vendégsereget láttak el. Illésházy még színházat is tartott Trencsén-Tepliczen. Erdődyék pedig Pöstyénben levélhullajtó őszig ki nem fogytak a vendégeskedésből.

Nálunk is, épen úgy mint Erdélyben, évről-évre egy-egy fürdőbe jártak a magyar nemes urak. Ilyen típikus fürdővendégnek emlegetik máig dabasi Halász Bálintot, Katona Józsefnek, a Bánk bán halhatatlan szerzőjének a principálisát. Hites ügyvéd volt s egy ideig Pest vármegyének surrogátus viceispánja is. Kancelláriáját a Kecskeméti-utca 445. számú házban tartotta és a mult század tizes, húszas éveiben egyike volt a legjelesebb törvénytudóknak.

Katona Józsefet nagyon szerette. Csak diffikultálta annak idején gyakori búsulását; a *vereshaju actrice* - Széppataki Róza, a későbbi Dériné miatt.

A *tettes fiskális* úr egész életében Balaton-Füredre járt fürdőzni, még pedig nyaranta a legnagyobb pontossággal *Krisztina naptól - Jakab napig*.

Ha ezt az időt kitöltötte, aranyért sem lehetett tovább ott marasztani.

Kedélyes volta, kellemetes, jóízű magyar tempói miatt a fürdőzők nagyon szerették. Mikor 1854-ben ötvenedszer töltötte a nyarat Balaton-Füreden, a közönség nagy jubileumi ünnepet rendezett a tiszteletére.

Annak idején Kisfaludy Sándor is gyakran elkedélyeskedett Bálint úrral, aki nagyon eredeti férfiú, volt. Többek közt azt tartotta, három dologból lehet megítélni az embert: 1. hogy milyen házat épít magának, 2. milyen a házassága, 3. pedig, milyen a testámentuma.

Mikor egyszer aztán Kisfaludy Sándor meginterpellálta, hogy hát ő maga miért nem nősült meg, komoly fontoskodással felelte:

- Hát rogo, kedves barátom, csak azért nem, mert a házasság olyan fontos lépés, hogy az embernek, amíg él, mindíg érdemes felette gondolkozni.

Zenének, mulatságnak azért nem volt megvetője s ha jó kedve kerekedett, rázendítette kedvenc nótáját, egy a régi romantikus világban dívott áriát:

Csöndes hold, mely szépen uszol
Keresztül a felhőkön -
Szeretőknek szenvedésit
Nem ösmered e földön.

A vitézlett úr sem igen ösmerte különben. Késő vénségében, mint agglegény végezte életét. Gyermekkoromban még sokat meséltek róla régi öregek és langyos nyári alkonyestéken, akárhányszor betűzgettem sírkövének a versét, amely engemet akkor hamleti töprengésekbe ringatott és megfoghatatlannak tetszett:

Sarkából a világ soha ki nem fordul,
Örökké élend az ember és el nem mul...

Fürednek örökös vendége volt még a híres *Bizay* is, valamint a budai Császár-fürdőnek *Mohácsi bácsi*. Ezt arról ismerték, hogy az egész étlapot végigette és nem fért be semmiféle zárt kocsiba.

Parádnak, a Cserhát hajdani duhaj fürdőjének, Keglevich Miklós meg Józsa Gyuri kompániája volt az állandó vendége, míg a szabolcsi nemesség a nyíregyházai meg a konyári sóstón blattozta át a forró nyári délutánokat.

Szóval: minden vidéknek megvolt a maga speciális fürdője, ahová őseink inkább *mulatni*, mint *gyógyulni* jártak. De talán nem is kellett azoknak a vasidegű embereknek holmi kúra, sós levegő, hullámverés.